

Enheten för samhälle och kulturmiljö

Riksintresse för kulturmiljövården i Gotlands län – kunskapsunderlag för 21 områden

Innehållsförteckning

.Ava [I 2] Fårö sn	2
Verkegårds Dämba [I 4] Fårö sn	5
Lansa-Marpes [I 5] Fårö sn	10
Bläse [I 6] Fleringe sn	14
Hau [I 8] Fleringe sn	19
Barläst [I 9] Lärbro sn.....	25
St Olofsholm [I 10] Hellvi sn	29
Kyllaj-Lörge [I 11] Hellvi sn	35
Lajkarhjd-Pavalds [I 12] Lärbro sn	41
Fallet [I 13] Tingstäde sn	47
Hall [I 14] Hall sn	50
Bro Stainkalm [I 15] Bro sn	58
Sigsarve-Suderbys [I 16] Hangvar sn	61
Hejnum [I 17] Hejnum och Bäl sn	67
Bro [I 18] Bro sn	76
Sojvide-Gervide [I 22] Sjonhem och Vänge sn	82
Paviken-Västergarn [I 23] Västergarns sn.....	88
Vivesholm [I 24] Sanda sn	94
Digerrojr i Garda [I 34] Alshog, Garda och Lau sn	98
Närkusten [I 36] När sn	101
Lickershamn [I 50] Stenkyrka sn	108

Ava [1 2] (Fårö sn)

Riksintressebeskrivning

Motivering:

Småskaligt odlingslandskap vilket till stora delar präglas av 1600-talets markanvändning med en ensamgård med bebyggelse från 1700- och 1800-talen. Området illustrerar på ett pedagogiskt sätt uppkomsten av en gårdsmiljö från 1600-talet och bebyggelsens lokalisering utifrån de naturgeografiska förutsättningarna. *Odlingslandskap, ensamgård.*

Uttryck:

Inhägnade åkrar, betade hedtallskogar, välbevarade sten- och trähägnader. Gårdsbebyggelse från 1700- och 1800-tal med vitkalkade mangårdsbyggnader med brutna tak belagda med tegel, frontespis och bakbyggen. Ekonomibygnader uppförda i kalksten och delvis skiftesverk. Det öppna landskapet och bebyggelsens lokalisering i relation till skog, hav och åker. Det rumsliga sambandet mellan gårdens bebyggelse och dess inägor, präglade av ett småskaligt åkerbruk.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild

Området utgör en del av Avanäsets flygsandfält. Stranden är en grusblandad sandstrand som kantas av betesängar. I strandzonen finns ornitologiskt intresse av klass tre. Bebyggelsen är samlad i tre grupper, med totalt sex gårdsparter, och kring dessa utbreder sig åker och ängsmark.

Området illustrerar på ett bra sätt uppkomsten av en gårdsmiljö i ett öppet landskap omgärdat av skog och hav.

Ava består av två nästan identiska mangårdsbyggnader.

Historisk landskapskaraktärisering

Sedan 1600-talet har uppodling av ängsmarken skett och från den tiden är också den ursprungliga bebyggelsen. I början av 1800-talet tillkom några små fastigheter, s k ”ställen” i områdets norra och östra delar. Det finns också ett mindre antal fritidshus i området. Förändringen av markanvändningen sedan 1600-talet består i huvudsak av en viss uppodling av ängsmarken.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur

Gårdarna på Ava består av ett grannlag med två parter med nära identiska manbyggnader som ligger tätt intill varandra. De är ursprungligen från slutet av 1700-talet och har brutna tak, frontespis och bakbyggen. Till västra parten hör en stenladugård med tegeltak och tröskvandring, till östra parten en ladugård i sten och delvis skiftesverk.

Historiska skikt

Ava utgör en tydlig och välarronderad miljö med förankring i sentida (1700-tal och 1800-tal) kulturlandskap och med bevarad bebyggelse.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse bör inte tillåtas i det öppna landskapet.
- Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till miljön vad gäller volym, skala, och placering.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden samt för att upprätthålla landskapsbilden.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Ava [I 2]

Socken: Fårö

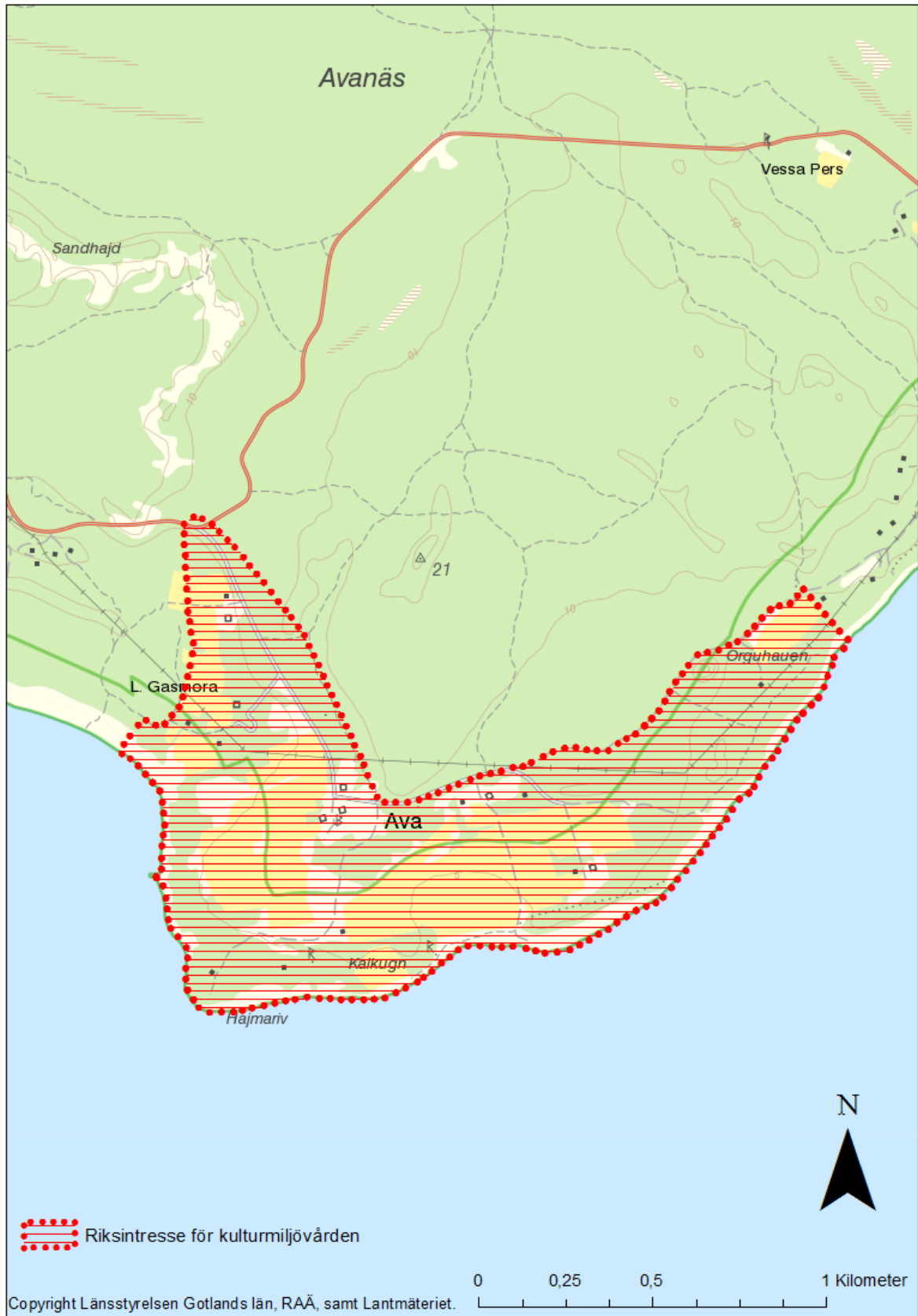
Kommun: Gotland

Län: Gotlands län

Källor och lästips

1. Fornminnesregistret (www.fmis.raa.se)
2. Lantmäteriverkets historiska kartor (www.lantmateriet.se)
3. Sveriges Kyrkor (<http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/7>)
4. Kulturminnesvårdsprogrammet (<http://gotland.se/KMPGotland>)
5. Riksintressebeskrivningarna från 1987 (Länsstyrelsen i Gotlands län).
6. Arkeologiska rapporter, artiklar (<http://samla.raa.se/xmlui/>)

Verkegards-Dämba [1 4] (Fårö sn)

Riksintressebeskrivning

Motivering:

Kustanknutet odlingslandskap med förhistorisk bruknings- och bosättningskontinuitet med småskaliga, delvis oskiftade gårdsmiljöer belägna i ett öppet landskap med betade hedmarker. Miljön utgör ett pedagogiskt exempel på kontinuerligt nyttjat odlingslandskap från bronsåldern fram till idag. Fornlämningsmiljö. *Odlingslandskap, gårdsmiljö, fornlämningsmiljö.*

Uttryck:

Bebyggelsemiljöer från 1700- och 1800-tal vid Verkegards, Friggars, Hammars och Dämba med vitkalkade mangårdsbyggnader uppförda i kalksten med tegeltak, mindre ekonomibygnader i trä och sten med faltak. Ett antal lambgiftar och ekonomibygnader med agtak. Tydliga spår av brukade åkertegar i utmarkerna. Sten- och trähägnader, sojden (tjärdalar), kalkugnar, linbastur och väderkvarnar i sten. Engelska kyrkogården vid Ryssnäs. Det öppna landskapet och de rumsliga sambanden mellan själva bebyggelseplatsen och det omgivande landskapet i form av åkrar, vägen som leder till gårdarna, de inhägnade betesmarkerna längre ut och gårdarnas koppling till havet.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild

Området ligger på Fårös sydöstra del, söder om kyrkan. Kustavsnittet är det geologiskt mest illustrativa på Gotland. Längs stränderna finns karaktäristiska strandvallssystem, varav Braidaurviken uppvisar Gotlands största. Låga klintar finns vid kusten sydost om Hammars och vid Klintängarna öster om Limmor Träsk, samt klintar med småaukar vid Norderholm, Suderholm samt söder om Strandakarsvik.

Området domineras av ett flackt fårbetat hed- och skogslandskap av tall och ene. Vissa tallhedar är mycket magra och somliga delar är endast be vuxna med ene och någon enstaka tall, främst väster om Verkegards, söder om Friggars och öster om Dämba. Enstaka tätare skogsbestånd är spridda över området.

Talrika större och mindre myrar, de flesta agbevuxna, några med öppen vattenyta, är spridda över hela området, liksom vätar och sankmarker. Dämba Träsk har öppen vattenyta, mot det att Limmor Träsk är agbevuxet. Vid Klintängarna mellan klinten och Limmor Träsk finns lövskog med ängskaraktär. På ställen med lite tjockare jordtäckte ligger de små odlingsbygderna, Verkegards, Friggars och Hammars i norr och Dämba i söder. Åkrarna är mestadels få och små med riklig förekomst av klappersten. Här och var i landskapet, ligger små åkrar insprängda, vilka till stor del ännu brukas. De talrika och välbevarade stenmurarna sätter en stark prägel på området, framförallt vid odlingsbygderna och ger landskapet en sällsam skönhet.

Historisk landskapskaraktärisering

Fornlämningar tyder på att området har brukats sedan bronsåldern. Norr om Friggars finns en skeppssättning, öster om Limmor Träsk finns rösen, varav ett stort röse har ett imponerande läge högst på klinten med utsikt över den forna vattenytan. Sydost om Hammars ligger röset Stora Hau. Norr om Dämba finns odlingsrester från järnåldern. Väster om Verkegards ligger omfattande lämningar efter järnåldersbebyggelse med bl a hägnadsrester, åkerytor och husgrunder. Norr om detta område ligger gravfältet Skalle-Hau med gravar från brons- och järnålder.

Vid kusten söder om Hammars är lämningar efter en landningsplats – hamn med nergrävda rännor i strandvallen för båtarna, så kallade länningar.

Gården Verkegards består av fyra parter, varav en part är utskiftad och tre ligger tätt på rad vid en svag höjdsträckning. Bebyggelsen är mestadels från 1800-talet och delvis förändrad. Intressant är de tre parternas bebyggelserester, som vittnar om traditioner med gamla anor. Den mellersta parten är obetydligt förändrad och har bibehållit samtliga sina ekonomibyggnader från självhushållets dagar.

En av parterna på gården Verkegards, med uthus, lador etc i det öppna landskapet.

Av den anledningen är den skyddad som byggnadsminne (Fårö, Verkegards 7:1). Mangårdsbyggnaden är en parstuga i sten med brutet tegeltak från 1800-talets början med ett tillfogat köks- och brygghusbakbygge från seklets slut. Vidare finns en stor källare med brant faltak och en linbastu, båda ålderdomliga. Ladugårdslängan är från sekelskiftet. Gotlands äldsta tröskhus med toppigt agtak och bevarad vandring pekar på forntida byggnadstraditioner. Till gårdsparten hör en knuttimrad lambgift, ett antal mindre ekonomibyggnader samt rester av en inhägnad köksträdgård på visst avstånd från gårdsbyggnaderna.

Den mellersta parten vid Verkegards vilken är skyddad som byggnadsminne.

Dämba är en bebyggelsemiljö från 1800-talets andra hälft, där byggnaderna har ett framträdande läge i det öppna landskapet. Vissa byggnader är välbevarade och deras placering vittnar om en äldre bebyggelsestruktur. I norr ligger en 1700-tals linbastu och en bit öster om gården står en ålderdomlig lambgift i bulsteknik med stenmursinhägnad lammgård. Inom området finns fem väderkvarnar, varav ett par är välbevarade, vilka ger en tilltalande anblick i landskapet. Spridda över hela området finns ett stort antal lambgiftar i sten, varav många är välbevarade med agtak. Särskilt ålderdomliga är två små giftar belägna i det öppna landskapet söder om Hammars. Här och var finns små kalkugnar och sojden (tjärdalar) för husbehovsbränning. Längs kusten finns några strandbodas av kulturhistoriskt värde.

Vid Ryssnäs finns Engelska Kyrkogården, en kolerakyrkogård från Krimkriget 1853-56 under vilket engelska och franska flottenheter använde Fårösund som flottbas i Östersjön. Platsen rymmer ett 20-tal gravar över engelska sjömän som insjuknat och avlidit under en koleraepidemi på krigssjukhuset i Fårösund 1854. Ryssnäs och "Ryssudden" antyder en koppling till handelssjöfart med Ryssland i historisk tid.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur
Området vid Dämba och Verkegards är idag aktiva jordbruksbygder. Stora områden får betas, vilket gör att insynen i det historiska landskapet är god. Inom vissa områden är landskapet dock under igenväxning, liksom på stora delar av Fårö.

Sentida bebyggelse tillskott är relativt få och återfinns framför allt intill gårdarna Friggars och Hammars och upp mot norra kanten av riksintresset. Omfattningen av sentida tillskott till de historiska gårdarna är dock relativt få och har inte i någon högre grad påverkat den historiska dimensionen av området

Historiska skikt

Den kulturhistoriska prägnen av området visar framför allt på två skilda tidshorisonter. I det ena fallet är det en förhistorisk landskapsmiljö, med lämningar från brons- och järnålder. Framför allt rör det sig om gravmiljöer från bronsålder och bosättning- och odlingslandskap från järnåldern, förekommande vid Dämba och framför allt väster om Verkegards. Den andra tidshorisonten utgörs av det välhävda kulturlandskapet från 1800-tal och början av 1900-tal med gårdar liggande på sina ursprungliga platser än idag och med tämligen omfattande öppna betesmarker.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse bör behandlas restriktivt och i förekommande fall väl anpassas till miljön vad gäller volym, skala och placering.
- Eventuell ny bebyggelse bör anpassas så att den fysiska tillgängligheten till landskapet och strandmarkerna inte påverkas negativt.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden samt för att upprätthålla landskapsbilden.
- Ett fortsatt eller utökat bete är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Verkegards-Dämba [I 4]

Socken: Fårö

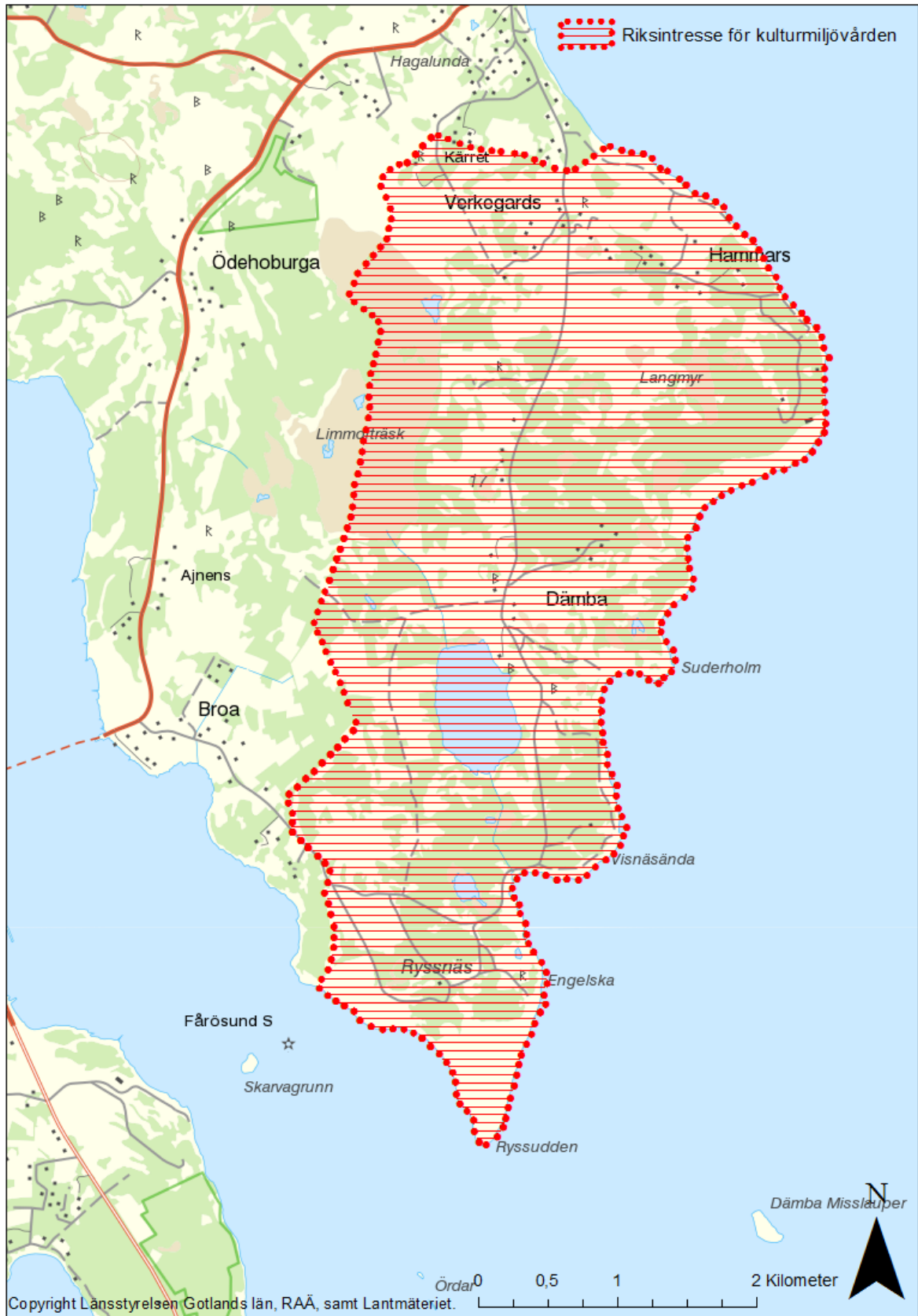
Kommun: Gotland

Län: Gotlands län

Källor och lästips

1. Fornminnesregistret (www.fmis.raa.se)
2. Lantmäteriverkets historiska kartor (www.lantmateriet.se)
3. Sveriges Kyrkor (<http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/7>)
4. Kulturminnesvårdsprogrammet (<http://gotland.se/KMPGotland>)
5. Riksintressebeskrivningarna från 1987 (Länsstyrelsen i Gotlands län).
6. Arkeologiska rapporter, artiklar (<http://samla.raa.se/xmlui/>)
7. Länsstyrelsens hemsida: Naturreseptatet Ryssnäs (<http://www.lansstyrelsen.se/Gotland/Sv/djur-och-natur/skyddad-natur/naturreseptat/ryssnas/Pages/index.aspx?keyword=ryssn%C3%83%C2%A4s>)

Lansa-Marpes [1 5] (Fårö sn)

Riksintressebeskrivning

Motivering:

Odlingslandskap och fornlämningsmiljöer med bebyggelsemiljöer och lämningar efter agrar verksamhet som speglar ett kontinuerligt nyttjat odlingslandskap från äldre järnålder fram till idag. *Odlingslandskap, fornlämningsmiljö.*

Uttryck:

Bebyggelsemiljöer från 1700- och 1800-tal vid Lansa och Marpes med vitkalkade mangårdsbyggnader uppförda i kalksten med tegeltak, större ekonomibyggnader med flera funktioner. Gården Lansa är fördelad på fem parter med ett ålderdomligt, tätt bebyggelsemönster med partstomterna gående in i varandra.

Fornlämningsmiljöer från äldre järnålder i form av husgrunder och stensträngssystem. Lambgiftar med agtak, lämningar efter kvarnar, sojden (tjärdalar) och kalkugnar i utmarken. Hägnader i form av stenmurar. Det öppna landskapet kring gårdarna speglar de rumsliga sambanden mellan bebyggelsen, åkermarkerna, inhägnade hagar och vägar.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild

Hela området är svagt kuperat med låga höjdsträckningar och flacka sänkor. Söder om Marpes och söder om Lansa finns brantare sluttningar med små klintar. Kustområdet är mestadels låglänt med välutbildade strandvallssystem och på vissa ställen mindre raukbildningar. Längs den flikiga stranden i nordväst-finns flera mindre öar, bl a ön Aurgrunn med markanta strandvallar över hela ön, en bred pall med småraukar i norr och en lång strandporre under utbildning i söder.

Innanför stranden utbreder sig stora alvarmarker, särskilt vid Lansaholm, udden mellan Aurgrunn och Stutsviken, samt Träskalvret norr om Marpes.

Över hela området ligger spridda småträsk, myrar och vätar med på många ställen rikt fågelliv och intressant flora. Marpesträsk är ekologiskt och floristiskt särpräglad och innehåller en gungflybildning. Området karaktäriseras av de i stor utsträckning betade magra tallskogarna som här och var innehåller gamla, stora tallar. På några ställen finns mindre lövskogslundar, bl a öster och söder om Lansa. I de centrala delarna ligger odlingsbygderna Lansa och Marpes med små åkrar, varav de flesta ännu brukas. Över hela området finns små åkrar insprängda, men huvudparten betas endast.

Historisk landskapskaraktärisering

De små odlingsbygderna finns kring Marpes och Lansa i områdets centrala del. Fornlämningar tyder på att området brukats sedan åtminstone järnåldern. Söder om Stutsviken finns ett bronsåldersröse och några gravar från järnåldern. I de östra och södra delarna finns rester av flera järnåldersgårdar, vars åkrar ännu delvis brukas. I Bagghagen sydost om Marpes finns bronsåldersröse, skeppssättning, järnåldersgravar och rester av husgrunder. Astraränge sydost om Lansa innehåller stensättningar och husgrundsrester, norr därom ligger en ringformad strandvall som kan ha varit en fornborg tillsammans med ett mindre gravfält och en husgrund. Giftskog hyser ett flertal boplatsområden, varav de södra brukats och bebotts ända in i modern tid. Här finns gravar, husgrunder, fornåkrar mm från järnåldern och tydliga rester av samma verksamhet från 1800-talet.

Väster om Giftskog finns ett odlingsområde med särskilt många svärdslipningsstenar, och norr därom en järnåldersboplats med två husgrunder. I hela området finns många rester efter kalkugnar och tjärdalar.

Gården Lansa är från tidigt 1700-tal och inledde en ny stenhusbyggartradition på Fårö och Gotland. Den består av fem parter, varav fyra ej är skiftade och företer ett ålderdomligt bebyggelsemönster. Alla mangårdsbyggnaderna finns bevarade, varav två tillhör landsbygdens äldsta stenhus, liksom delar av ekonomibyggnaderna.

Två parter ligger alldeles intill varandra där mangårdsbyggnaderna nästan gränsar till varandra. Den ena är en lång hög parstuga med brant tegeltak från 1700-talets första hälft. Den andra består av två vinkelställda byggnadskroppar. Den äldsta delen var ursprungligen en parstuga från tidigt 1700-tal. På 1800-talet byggdes den till med en ny byggnadskropp i vinkel mot den förra, som blev bakbygge. De återstående tre parterna har mangårdsbyggnader från 1800-talet med tillbyggda bakbyggen inrymmande kök och brygghus.

Marpes består av två parter. Den västra har en mangårdsbyggnad från 1795 med flerdelad plan, brant tegeltak och ursprungligen rosa slätputs. Till gården hör även en lada och en ladugård av samma ålder. Den västra parten hyser bebyggelse från 1800-talets senare del. Mellan parterna finns en vacker väderkvarnsruin.

Vid Norra Gattet finns bebyggelse från 1900-talet tillhörigt före detta lotsstationen. Över området är flera lambgiftar spridda, några har agtak. Ett par strandbodnar vid Stutsviken har kulturhistoriskt intresse. Hela området har trivsamma strövmarker i det särpräglade kulturlandskapet.

Det öppna landskapet runt gårdarna Marpes och Lansa ger vida inblickar i ett ålderdomligt och historiskt välbevarat kulturlandskap, med inslag av mindre skogsområden. Stenmurar och trähägnader delar in landskapet i betesområden och odlingsmarker. Spåren av gångna tider är många, här i form av en väderkvarnsruin på gården Marpes.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur

Området är till stora delar betesmark med mindre åkerområden insprängda. Visa delar av området är under igenväxning. Bebyggelsen vid gårdarna är i hög grad bevarad. Under senare år har en del bostads- och främst fritidsbebyggelse tillkommit, vilket till viss grad har beskurit rörligheten inom området. Landskapet är dock genomgående öppet, läsbart och lättillgängligt samt med hög visuell tillgänglighet.

Historiska skikt

Ett karaktäristiskt kulturlandskap med betoning på 1800-talet, med nedslag i det förhistoriska landskapet i form av husgrunder och odlingsmarker från den äldre järnåldern.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse bör inte tillåtas annat än som komplettering till befintlig bebyggelse.
- Eventuell ny bebyggelse bör utformas med stor hänsyn till miljön vad gäller volym, skala och placering.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden samt för att upprätthålla landskapsbilden.
- Skogsbruksåtgärder bör ske i former som bedöms förenliga med kulturmiljövårdens intressen.
- Ett fortsatt eller utökat bete är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.

Även vid bygglövsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Lansa-Marpes [I 5]

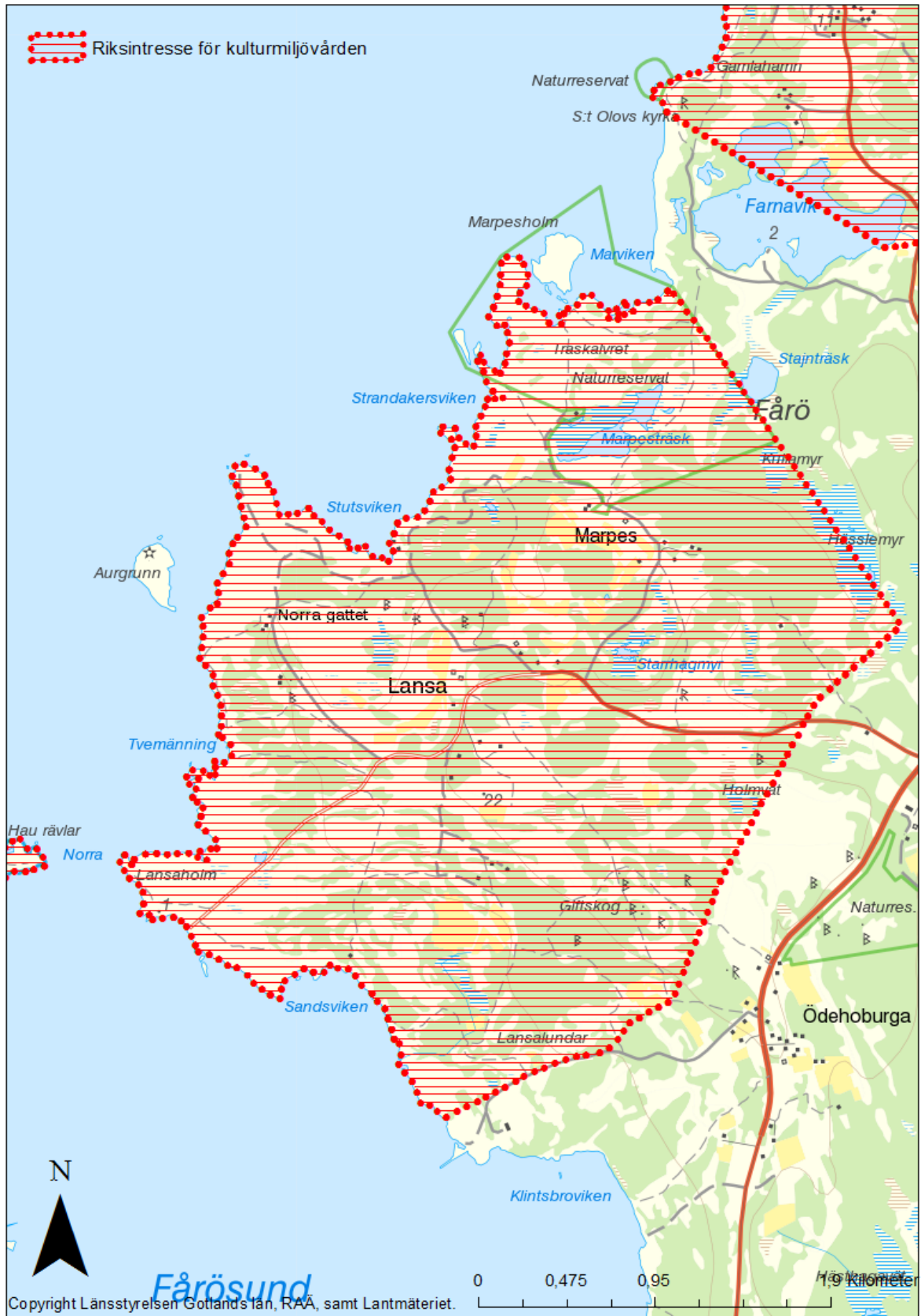
Socken: Fårö

Kommun: Gotland

Län: Gotlands län

Källor och lästips

1. Fornminnesregistret (www.fmis.raa.se)
2. Lantmäteriverkets historiska kartor (www.lantmateriet.se)
3. Sveriges Kyrkor (<http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/7>)
4. Kulturminnesvårdsprogrammet (<http://gotland.se/KMPGotland>)
5. Riksintressebeskrivningarna från 1987 (Länsstyrelsen i Gotlands län).
6. Arkeologiska rapporter, artiklar (<http://samla.raa.se/xmlui/>)

Bläse [I 6] (Fleringe sn)

Riksintressebeskrivning

Motivering:

Kalkindustri- och bruksmiljö med industrialanläggningar, kalkbrott och arbetarbostäder vilka speglar den industriella utvecklingen och sociala förhållandena i en kalkindustrimiljö från 1800-talet fram till 1950-talet. *Bruksmiljö*.

Uttryck:

Två kalkugnar samt kalkugnsruiner, kalklador, slagghög, hamnanläggning, järnväg samt stenbrott. Disponentvilla, arbetarbostäder och strandbodas. Hamnen och kalkugnarnas fysiska förbindelse med stenbrottet via järnvägsrälsen. Slagghögens kustnära placering och dominans av kustpartiet. Disponentvillans högt belägna placering vid vägens slut. De småskaliga arbetarbostädernas placering på rad utmed vägen upp till kalkbruket. Strandbodas i anslutning till bruket och till bostäderna.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild

Kuststräcka med strand av klapperstensvallar. Ovanför finns strandvallsliknande bildningar med vegetation av hassel, ek, björk, idegran och ask. Markskiktet är tunt på grund av bete. Här finns också igenväxande jordbruksmarker. Längre österut växer skog av tall och gran med undervegetation av örnbräken. En stor slagghög dominerar kustpartiet, stenbrottet längre in är inte återställt och till stora delar vattenfyllt. Områdets marknivå ligger på 0-10 m.ö.h.

Landskapet mellan vägen och ut mot viken är öppet, ringa påverkat av sentida aktiviteter och visuellt lättillgängligt. På den östra sidan av landsvägen är landskapet under igenväxning, mot bakgrund av begränsat bete.

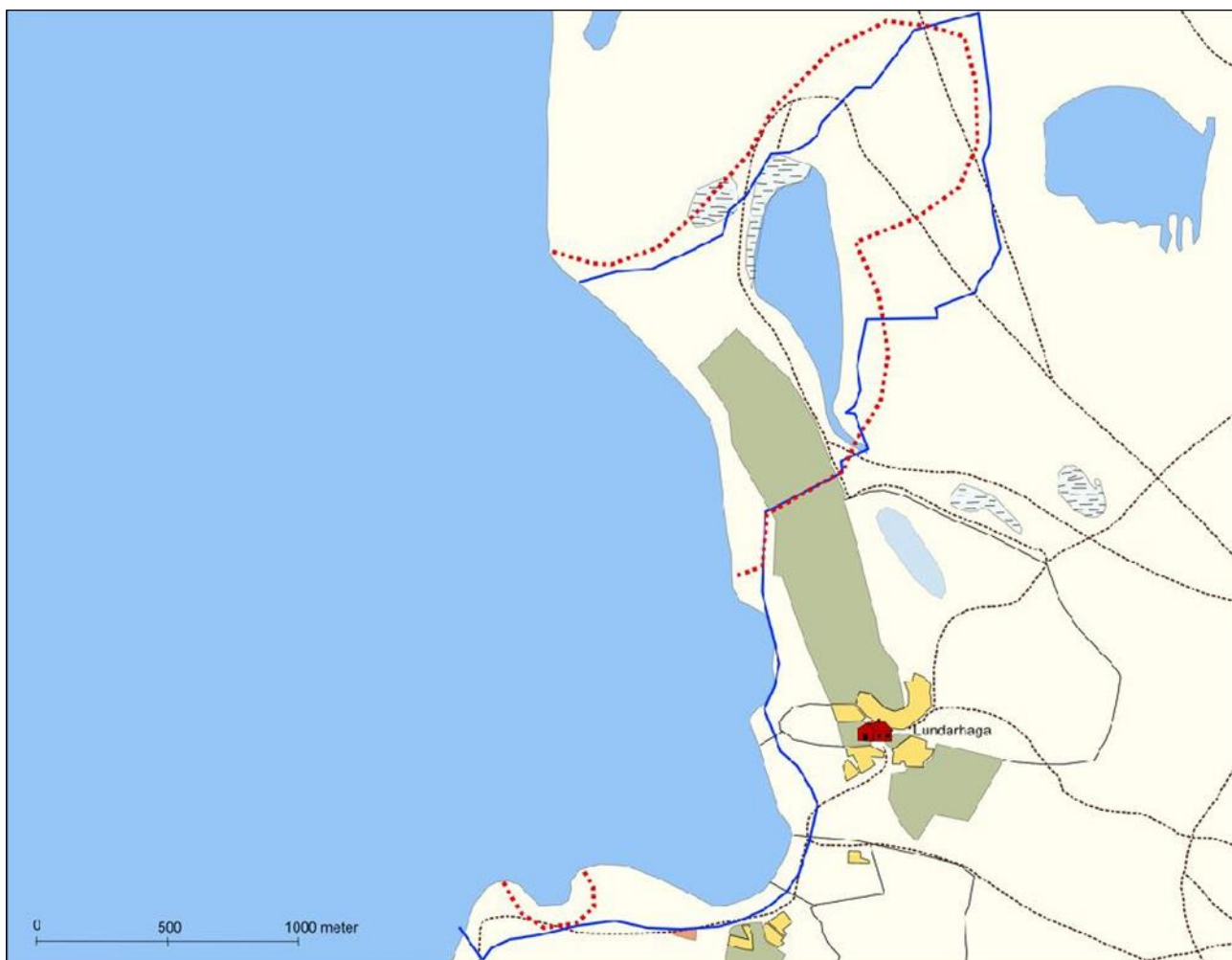
Historisk landskapskaraktärisering

Området runt Bläse kalkbruk utgjordes under 1600-talet av omfattande hållmarker och skogsmarker, utan inslag av bebyggelse eller produktionsmarker. Kartmaterialet visar inte på någon verksamhet på platsen före Bläse kalkbruk förrän mot slutet av 1800-talet.

Längre mot söder finns gården Lunderhage, med sina åker- och ängsmarker. En del av gårdens ängsmarker sträckte sig i en långsmal remsa längs kusten upp mot platsen där senare Bläse kalkbruk kom att etableras. Lunderhage var en skattegård 1694 i form av 1 hemman om 7 marckelej. Gården hade 16 tunnland åker och äng till 32 mans slätt, vilket pekar på att gården är att betrakta som en normalstor gård.

Under Lunderhage fanns också registrerat en trolig ödegård, kallad ”Hagatompt”. Var denna har legat är inte klarlagt. Man kan i övrigt notera att det inte finns några spår av gravfält eller husgrunder från den äldre järnåldern i området, vilket antyder att Lunderhage är relativt sent etablerad, dvs troligen under loppet av den äldre medeltiden.

Stenbrytningen och kalkbränningen vid Bläse kom till stånd vid mitten av 1800-talet och kom på sikt att helt omdana landskapet i denna del av socknen.

Situationen kring platsen för Bläse kalkbruk vid slutet av 1600-talet, speglat i skatläggningsskarta. Vid den här tiden fanns ingen stenindustri i området, möjligen med undantag av lokal produktion för närmaste gårdar. I söder ligger gården Lunderhaga, som troligen är etablerad på platsen under tidig medeltid. Blå linje markerar riksintresseavgränsningen från 1987. Röd streckad linje visar nuvarande avgränsning, fiskeläget vid Djupvik i söder ingår i riksintresset Gotländska fiskelägen (I 60).

Dagens landskap och bebyggelsestruktur

Kalkindustrimiljö från mitten av 1800-talet till mitten av 1900-talet. Disponentvilla i sten från 1800-talet som efterliknar fastlandets högre ståndsmiljöer, men har anpassats något till gotländska traditioner och lokala byggnadsmaterial. Byggnaden är därmed en representant för tidens stilblandningar. Den stora ladugården är från 1800-talets slut.

I samhället finns arbetarbostäder, egnahem och fastigheter av skiftande storlek och utförande, som jämte deras belägenhet vittnar om inbyggarnas rang och resurser i Bläse. Några hus är byggda i kalksten eller silikattegel i början på seklet, andra är reveterade trähus. En del liknar mest enkla torpställen. Ett par äldre byggnader finns i närheten av stenbrottet. Större delen av bebyggelsen är från 1900-talets början.

Området är bitvis igenvuxet med skog, såväl intill bruket som i anslutning till stenbrottet. Under den aktiva tiden var produktionsområdet betydligt öppnare och kalare, framför allt beroende på kalkugnarnas och befolkningens stora behov av ved, men även på grund av intensivt bete från befolkningens husbehovsdjur. Den nuvarande igenväxningen försvårar överblicken och tar bort siktlinjerna och gör det svårare att uppleva områdets historia på ett pedagogiskt riktigt sätt.

Disponentvillan vid Bläse kalkbruk.

Historiska skikt

1800-talets stenindustri. Vid mitten av 1800-talet började man bryta kalksten i Bläse. Denna verksamhet, av vilken idag endast återstår ruiner, låg några hundra meter nordväst om den senare anläggningen, som numera är museum över kalkindustrin. Hit flyttades verksamheten mot slutet av 1800-talet. Kalkstenen forslades på räls från brottet för att brännas i ugnarna vid stranden och sedan läskas och packas i de stora kalkkladorna innan den skeppades vidare från den egna hamnen. Driften pågick till 1950-talet, då den lades ned och flyttades till Storugns, längst in i Kappelshamnsviken. Verksamheten var som störst på 1920-talet, då ca 140 man arbetade här. Runt industrin uppstod ett litet samhälle med arbetarbostäder, disponentvilla, affär, post och kafé. Av samhällets bebyggelse finns ännu mycket kvar.

Sedan verksamheten flyttats till Storugns användes lokalerna en tid till kycklinguppfödning innan det 1983 skänktes till stiftelsen Bläse kalkbruk. Numera är anläggningen industriminne. På den breda klapperstensstranden längs kusten söder om kalkindustrin finns enstaka strandbodnar.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse bör behandlas restriktivt och i förekommande fall väl anpassas till miljön vad gäller volym, skala och placering.
- I området kring bruket bör eventuell ny bebyggelse inte tillåtas annat än som komplettering till befintlig bebyggelse.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden samt för att upprätthålla landskapsbilden.
- I området mellan disponentvillan och bruksområdet bör igenväxning motverkas för att underlätta förståelsen av de rumsliga sambanden mellan riksintressets uttryck.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Bläse [I 6]

Socken: Fleringe

Kommun: Gotland

Län: Gotlands län

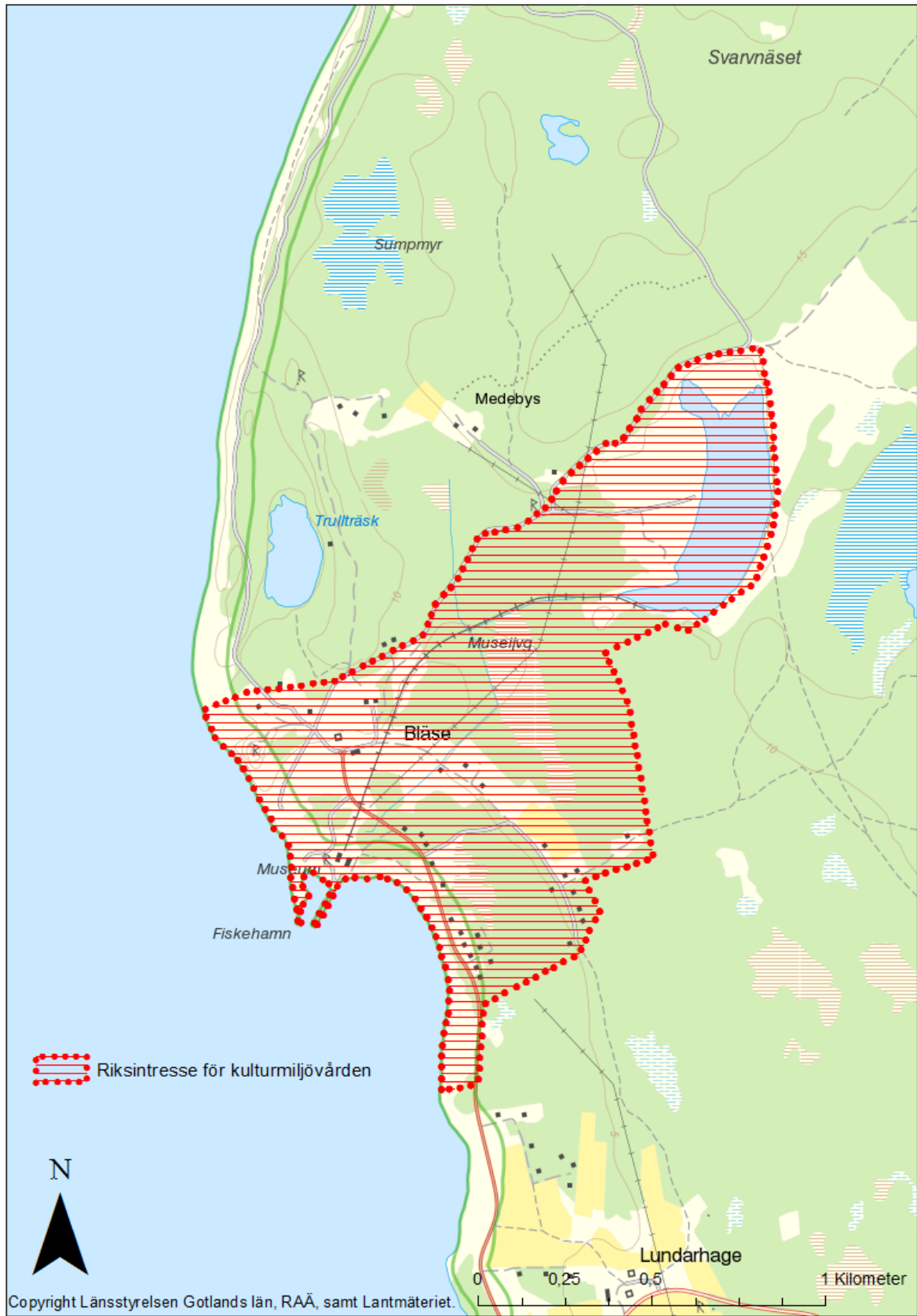
Kalkugnarna vid Bläse, med järnvägsspår och kalklada.

Källor och lästips

1. Fornminnesregistret (www.fmis.raa.se)
2. Lantmäteriverkets historiska kartor (www.lantmateriet.se)
3. Sveriges Kyrkor (<http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/7>)
4. Kulturminnesvårdsprogrammet (<http://gotland.se/KMPGotland>)
5. Riksintressebeskrivningarna från 1987 (Länsstyrelsen i Gotlands län).
6. Arkeologiska rapporter, artiklar (<http://samla.raa.se/xmlui/>)
7. Munthe, H. 1945. Om kalkindustrien på Gotland.

Den enorma slagghögen från kalkbränningen strax norr om kalkugnarna.

Hau [I 8] (Fleringe sn)

Riksintressebeskrivning

Motivering:

Kustnära ensamgård med gårdsbebyggelse, förhistoriskt hamnläge och odlingslandskap som tydligt visar på gårdens olika näringsfång. Områdets rumsliga strukturer återspeglar i hög grad markanvändningen från äldre järnålder till 1800-talet. *Odlingslandskap, ensamgård, fornlämningsmiljö.*

Uttryck:

Vikingatida hamnläge, yngre järnåldersgravar samt tidigmedeltida kyrkogård vid Hau Grönu. Hau gård med manbyggnader och uthusbyggnader i sten och bulteknik från 1700- och tidigt 1800-tal med alla uthusbyggnader i behåll. Till gården hörande kalkbrott, kalkugn och sojde (tjärdal). Småskaligt betes- och åkerlandskap. Det rumsliga sambandet mellan gårdsbebyggelsen, inägolandskapet och kusten. Det öppna odlingslandskapets struktur med åker och före detta ängsmark närmast gårdsbebyggelsen, skog och hagmark uppe på höjden utmed landsvägen, samt mellan åkermarken och Hau träsk.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild

Hau gård omges av mager odlingsmark, delvis brukad som åker, delvis som bete. I väster finns rester av ängsmark. I sydväst och norr utbreder sig stora öppna hållmarksområden med för bygden betydande höjd över havet. Sluttningen mot Fårösund i öster och nordost är bevuxen med hedmarksskog av främst tall. Här ligger Hau Träsk med öppen vattenyta, samt små myrar och våtar. Grönudden och området vid Norra Gattet intill Fårösund består av öppen hedmark.

Historisk landskapskaraktärisering

Hau gård utgör en ensamliggande gård, skild från resterande gårdar i socknen och belägen intill havet. I Revisionsboken 1653 sägs att gården är en skattegård som utgör 1 hemman om 6 marckelej, vilket får ses som en normalstor gård. Gården har tämligen omfattande åkermarker om 16 tunnland och därtill äng till 20 mans slätt. Gården brukas vid den är tiden av en Jacob Larsson, ”*hwilcken hafwuer ärfdt gården effter sijne förälldrar*”.

När man möter gården 1694 i beskrivningen till den så kallade skattningskartan har åkermarken minskat något till 12 tunnland. Gården brukas vid denna tid i två parter, på så sätt att ena ”*Halfparten af Lars Jacobson som Hafwer ärfd den effter sin Sal: Fader Jacob Larson, hwilken ärfd gården effter sin fader Lars Hauer Lant 1653 åhrs Revisions book och Peer Jacobson som sammalunda ärfd Halfwa gården effter sin Moder Kristina Jacobs dotter som ärfd den effter Hennes Sal: fader Jacob Larson*” (beskrivning till skattningskartan 1694).

Den äldre historien, i form av fornlämningar, visar att gården Hau med stor säkerhet går tillbaka till en gård från åtminstone äldre järnåldern. Väster om gården, i dess ängsmarker, finns rester av denna järnåldersgård och även ett gravfält från järnåldern. Längs vägen norr om Hau gård ligger det arkeologiskt undersökta Hauröset, daterat till bronsålder, vilket pekar på att bebyggelse på platsen har funnits sedan troligen bronsålderns äldre del.

Hau gård 1694 och dess inägor i form av åker och äng. Gården ligger vid den här tiden tämligen lågt i landskapet, med stor sannolikhet flyttad från ett läge längre västerut, markerat av en husgrund och ett gravfält från järnåldern. Hau gård hade betydande inkomster från fiske såväl i träsket som i Östersjön, och även av säljakt, vilket framgår av beskrivningen till kartan 1694. Röd streckad nuvarande avgränsning utifrån landskapet 1700, blå linje markerar avgränsningen från 1987.

Det öppna landskapet ner mot gården Hau, sett från landsvägen nordväst om gården.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur

Landskapet vid Hau är öppet och med för bygden betydande höjd över havet. Närmast gården i väster, norr och öster är odlingsmarken mager. I väster finns rester av ängsmark. I sydväst och norr utbreder sig stora hållmarksområden. Kalkstenen är här röd till färgen, en sällsynthet på ön. I den östra och nordöstra delen på sluttningen mot Fårösund växer en talldominerad hedmarksskog, som delvis betas.

Den centrala delen utgörs av det öppna landskapet kring gården i form av vallodling och där omgivningarna i huvudsak är betesmark idag. De yttre delarna, mot väster och mot havet, är till delar betesmark, andra delar är under igenväxning. Detta gäller särskilt ett stråk från Hau gård ner mot Hau Träsk och längs den norra sidan av träsket, vilket idag är till stor del igenväxt.

Det öppna, betade strandlandskapet vid Hau, sett upp mot Norra Gattet.

Gården Hau och dess ägor ligger i Fleringe sockens nordöstra del, 5 km från såväl övriga bygden som Fårösunds samhälle. Hau gård, som är delad i två parter, var förr en storgård, där fisket har spelat en betydande roll. Lämningar av medeltida stenbebyggelse finns på västra parten. Alla byggnader på

Mangårdsbyggnad och flygelbyggnad vid den västra parten på Hau gård.

Gårdsmiljö på västra parten på Hau. Här ser man de karaktäristiska spåntaken som återkommer på både ladugården, tröskhuset och bodlängan.

den nutida gården är uppförda i sten, manbyggnader och flyglar har tegeltak, ekonomibyggnaderna har spåntak.

Västra parten består av en manbyggnad från 1800-talets första hälft, påbyggd med en salsvåning på 1850-talet. Två stora flyglar flankerar manbyggnaden, den ena innehåller brygghus och källare, den andra är numera bostad. Den stora ladugården med portluder är troligen från tidigt 1800-tal. Med sitt branta spåntak och framträdande läge i landskapet är det Haus karaktärsbyggnad. Som flyglar står tröskhus och bodlänga inåt gården.

Den östra parten har en envånings manbyggnad med flerdelad plan från 1700-talets slut. Även här flankeras huset av två flyglar, den ena från 1800-talet innehållande brygghus och snickarbod, den andra från 1700-talet och innehållande två drängkammare. Ladugården är från 1800-talets mitt, med tillbyggt tröskhus och magasin med källare från 1800-talets senare del. Vidare finns bodlänga och vedbod. Båda parterna har gotisk plan, på östra parten är bebyggelsen tämligen sluten.

I Haus omgivning ligger flera välbevarade sojden (tjärdalar). I norr finns stenbrott och kalkugn. På åkern öster om östra parten står en stor valvslagen källare.

Historiska skikt

Förhistorisk tid - Fornlämningsbilden runt Hau visar på en bebyggelse i området som har sina rötter i bronsåldern, möjligen ännu tidigare. Bronsålderns landskap är manifesterat framför allt med Hau röse, undersökt arkeologiskt, och omgivande fornlämningar strax norr om Hau gård och intill landsvägen. Väster om Hau gård, i den äldre inägomarken till gården finns en fornlämningsmiljö karaktäriserad av gravar från brons- och järnåldern, tillsammans med en husgrund från järnåldern. Kustaktiviteter i form av anöringspunkter såväl på Hau Grönu som vid Norra Gattet från vikingatid och medeltid.

Historisk tid - Välbevarat kulturlandskap runt gården och öppna betesmarker med ålderdomlig präglning vars rumsliga bild i hög grad överensstämmer med situationen under 1600-talet. Längs kusten, framför allt på Hau Grönu, lämningar och spår av nyttjande av kusten för fiske etc. från vikingatid/medeltid till våra dagar. Lämningar av kalkugnar och stenbrott belyser de senaste århundradenas kalkindustri i området.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Ingen ny bebyggelse bör tillåtas i sedan tidigare obebyggda områden.
- Eventuell ny bebyggelse bör behandlas restriktivt och i förekommande fall väl anpassas till miljön vad gäller volym, skala och placering.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Fortsatt brukande av jordbruksmarken är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- På Udden Hau Grönu bör igenväxning motverkas för att främja såväl den visuella som fysiska tillgängligheten.
- Fornlämningarna bör vårdas och hållas tillgängliga.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter
Namn och identitet: Hau [I 8]
Socken: Fleringe
Kommun: Gotland
Län: Gotlands län

Källor och lästips

1. Fornminnesregistret (www.fmis.raa.se)
2. Lantmäteriverkets historiska kartor (www.lantmateriet.se)
3. Sveriges Kyrkor (<http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/7>)
4. Kulturminnesvårdsprogrammet (<http://gotland.se/KMPGotland>)
5. Riksintressebeskrivningarna från 1987 (Länsstyrelsen i Gotlands län).
6. Arkeologiska rapporter, artiklar (<http://samla.raa.se/xmlui/>)

Barläst [I 9] (Lärbro sn)

Riksintressebeskrivning

Motivering:

Mindre kalkbruksmiljö med karakteristisk lokalisering utifrån råvarutillgång och utskeppningsmöjligheter med anläggningar för produktion och boende som tydligt visar kalkbränningsprocessens utveckling från 1600- till 1900-talet. Sambandet med cementindustrin i Slite tydliggör kalhanteringens kontinuitet och utveckling från småskalig och hantverksmässig till storskalig och industriell. *Industrimiljö*.

Uttryck:

Välbevarade kalkugnar från olika tidsepoker med tillhörande kalklador. Lämningar av kalkstensupplag och avfallshögar. Utskeppningshamn med vågbrytare. Baskista (i vilken plank ångades för att passa skeppens bordläggning) för skeppsbyggeri. Arbetarbostäder. Fria siktlinjer mot sydväst och cementindustrin i Slite.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild

Barläst ligger på en skogsklädd udde vid stranden av Vägumeviken. På den flacka kusten med långgrunda vikar växer en del busksly. Bakom tar tall- och blandskog vid med inslag av ek.

Historisk landskapskaraktärisering

Området runt Barläst utgörs av skogsmark under 1600-talet. Det finns i kartmaterialet från denna tid inga spår av någon verksamhet på platsen, vare sig i form av anläggningar, byggnader eller vägar. Det är först under början av 1700-talet som här anläggs en hamn för utskeppning av kalk.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur

Skogsklädd udde med skog av växlande kvalitet, bl a tall och blandskog med markant inslag av unga ekar. Kusten är flack med långgrunda vikar. Strandpartiet på 5 m.ö.h. är ställvis bevuxet med tät buskvegetation.

Här anlades vid 1700-talets början en hamn för utskeppning av den kalk som brändes i ugnarna på stranden. Sten till ugnarna forslades från kalkbrottet i Hide, några kilometer norr härom. På Barläst finns tre kalkugnar från olika tider, den äldsta troligen från tidigt 1700-tal och den yngsta, som är sexkantig är från 1882.

Landskapet vid Barläst bestod under slutet av 1600-talet av skogsmark. Den vita cirkeln i kartan visar var lämningarna från kalkindustrin finns kvar idag, överförda från fornminnesregistret.

I två stora kalklador vid hamnen förvarades den brända kalken, där den släcktes och packades i tunnor. En av dessa lador är nu ruin. Från bryggan skeppades kalken vidare på skutor till olika hamnar runt Östersjön.

I hamnen, varifrån kalken skeppades ut, har det även funnits ett varv. Om detta vittnar bl.a. rester av en baskista. Strax intill och bakom själva kalkugnsområdet finns ännu ett par mindre stenhus, tidigare arbetarbostäder till kalkbruket. Namnet Barläst kommer troligen av att skeppen som kom hit för att lasta kalk tippade sin barlast av sten utanför hamnen. Verksamheten pågick till 1907. Mitt emot, på andra sidan Vägumeviken kan man se våra dagars kalkindustri - den moderna cementfabriken i Slite.

Historiska skikt

Välhållen kalkindustrimiljö belysande 1800-talets industrilandskap på Gotland.

Den bevarade kalkladan till vänster och ruinen av den andra till höger. Den sexkantiga kalkugnen från 1882 är framträdande i landskapet.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Ingen ny bebyggelse bör tillåtas i området.
- Industrielämningarna bör vårdas och hållas framröjda för att bibehålla industrimiljön intakt.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Barläst [I 9]

Socken: Lärbro

Kommun: Gotland

Län: Gotlands län

Källor och lästips

1. Fornminnesregistret (www.fmis.raa.se)
2. Lantmäteriverkets historiska kartor (www.lantmateriet.se)
3. Sveriges Kyrkor (<http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/7>)
4. Kulturminnesvårdsprogrammet (<http://gotland.se/KMPGotland>)
5. Riksintressebeskrivningarna från 1987 (Länsstyrelsen i Gotlands län).
6. Arkeologiska rapporter, artiklar (<http://samla.raa.se/xmlui/>)
7. Munthe, H. 1945. Om kalkindustrin på Gotland.

Hamnen skymtar i bakgrunden. Här framgår mycket tydligt byggnadernas nära placering till vattnet.

S:t Olofsholm [I 10] (Hellvi sn)

Riksintressebeskrivning

Motivering:

Traditionsbärande landskap på en hög udde med rester efter ett kapell där en viktig del av Gutasagan återspeglas från 900- till 1000-talet efter Kristus. Industrimiljö med Gotlands äldsta kalkindustri med produktion från tidigt 1600-tal. Spår av hela produktionskedjan ger sammantaget en helhetsbild av ett för- och tidigindustriellt produktionsområde. Sambandet med cementindustrin i Slite tydliggör kalhanteringskontinuitet och utveckling från småskalig och hantverksmässig till storskalig och industriell. De två tidsskikten överlagras delvis varandra geografiskt och ger området en sammansatt historia. *Industrimiljö*.

Uttryck:

Kalkbergsudde med vid utblick över havet, rester av medeltida pilgrimskapell. Det öppna hedlandskapet och den markanta höjden speglar höjdens betydelse för anläggandet av kyrkan. Kalkpatrongård och kalkindustrimiljö med kalkbrott, smedja, banvall för järnväg, rester av kalkugn, kalklador och utskeppningshamn med dykdalber (förtöjningsanordningar). Tidigare arbetarbostad i de ombyggda resterna av kapellet på höjden. Det nära förhållandet mellan kalkbrott, kalkpatronbostad med kontor samt hamn, överblickbart från höjden med resterna av kapellet som även har haft funktion under industriepoken. Från höjden fri siktlinje mot väster och cementindustrin i Slite.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild

S:t Olofsholm utgörs av en markant kalkstensklippa, mer eller mindre avsnörd från fasta land. Den västra delen karaktäriseras av ett omfattande område med spår av äldre kalkbrytning och i norr en lagun som fungerat som hamn, allt sedan vikingatid. S:t Olofsholm har sannolikt tidigare varit en friliggande ö. Området utgörs delvis av en markerad höjd på ca 15 m ö h med platåformat krön. Nedanför höjden i öster finns ett mindre raukområde. Söderut går kalkhällen i dagen och berget går i breda trappavsatser ner mot vattnet. Vegetationen består av en- och buskvegetation. I väster ligger rester efter ett ej återställt kalkbrott. Söder om detta vid Talludd växer gräsrik tallskog. Markerna är i övrigt hedliknande, beväxta med en.

Historisk landskapskaraktärisering

S:t Olofsholm, med sitt markanta läge och sin höjd, har spelat en betydelsefull roll i den gotländska historien. Arkeologiska undersökningar har även visat att platsen hyser aktiviteter från åtminstone 900-tal och den ruin som idag minner om platsens tidiga kristna fas har visat sig vara belägen ovanpå en äldre kyrka från tidigt 1000-tal, som i sin tur överlagras någon form av anläggning från troligen 900-tal, eller möjligen ännu tidigare.

Enligt sägnen var det här som den norske kung Olaf Haraldsson i början av 1000-talet gick i land då han, fördriven av sina egna landsmän, var på resa till Ryssland. Vid minst två tillfällen lär han ha besökt denna plats. Holmen hette då "Akergarn". Gutarna var hedningar, men kung Olaf förde enligt Gutasagan med sig kristendomen, bland annat blev han vän med hövdingen Ormika från Hejnum. Han

och andra högt uppsatta gutar lät döpa sig. Det lär ha skett i en fördjupning i en rauk kallad "Sankt Oles vaskefat som ännu är bevarad.

Gotlands första kyrka, troligen en stavkyrka, lär ha byggts här. Den efterträddes senare av en stenkyrka, vars murrester är bevarade, delvis inbyggda i ett magasin.

Tidigt på 1600-talet, under dansktiden, uppfördes här en stor kalkugn. Stora delar av kyrkan lär ha rivits ned under denna tid och använts till kalkugnen. Vid mitten av 1600-talet övertog två gotländska bröder kalkbränningen. Därefter har kalkbränningen fortgått med små tillfälliga avbrott till år 1860. Den mesta kalken skeppades till nordtyska hamnar. Både tidigare och senare har en omfattande utskeppning av kalksten skett härifrån. Mellan 1901 och 1953 bröts blocksten i stor skala. För detta byggdes en hamn med ny brygga och en skettingbana. Vid bryggans fäste låg ett maskinhus med våg, där de fullastade vagnarna vägdes för att sedan gå vidare upp på rälsen och via tipprännor matades stenen ner i båtarnas lastrum. Lastbryggan hade spår och returspår på övervåningen. Här fanns tipprännor av trä med järnskoning.

Efter 1953 rationaliserades stembrytningen till storugns vid Kappelshamnsviken. Kalkpatronens bostad och kontor ligger i nära anslutning till den tidigare hamnen och brottet. Det är ett tvåvåningshus i sten från 1700-talet med stor stenladugård. Huvudbyggnaden har byggts om, den mest framträdande ombyggnaden skedde 1909.

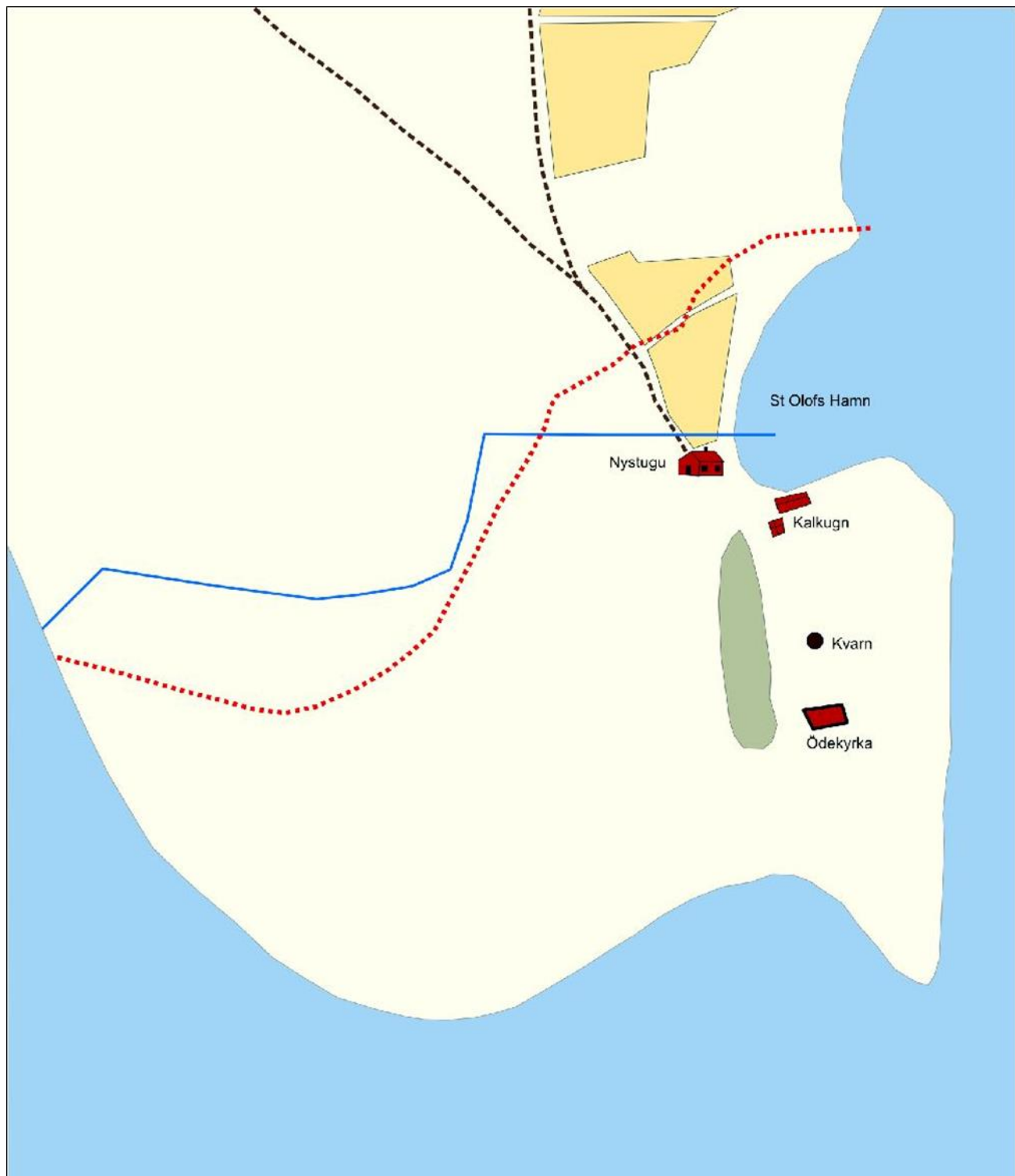
Under sen tid har höjden också nyttjats för militära installationer. Omedelbart öster om kyrkoruinen finns en militärbunker och vid de arkeologiska undersökningarna 2012-13 kunde även konstateras att två elledningar har grävts ner tvärs igenom ruinen.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur

Landskapet idag karaktäriseras av det stora stenbrottet i västra delen av området. På själva holmen är ruinen av kyrkan väl framträdande, väderkvarnen är intakt och kalkugnen i norr finns ännu kvar som en bestående ruin. Spåren efter utskeppningshamnen för kalken finns ännu kvar, idag delvis omgjord till en småbåtshamn. Landskapet är öppet, lättillgängligt och från höjden av holmen har man vida utblickar över den östra kusten av Gotland.

Det så kallade kappellet.

Landskapet vid S:t Olofsholm 1696. I kartan är utmärkt ödekyrkan i söder, väderkvarnen norr om och kalkugnen intill hamnen. Gården Nystugu strax norr om kalkugnen är troligen anlagd under medeltiden. Några markeringar i kartan var stenen bröts finns inte, men mycket av stenen kom uppenbarligen från den då övergivna kyrkan

Historiska skikt

Platsen hyser två dominerade historiska skikt. Det första utgörs av den vikingatida-tidigmedeltida historien kring Gotlands kristnande, manifesterat i kyrkoruinerna. Det andra skiktet illustreras av stenbrottet, resterna av kalkugnen och hamnen som spår efter en intensiv kalkstenshistoria från 1600-tal till mitten av 1900-talet.

Vädervarn har funnits på platsen sedan i alla fall slutet av 1600-talet.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Ingen ny bebyggelse bör tillåtas i området.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Igenväxning bör motverkas för att underlätta förståelsen av de rumsliga sambanden mellan riksintressets uttryck.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: S:t Olofsholm [I 10]

Socken: Hellvi

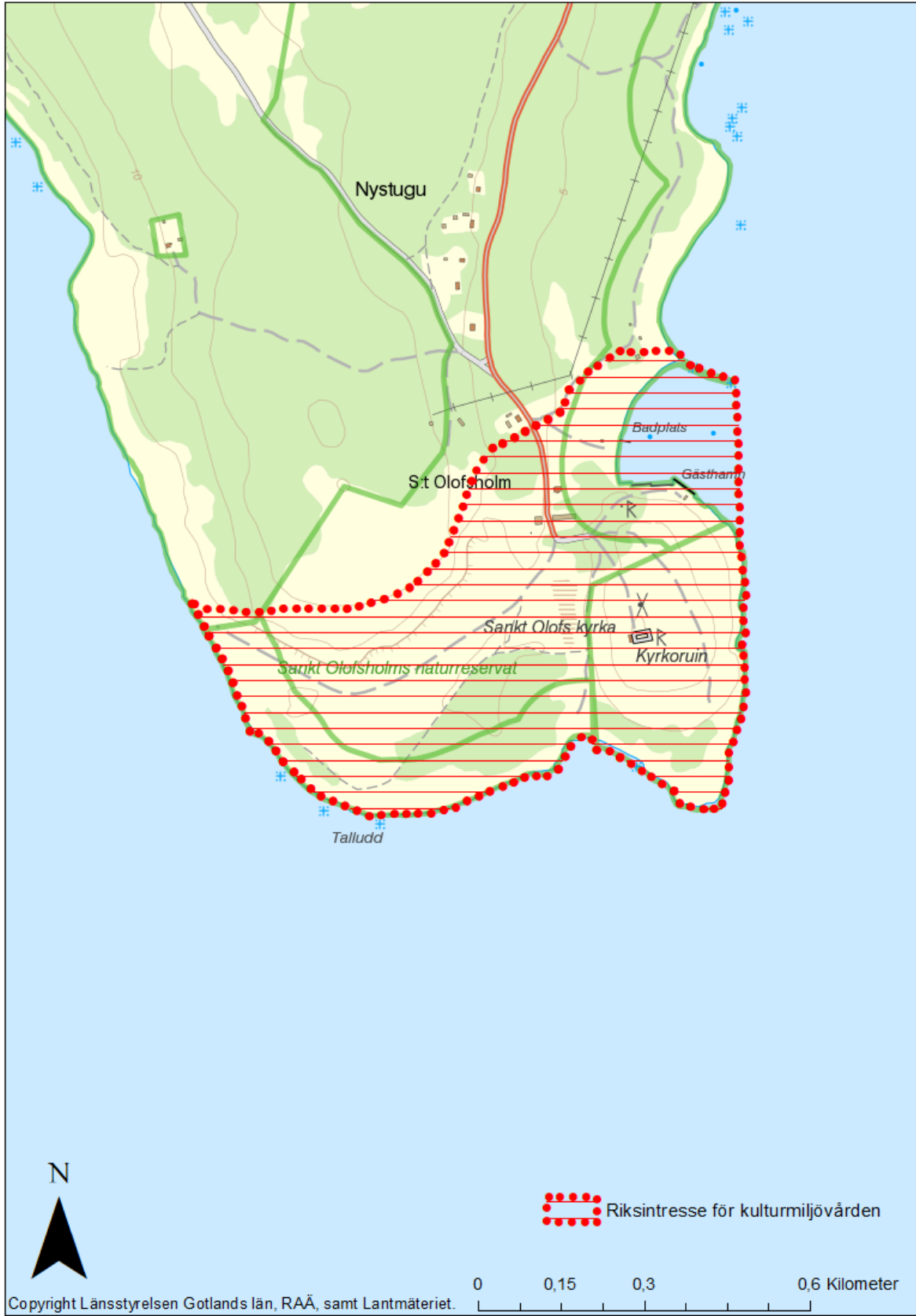
Kommun: Gotland

Län: Gotlands län

Källor och lästips

1. Fornminnesregistret (www.fmis.raa.se)
2. Lantmäteriverkets historiska kartor (www.lantmateriet.se)
3. Sveriges Kyrkor (<http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/7>)

4. Kulturminnesvårdsprogrammet (<http://gotland.se/KMPGotland>)
5. Riksintressebeskrivningarna från 1987 (Länsstyrelsen i Gotlands län).
6. Arkeologiska rapporter, artiklar (<http://samla.raa.se/xmlui/>).
7. Arkeologi på Gotland. 1979. Visby.
8. Munthe, H. 1945. Om kalkindustrien på Gotland.

Kyllaj-Lörge [I 11] (Hellvi sn)

Riksintressebeskrivning

Motivering:

Två kalkindustrimiljöer med anläggningar för arbete och boende som avspeglar kalkproduktionens tekniska och sociala utveckling från 1600- till 1900-talet. *Industrimiljö*.

Uttryck:

Sammanlagt åtta ruiner av kalkugnar från olika tidsepoker ligger samlade i tre grupper utmed kusten, därtill rester av kalklador och lämningar efter hamnar. Kalkpatrongården Strandridaregården i Kyllaj, med manbyggnad från 1738, tillhörande flygel och tullbod, samtliga byggnader uppförda i kalksten med gulputsade fasader. Disponentbostad vid Lörge från 1899 och serveringsbyggnad från 1907 uppförd i kalksten på sockel, båda med spritputsade fasader och papptak. Tillhörande stall och avträde. Kalkpatrongårdens placering, en bit upp från kusten vid den branta sluttningen mot havet. Kalkpatrongårdens och disponentbostadens placeringar och rumsliga sammanhang med närhet till kalkugnar och utskeppningshamnar. Kalkugnarnas kustnära placering i anslutning till hamnarna.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild

Området följer längs kanten av Östersjön, med en del lite tjockare jordlager i den norra delen. I övrigt karaktäriseras landskapet av ett kargt, hållmarksbundet område med gles skog av framför allt tall och en. En stor del av kuststräckan är starkt omvandlad av en lång tids kalkindustri, med stora områden av äldre, företrädesvis grunda, kalkbrott.

Historisk landskapskaraktärisering

När vi möter området i den äldsta kartan finns en strandridaregård i norr, vilken är knuten till en äldre hamn. Arkeologiska undersökningar i samband med etableringen av lekplats för gädda intill Strandridaregården visade på omfattande brygganläggningar och motsvarande, daterade till 1600-tal. Det är troligt att det vid Kyllaj har funnits en mindre hamn sedan medeltid, även om spåren är mer diffusa.

Strandridaregården i Kyllaj från väster. Till vänster skymtar flygeln som inrymt bränneri.

Söder om Strandridaregården finns det på slutet av 1600-talet i Kyllaj två kalkugnar. Även vid Lörge finns en kalkugn vid den här tiden. Mellan de två områdena finns inte något i den äldre kartan som visar på ytterligare verksamhet, även om det inte kan uteslutas att det har funnits. Det kan tänkas att det, utöver vad kartan redovisar, både vid Kyllaj och vid Lörge har funnits en hel del mindre byggnader eller andra anläggningar kopplade till stenindustrin och hamn.

Vid laga skiftet 1876 finns en ”patrongård” strax norr om Lörge och i direkt anslutning till vägen som leder ner till Lörge. Denna byggnad försvinner över tiden och en ny patrongård anläggs något längre väster ut. Vid upprättandet av den äldre ekonomiska kartan på slutet av 1930-talet fanns på det gamla läget en lada, möjligen utgörande den ursprungliga mangårdsbyggnaden.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur

Landskapet idag karaktäriseras av spåren av en omfattande stenbrytning, framför allt längs ett område mellan den nordsydgående vägen och stranden. Lörge gård är idag avstyckad och ännu tämligen välhållen. Även miljön vid Kyllaj och Strandridaregården är tämligen välbevarad och intakt sedan kalkindustrins dagar. Söder om Strandridaregården speglar bebyggelsen och landskapet situationen som var för handen när stenbrytningen var i drift, utan påtagligt stora förändringar.

Kyllaj har en mycket lång historia som utskeppningshamn för kalk. Här började man skeppa kalk redan på 1600-talet och upphörde inte förrän under 1900-talets början. Stenen bröts i kalkbrott i trakten och forslades med häst och vagn till kalkugnarna där den brändes. Den brända kalken förvarades därefter i kalklador nere vid hamnen, som man idag kan se ruinerna av. En del av kalken läskades med vatten och packades på tunnor, som sedan skeppades vidare på skutor till olika hamnar i Östersjön. En del kalk packades osläckt i tunnor, vilket ibland resulterade i förlisningar ute till sjöss.

Kyllaj och Lörge enligt kartmaterialet från slutet av 1600-talet. Vid den här tiden finns en strandridaregård i norr med tillhörande åkrar och ängsmark. Längs kusten finns såväl vid Kyllaj i norr och vid Lörge i söder kalkugnar. Byggnaden mellan de två kalkugnarna i norr knyter an till den hamn som finns här vid den här tiden. Röd linje utifrån landskapet 1700, blå linje 1987 års avgränsning.

Kalkugnarna finns från olika tidsperioder, där de äldsta kalkugnarna ligger alldeles vid klintkanten. Längre ner vid hamnen ligger en sexkantig ugn som är byggd i början av 1800-talet. Den sexkantiga ugnen är framträdande i miljön. Den yngsta ugnen är från sekelskiftet 1900 och uppförd i tegel.

Bebyggelsen på Kyllaj hör samman med kalkindustrin, men icke desto mindre har den till stor del karaktär av tätt sammanliggande gårdsbebyggelse. Bevarade ladugårdar visar på jordbruksverksamhet under små omständigheter. Bebyggelsen är jämnt fördelad över tidsperioderna. I backslutningen ovanför hamnen ligger en 1700-tals parstuga med källare och sammanbyggda flyglar på gavlarna. Ladugården är ombyggd i senare tid. Ovanför och i söder ligger flera större och mindre fastigheter från 1700-talets slut till 1900-talets början med tämligen välbevarad bebyggelse i sten. Hela miljön domineras av de två höga kalkugnarna i backslutningen.

Strandridaregården med sina karakteristiska korsvirkesgavlar är kanske den mest framträdande byggnaden och gårdsmiljön i Kyllaj. Den byggdes på 1720-talet av en av Karl XII:s karoliner, Johan Ahlbom tulluppsyningsman eller strandridare på Kyllaj. Han ägde flera stora egendomar och kalkugnar och Strandridaregården uppfördes som bostad, där mycket ännu finns bevarat. Strandridarperioden varade en kortare tid och en rättare benämning vore kalkpatrongård.

Benämningen ”Strandridaregården” speglar det tidiga 1900-talets nationalromantiska syn på en ärofylld svensk militärhistoria. Namnet togs i bruk snarast först när gården blev museum på 1930-talet. Huset har en sexdelad plan med en bostadsvåning på 5 rum, förstuga och kök jämte primitiv källare och förrådsvind. Väggar och tak är bemålade och köket med stengolv, slasksten, väggfasta skåp och hyllor ger ett ursprungligt intryck. Till huset hör en liten flygel med bränneri och drängkammare samt en liten ladugård, kallad tullboden. Gården har tidigare haft flera byggnader, som nu är borta. Strandridaregården är nu i privat ägo.

Löriges kalkstenshistoria är minst lika gammal. Här skeppades kalk redan på 1600-talet. På Lörgeudd finns en äldre och en yngre kalkugnsruin, väggarna av två kalklador och två raserade bryggor efter en liten hamn. Den äldsta ugnen är från 1600-talet. Den andra är en sexkantig ugn från 1800-talets slut. En ring i bergshällen och stenar på sjöbottnen från flera stenkistor visar var 1600-talsbryggan legat. Kalken bröts i lokala kalkbrott, ett par hundra meter väster om Lörgeudd. Här ligger också kalkpatrongården Lörge med en disponentbostad och en restaurationsbyggnad, som uppfördes vid sekelskiftet 1900. Hela miljön vid Lörge med byggnaderna och deras omgivning minner om kalkstensindustrins storhetstid. Lörge är en av mycket få bevarade bruksmiljöer i ett område där en rad kalkindustrier med tillhörande hamnanläggningar, kalklador, verkstäder och bostäder tidigare legat som ett pärlband längs den gotländska kusten.

Disponentbostaden på Lörge

Restaurationsbyggnaden på Lörge

Löriges manbyggnad, ”disponentbostaden”, är uppförd 1899 och ytterligare ett större bostadshus, ”restaurationsbyggnaden”, tillkom 1907-1908. Det finns även en stall- och avträdesbyggnad som är samtida med manbyggnaden. Disponentbostaden vid Lörge har en mycket karaktäristisk utformning. Byggnaden är uppförd i kalksten med huvudbyggnad och bakbygge i en etapp. Fasaden är spritputsad med slätputsade dörr- och fönsteromfattningar. Dörrar och fönster har välvda överstycken. Byggnaden har 12 rum och kök samt ett flertal hallar, förråd och toaletter. Framsidan pryds av en balkongförsedd glasveranda. Den ursprungliga verandan har i ett tidigt stadium ersatts med den nuvarande som är något större. Ett 40-tal meter väster om disponentbostaden ligger ytterligare ett stort hus, Restaurationsbyggnaden, som uppfördes 1907-08 som arbetarbostad och utspisningsbyggnad. Restaurationsbyggnaden är till skillnad från de båda andra vid Lörge gård byggd i rödtegel och har en spritputsad fasad. Huset har en arkitektur som måste ha setts som ett exotiskt inslag på denna del av ön vid början av 1900-talet.

Om man närmar sig restaurationsbyggnaden från sjösidan (sydost), slås man av den väldiga volym som det högt brutna, pappklädda taket ger byggnaden, men även av den södra gavelns och den östra långsidans asymmetriska fönstersättning. Huset har 13 rum, några hallar, toaletter samt ett kök. På sjösidan finns en lägre tillbyggnad i trä.

Stenindustrin, som var etablerad vid Lörge redan på 1600-talet, nådde sin höjdpunkt omkring sekelskiftet 1900 och två decennier framåt. 1940 lades verksamheten på platsen ner.

Från 1940-talet och fram till 1996 fungerade fastigheten som sommarkoloni för estniska barn. Mellan 1944 och 1945 kom 11 000 baltiska flyktingar till Gotland och många av dem blev kvar. För att skapa en möjlighet för barnen att kunna bevara sin estniska kultur, byggde Estniska Hjälpcentralen 4-5 barnkolonier runt om i Sverige, varav Lörge gård är en. Husen ägdes av Estniska Hjälpcentralen, men marken arrenderades. Under perioden 1949-1996 bedrev Estniska Hjälpcentralen månadslånga sommarkolonier på Lörge gård för tusentals barn med estniskt påbrå. Efter år 1996 var byggnaderna i dåligt skick och någon finansieringsplan fanns inte. Byggnaderna och den omgivande tomten övergick därefter till en privat fastighetsägare.

Lörgeudd från andra sidan viken. Den stora ugnen är från 1800-talet.

Historiska skikt

Industrimiljö med betoning på 1700- och 1800-tal, med koppling till hamn och fiske.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse bör inte tillåtas annat än som komplettering till befintlig bebyggelse.
- Eventuell ny bebyggelse bör utformas med stor hänsyn till miljön vad gäller volym, skala och placering.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Industrielämningarna bör vårdas och hållas framröjda för att bibehålla industrimiljön intakt.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Kyllaj - Lörge [I 11]

Socken: Hellvi

Kommun: Gotland

Län: Gotlands län

Källor och lästips

1. Fornminnesregistret (www.fmis.raa.se)
2. Lantmäteriverkets historiska kartor (www.lantmateriet.se)
3. Sveriges Kyrkor (<http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/7>)
4. Kulturminnesvårdsprogrammet (<http://gotland.se/KMPGotland>)
5. Riksintressebeskrivningarna från 1987 (Länsstyrelsen i Gotlands län).
6. Arkeologiska rapporter, artiklar (<http://samla.raa.se/xmlui/>).
7. Munthe, H. 1945. Om kalkindustrin på Gotland.

Lajkarhajt -Pavalds [I 12] (Lärbro sn)

Riksintressebeskrivning

Motivering:

Omfattande och varierad fornlämningsmiljö och odlingslandskap som speglar hur markanvändning och bebyggelse utvecklats längs en förhistorisk farled från bronsålder fram till 1800-talet.

Odlingslandskap, fornlämningsmiljö.

Uttryck:

Fornlämningsmiljöer i form av storröse, skeppssättningar från bronsåldern och flera gravfält vid Domarlunden och på Lajkarhajt från järnåldern. Hällristningar vid Högvide. Rösen, järnåldersgravfält och husgrunder invid gårdarna Slängs. Den storbyggda f.d. kalkpatrongården Pavalds från sent 1600-tal. Gårdsmiljöer från 1700- och 1800-tal med mangårdsbyggnader och tillhörande flyglar i kalksten med putsade fasader, tydliga gårdsbilder och underordnade ekonomibygnader. Gårdarna är placerade längs den östra kanten av dalgången. Fornlämningarnas placering utmed den östra sluttningen av den före detta farleden mellan Kappelhamnsviken och Vägumeviken. 1600-talets gårdslägen intill järnålderns bosättningar i gränsen mellan dalgångens sluttning med inägor i väster och utmarken på höjden i öster.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild

Genom Lärbro går en dalgång från söder mot norr. Här var tidigare ett segelbart sund, men det grundades upp under äldre järnålder. Ifrågavarande område ligger på östra sluttningen av denna dalgång, som nu är åkermark. Östra kanten av området, från Pavalds till Kajlungs, höjer sig betydligt över dalen, från ca 10 m ö h i dalbotten till 30 m ö h vid Kajlungs. Höjdsträckningen är mestadels tallbevuxen, här och var går berget i dagen och vid Slängs finns små raukbildningar. Utanför barrskogsranden på kanten av sluttningen finns på sina ställen mindre lövskogsdungar. Mellan Kajlungs och Högvide är marken odlad. Norr om Högvide finns öppen alvarmark.

Lajkarhajt.

Historisk landskapskaraktärisering

Längs med det forna sundet ligger idag många rösen, skeppssättningar och stensättningar, ofta samlade i gravfält. Inom området finns lämningar främst från bronsålder men också från järnålder. I områdets norra del ligger Lajkarhjd med ett stort bronsåldersröse, 34 m i diameter och 3,5 m högt. Ett hundratal meter längre söderut ligger Domarlunden med gravar från yngre bronsålder. Mest iögonfallande är de fem gråstensskeppen liggande sida vid sida och ytterligare en skeppssättning av kalkstensflis. Här finns också tätt med stensättningar.

Även på södra sidan av vägen ligger flera gravar och gravfält med stensättningar. Här finns också den så kallade Sangelstenen - ett stenblock med skålgropar, som vid slag uppger en dov klang.

På Lajkarhjd, söder om gården Högvide finns Gotlands enda större hällristning, 11,5 x 7 m stor med 30 skepp, 10 fotsulor, 4 skepp och minst 200 skålgropar. Hällristningen är idag övertäckt som skydd mot nedbrytning.

Bronsålderslämningarna fortsätter längs med vägen söderut, främst på vägens västra sida. Här finns enstaka rösen och skärvstenshögar. Här ligger också spår av flera järnåldersbosättningar, husgrunder från äldre järnålder, några stensättningar liggande enskilt eller hopsamlade i mindre gravfält.

Lajkarhjd är enligt sägnen förknippad med tiden för Gotlands kristnande i början av 1000-talet. Här utkämpades ett slag mellan nordergutarna och Olaf den heliges folk. Slaget blev blodigt, därav namnet Lajkarhjd (Likheden?). Senare var här marknadsplats och på 1800-talet exercisplats för Gotlands nationalbeväring.

Området, sett i kartan från ca 1700, utgör ett bra exempel på landskapets arrondering under medeltid. Genom området löper en dalgång i nordsydlig riktning. Dalgångens östra sida utgörs av omfattande ängsmarker och öster om dessa gårdarnas åkermarker. Upp mot vägen i öster ligger bebyggelsen, på gränsen mellan inägor i väster och utmarken/hällmark i öster. På den västra sidan ligger gården Norrby, belägen utanför riksintresset. På den östra sidan av dalgången finns från söder räknat gårdarna Pavalds, Slängs, Kajlungs, Högvide och Skuttlings.

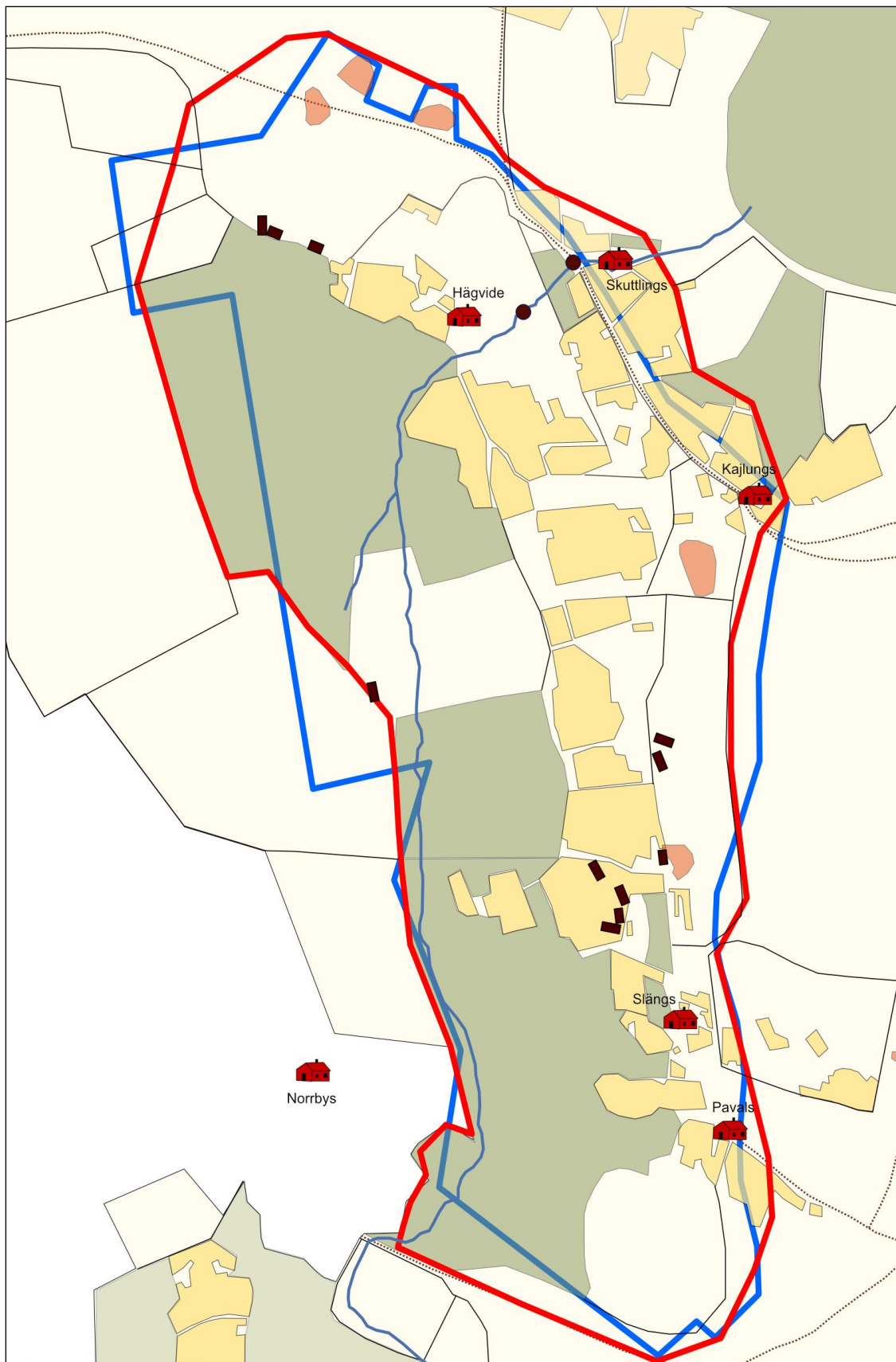
Samtliga gårdar är i Revisionsboken 1653 skattegårdar och alla betecknade som 1 hemman. Pavalds är den jämförelsevis största gården om 12 marckeleij och med 40 tunnland åker och äng till 28 mans slätt, vilket får ses som tämligen mycket på den tiden. Slängs, Kajlungs och Högvide är normalstora gårdar med 6-8 marckeleij och en åkeryta som varierar mellan 20-24 tunnland. De är alla gårdar som brukas av en brukare som ärvt gården efter sina släktingar. Noterbart är att ingen av gårdarna är delad i parter vid den här tiden

Skuttlings är den gård som avviker något från de övriga. Den räknas visserligen som ett helt hemman, men taxeras som 4 ½ marckeleij och har åker till 12 tunnland och äng till 16 mans slätt. Gården brukas av Lars Olofsson, ”hwilcken för 20 åhr sådan kiöpte gårdhen af capitein Jöns Buge för 60 dr och niuter half förmedlingh på det owissa för ägornes ringheet”.

Vid upprättandet av skattdrägningskartan ca 50 år senare är förändringarna vad gäller åkermarkens omfattning tämligen begränsade, med undantag av Pavalds som minskat sin åkerareal från 40 tunnland till 25 tunnland. Samtidigt kan man konstatera att gården numera är delad mellan 3 brukare. Övriga gårdar är ännu brukade av en brukare, bortsett från Kajlungs som nu har två brukare.

Relationen mellan järnålderns gårdar och gårdarna på 1600-talet visar samma drag som många andra delar på Gotland, där järnålderns gårdar framför allt återfinns i de lägre liggande delarna av landskapet, inom ängs- och åkermarker från äldre tid. Gravfälten ligger längre ut, upp mot hällmarkerna och de vägar som löper längs kanterna av dalgången.

Landskapet ca 1700. Området täcker gårdarna Pavalds, Slängs, Kajlungs, Skuttlings och Hägvide. Bebyggelsen är som brukligt belägen längs kanten mellan inägorna i väster och utmarken i öster. Nere i inägorna återfinns den äldre järnålderns gårdar och uppe längs vägarna i öster och norr finns de förhistoriska gravfälten. Röd linje visar det historiska landskapet, blå nu 1987 års avgränsning.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur

Västra delen upptas av den dalgång, som går genom Lärbro och tidigare var ett sund. Dalgången utgörs nu till största del av åkermark. På sluttningarna mot öster finns mindre lövdungar. I områdets östligaste del mellan Pavalds och Kajlungs går berget på vissa ställen i dagen, här finns gles tallskog. Området mellan Kajlungs och Högvide är jordbruksmark. Vid Högvide och Domarlunden i norr finns betade alvarmarker. Landskapet är öppet utom i den östligaste kanten.

Vid Pavalds och Slängs kan man följa hur den förhistoriska gården i norr "vandrat" sydost ut mot vägen. En stensatt brunn mellan och nuvarande Slängs indikerar den medeltida boplatsen. Dagens Slängs består av flera parter. Den norra har en säregen manbyggnad i två våningar liggande i backslutningen. Bottenvåningen är från 1700-talets mitt. När övervåningen kom till, 100 år senare, degraderades bottenvåningen till källare och man gjorde en stor trappa direkt upp till övervåningen på

Pavalds gård med sitt karaktäristiska branta tegeltak och de flankerande flygelbyggnaderna.

husets framsida. Under 1800-talets andra hälft har byggnaden moderniserats med detaljer i snickarglädje på bl a gavlarna. Den södra parten har en stor bred parstuga med pulpetfrontespis från ca 1860.

Pavalds är en av Gotlands ståtligaste gårdsanläggningar och uppfördes av en tidigare ägare till kalkbruket vid Barläst (riksintresseområde I 9). Inkomsterna från denna verksamhet gav resurser till den storslagna bebyggelse vi kan se idag. Manbyggnaden är uppförd i fyra etapper. Äldsta delen uppges härstamma från 1600-talets slut och innehöll troligen en enkelstuga med en extra gavelkammare. På 1700-talets första hälft utökades huset till parstuga och vid århundradets andra del breddades huset till flerdelad plan, varvid nuvarande branta tak tillkom. På 1800-talet byggdes en hög salsvåning med bibehållande av de gamla takstolarna. Huset fick den imponerande höjden av 13 m med en takyta på 400 m². Till huset hör fyra flyglar av ovanlig storlek. De två som står närmast manbyggnaden är från 1700-talet och har mycket branta tak. Den tredje västra flygeln är från 1800-talets början och mot denna står stapeln med gårdens vällingklocka. Den fjärde östra flygeln är från

1800- talets sista tredjedel och innehöll Gotlands näst första mejeri. Den stora ladugården med lada byggd i U-form är från 1800-talet. Pavalds har en mycket välbevarad och komplett gårdsmiljö.

Kajlungs hyser flera byggnader av kulturhistoriskt värde. Den sydvästra parten har en parstuga från 1800-talets första hälft och en vinkelbyggd ladugård från århundradets andra hälft.

Hägvide består av tre parter, varav två är sammanslagna. Den ena parten har en tvåvånings parstuga från 1700- och 1800-talen. På de andra parterna står byggnader från 1800-talet. Två gårdar vitputsade, tegeltak, gavelutsprång. Gårdsturktur med flera ekonomibyggnader för varierande behov och funktioner.

Skuttlings har manbyggnad i 1 1/2 plan uppförd under 1800-tal med frontespis, gavelutsprång och tegeltak. Två flyglar med plåttak, vitputsade. Stenlada, grå/ofärgad puts, rundbågsfönster, plåttak. Allé från landsväg in till gården.

Historiska skikt

Området karaktäriseras av huvudsakligen två historiska skikt. Ett omfattande fornlämningsmaterial visar på en central bygd från bronsålder och järnålder, där gravar och gravfält finns längs kanterna och upp på höllmarkerna, och bebyggelsen nere i dalgången.

Det andra historiska skiktet utgörs av ett välbevarat äldre odlingslandskap med rötter i tiden före skiftena, där många byggnader ännu minner om äldre byggnadstradition.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse bör behandlas restriktivt och i förekommande fall väl anpassas till miljön vad gäller volym, skala och placering.
- Eventuell ny bebyggelse bör inte tillåtas annat än som komplettering till befintlig bebyggelse.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Fortsatt brukande av jordbruksmarken är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Lajkarhajd- Pavalds [I 12]

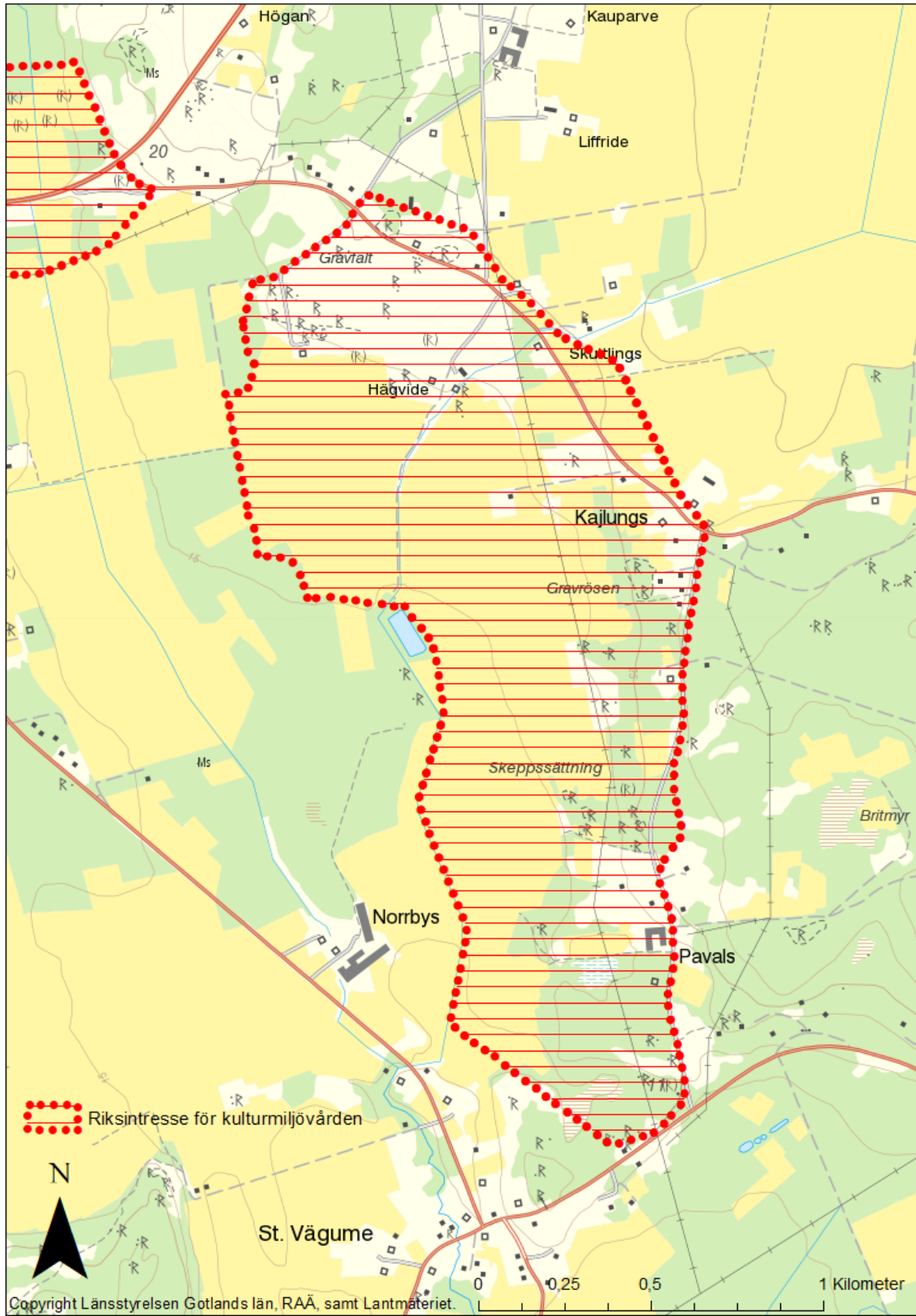
Socken: Lärbro

Kommun: Gotland

Län: Gotlands län

Källor och lästips

1. Fornminnesregistret (www.fmis.raa.se)
2. Lantmäteriverkets historiska kartor (www.lantmateriet.se)
3. Sveriges Kyrkor (<http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/7>)
4. Kulturminnesvårdsprogrammet (<http://gotland.se/KMPGotland>)
5. Riksintressebeskrivningarna från 1987 (Länsstyrelsen i Gotlands län).
6. Arkeologiska rapporter, artiklar (<http://samla.raa.se/xmlui/>)
7. Arkeologi på Gotland. 1979. Visby.

Fallet [I 13] (Tingstäde sn)

Riksintressebeskrivning

Motivering:

Fornlämningsmiljö i karg utmark med lämningar efter en isolerad järnåldersgård som avspeglar en liten bys utveckling från äldre till yngre järnålder med trolig kontinuitet in i medeltid. Området utgör ett belysande exempel på järnåldersmänniskornas nyttjande av ett landskapsrum. *Fornlämningsmiljö.*

Uttryck:

Ett tiotal välbevarade husgrunder, stensträngar, skärvstenshöj och gravfält. I området finns även syllstenar för trähus. Fornlämningarnas täta inbördes sammanhang, orördhet och avsaknad av rekonstruktioner. Landskapsrummet sträcker sig från hållmarker i söder till sankna områden i norr med öppna betesmarker i anslutning till den tidigare bebyggelsen.

Kunskapsunderlag

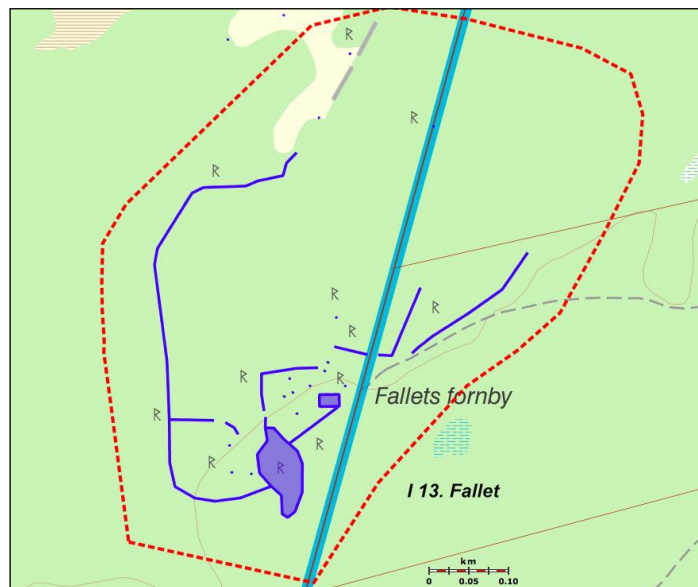
Naturmiljö och landskapsbild

Området består av olika hållmarkstyper med tunt och ojämnt fördelade jordlager. Gles martallsvegetation präglar naturen runt omkring liksom våtmarker av olika slag. Området ligger på 45-50 m nivå ö-h.

Historisk landskapskaraktärisering

Sett i det historiska kartmaterialet utgörs hela området av skogsmark. Fallets fornby ligger insprängd i ett vidsträckt hållmarkslandskap med tunt, ojämnt fördelat jordlager och gles, martallsliknande vegetation, omväxlande med olika slag av våtmarker. Gården ligger i en något mer jordrik svacka, där möjligheter för odling funnits. Norr och söder om området finns sankmarker. Södra delen av området ligger på något högre nivå.

Mitt i denna karga miljö ligger, i en svacka, lämningar efter en liten gårdssamling bestående av 3 gårdar från äldre järnålder. Här finns 10 husgrunder, (så kallade kämpgravar) varav 6 ligger innanför det troligen ursprungliga tunet, inhägnat av en präktig stenvast (steninhägnad).

Området för fallets Fornby är redan i det historiska kartmaterialet skogsmark, utan några synliga spår av senare verksamheter i området än själva järnåldersgården. Stensträngar markerade med blå linje.

Två av husen har varit vinkelbyggda vilket är en ovanlig byggnadsform på Gotland vid den här tiden. Vissa stenformationer, bl a syllstenar för trähus, kan visa att området bebotts kontinuerligt in i medeltid.

I norr och söder var marken sank vilket nyttjades till uttag av foder. I väster har man antagligen haft sina odlingar. I söder ligger byns gravfält med bl a ett dominerande röse, varifrån en stenvast utgår.

Gården har möjligen fortlevt upp i medeltid, vilket indikeras av att området i äldre kartor går under namnet *Alstäde*, ett typiskt gotländskt gårdsnamn.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur

Området runt själva bebyggelsen är betat av får och miljön inom detta område är lättillgängligt och ett pedagogiskt exempel på en isolerad järnåldersbebyggelse. Området utanför det betade området är tämligen igenväxt och svårgenomträngligt. Vägen som leder ner till området från stora landsvägen är dålig och ingen skylt finns vid landsvägen. Vid ingången till det betade området finns ett skyltställ med information om platsen.

Historiska skikt

En komplett landskapsmiljö från järnåldern

Landskapet runt gårdsmiljön är öppet och betat. Bilden ovan visar en av husgrunderna inom boplatsområdet.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Ingen ny bebyggelse bör tillåtas i området.
- Skogsbruksåtgärder ska ske i former som bedöms förenliga med kulturmiljövårdens intressen.
- Igenväxning bör motverkas.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Fallet [I 13]

Socken: Tingstäde

Kommun: Gotland

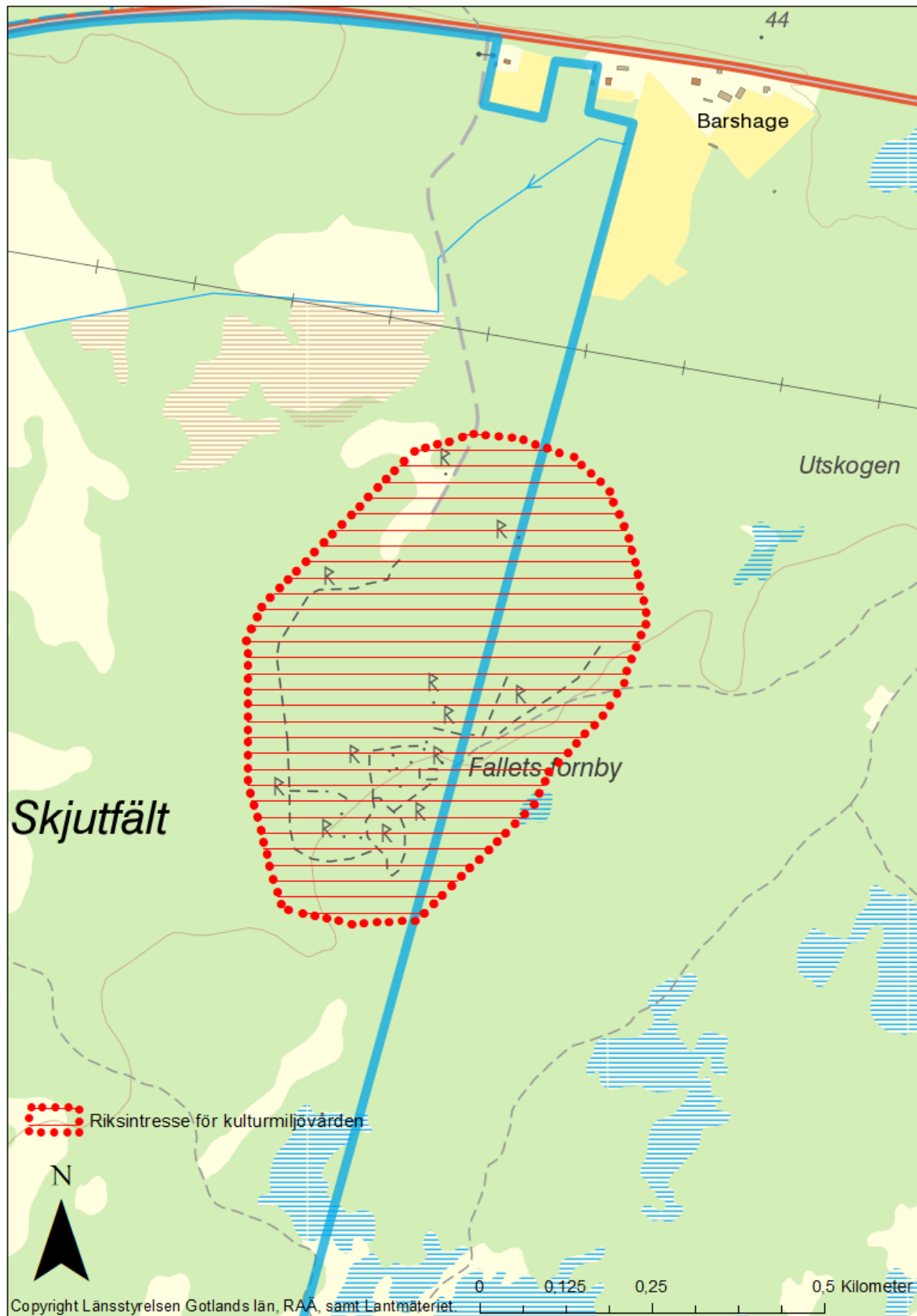
Län: Gotlands län

Källor och lästips

1. Fornminnesregistret (www.fmis.raa.se)
2. Lantmäteriverkets historiska kartor (www.lantmateriet.se)
3. Sveriges Kyrkor (<http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/7>)
4. Kulturmiljövårdsprogrammet (<http://gotland.se/KMPGotland>)
5. Riksintressebeskrivningarna från 1987 (Länsstyrelsen i Gotlands län).
6. Arkeologiska rapporter, artiklar (<http://samla.raa.se/xmlui/>).

7. Arkeologi på Gotland. 1979. Visby.

8. Carlsson, D. 1979. Kulturlandskapets utveckling på Gotland.

Hall [I 14] (Halls sn)

Riksintressebeskrivning

Motivering:

Kustanknutet odlingslandskap med förhistoriska boplatser, gårdsbebyggelse med i hög grad bibehållen äldre byggnadstradition, fiskelägen som visar på fiskets betydelse som binäring samt välbevarat äldre vägnät. Sammantaget återspeglar området hur markanvändning och bebyggelse utvecklats i det kustnära och småskaliga landskapet på Gotland från stenålder till 1800-talet. *Fornlämningsmiljö, vägmiljö.*

Uttryck:

Fornlämningsmiljöer med stenåldersboplatser, rösen, gravfält, husgrunder, stensträngar, fornborg, sojden (tjärdalar) samt vägmiljö från bronsålder. Bebyggelse från 1700- och 1800-tal med vitputsade manbyggnader i kalksten, tegeltak, flyglar med spåntak, underordnade ekonomibyggnader med brädtak och gavelspetsar i trä. Fiskelägen med bodar uppförda i stolp- eller skiftesverk med fasader av stående panel. Vid Hallshuk kapell från 1600-talet. Gårdsbebyggelsens och fornlämningarnas placering i inlandets småskaliga odlingslandskap i relation till tjärdalar, stenbrott och kalkugnar, skog, myr och fiskelägen belägna i utmarken och vid kusten.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild

En mäktig klint löper från Hallshuk söderut, stupande brant mot stenstranden. Vegetationen på klinten är hedartad, beväxt med buskar och mattor av timjan och gulmåra mellan kala hållar. Längre in mot land finns hållmarksområden med småväxta tallar. Längre in tätar skogen. Här och var går klinten i dagen. Mellan Harudden och Hasselriv är stranden sank och kärrartad.

Längs kusten finns ett välutvecklat strandvallssystem med mindre klapperstensfält. Innanför detta är en bård av hedmarkstallskog med intressant flora, vilken även sträcker sig mot nordväst längs Norsklintens söderkant till Västerbys. Sydväst om Nors och Hägwards utbreder sig ett odlingslandskap av åkrar som böljar nedåt havet, över vilket man har en betagande ut sikt från åsen med vägen sydost därom.

Mellan Hägwards och Hall kyrka utbreder sig ett flackt parti, med i nordväst grundare mylla och mestadels gles barrskog och i sydost djupare jord som till stor del är bevuxen med tät lövskog och ängesmark. Kyrkan och bygden norr och söder därom ligger på en svag grusås.

Norr om kyrkan ligger ett hävdad änge. Väster om Gannarve utbreder sig lägre liggande beteshagar med lövskogslundar och insprängda åkrar. Öster om vägen utbreder sig mestadels tallhedskogar med många myrar och våtar. I söder finns mindre åkrar med någon lövmark.

Historisk landskapskaraktärisering

Den förhistoriska situationen i socknen speglas av en handfull järnåldersgårdar med tillhörande hägnader och spridda gravar och gravfält, framför allt vid Norrbys och Gannarve. Den senare gården kan följas från den äldre järnåldern via vikingatid och tidig medeltid till dess nuvarande läge öster om landsvägen.

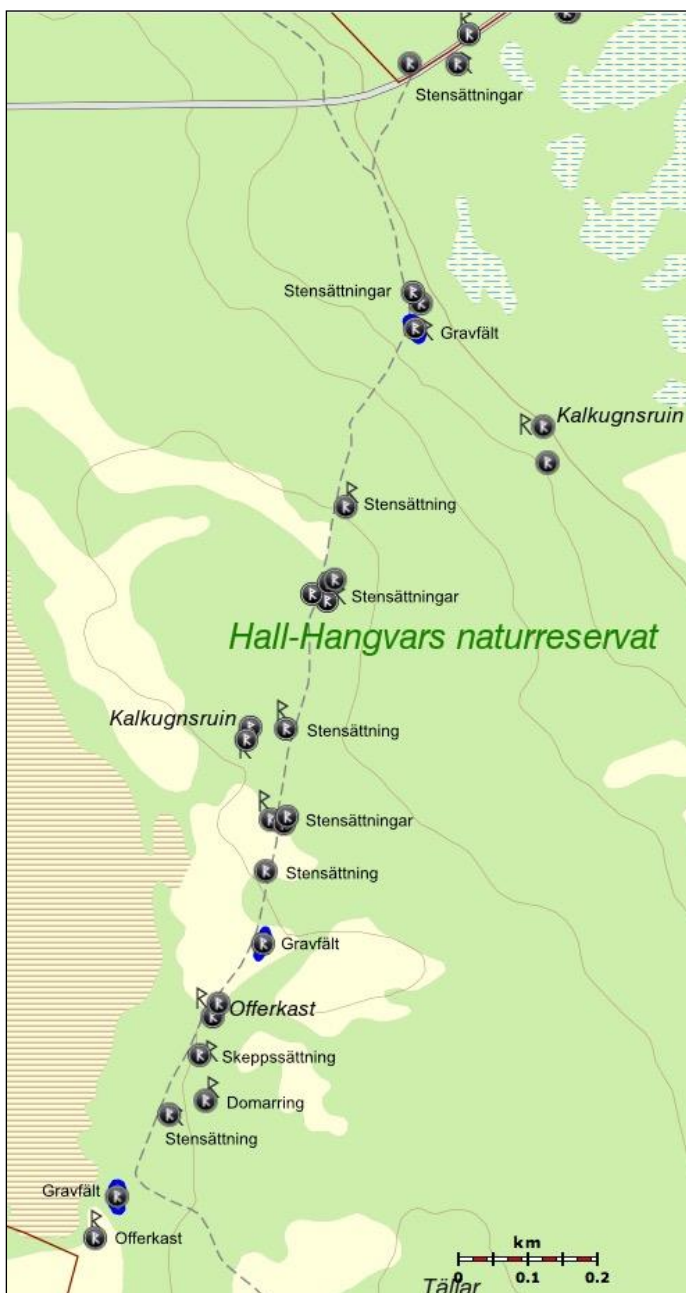
En vetenskapligt och pedagogiskt viktigt vägmiljö leder från västra delen av Hall socken ner till gårdarna Stora och Lilla Häftings i Hangvar socken. Som på ett pärlband längs den gamla vägen finns här ett stort antal ensamliggande gravar eller mindre grupper av gravar, visande på vägens höga ålder och dess betydelse för människorna. Här finns även senare tiders attribut som en kalkugn.

Hall socken bestod under 1600-talet av 7 gårdar, varav 6 återfinns inom riksintresset. Längst i söder ligger gården Gannarve, tämligen avskilt från övriga gårdar.

I öster finns Norrby och centralt i socken ligger en gårdsgrupp om fyra gårdar; Nors, Medebys, Västerbys och Hågwards. Situationen under medeltid torde ha varit relativt lika den på 1600-talet. Spåren efter medeltidens ödegårdar är tämligen få. Uppgifter finns om en gård som kan ha hetat Jänne. En gravhäll från 1300- till 1400-tal i Hall kyrka nämner en person vid Iuans och beteckningen Jänns klint finns ännu bevarat öster om Norrbys. Väster om kyrkan kan ytterligare en ödegård från medeltid ha funnits. Här finns ett område som går under beteckningen Husåker/Husenge i skattläggningskartan från omkring 1700.

I Revisionsboken 1653 betecknas gårdarna Gannarve, Hågwards, Medebys och Norrbys som hela hemman och Västös och Västerbys som halva hemman och Nors som ett kvarts hemman, vilket gör den till den minsta gården i socknen. Den största gården är Medebys om 13 marckelej och som har 24 tunnland åker. Den brukas av två brukare, vilka har ärvt sina delar av sina föräldrar. Gården brann ner av våld 1651 vilket innebar att man fick frihet från skatt under tre år. Även Norrby brukas av två brukare. I övrigt är det en brukare på övriga gårdar, förutom den lilla gården Nors, som brukas av två ägare, varav en är ägare till Västös gård och den andra troligen boende i Visby.

Intressant i sammanhanget är att alla gårdarna är *skattegårdar*. Här finns inga *kronogårdar*, vilket kan sättas i relation till situationen på Sudret, där ca 30 % var kronogårdar när Revisionsboken upprättades

Vägen genom skogsmarken mellan Hall och Häftingsgårdarna i Hangvar är kantad av lämningar från bronsålder till våra dagar, vilka visar på betydelsen av vägen, både som färdväg och som markering av ägandet.

1653. Tyngdpunkten i tingets ekonomi ligger, enligt Revisionsboken, i försäljning av produkter från skogen och för de gårdar som ligger nära kusten av fiske.

Hall socken uppvisar en ovanligt enhetlig bebyggelse. Gårdarnas bostadshus och ladugårdar är byggda inom en relativt begränsad tid och få nytillskott har tillkommit under de senaste 100 åren. Socknen är skogrik och man byggde länge i bul- och knutteknik. På Bungemuseet finns ett knuttimrat gavelfarstuhus med flackt takfall av mycket hög ålder, som kommer från Hall. Knuttimrade hus trängdes successivt ut av bulhusen när sågarna kom igång på allvar under 1700-talet. På Hall kan man ännu finna någon rest av knuttimrade byggnader, t.ex. en mindre ladugård vid Hallshuk. Bultekniken var produktiv nästan hela 1800-talet igenom. Flera bulbyggnader finns kvar i socknen. Det förefaller som om stenhusbyggandet i socknen slog igenom först en bit in på 1800-talet. Under en kort period före och kring mitten av 1800-talet uppfördes de flesta av Halls manbyggnader, någon är äldre. Det är parstugor med likartad utformning, ca 7 m breda och 15 m långa, något högre långväggar än genomsnittet och symmetriskt placerade fönster. Nästan alla hus har pulpetfrontespisar.

Huvudbyggnaden vid norra parten på Gannarve i Hall är skyddad som byggnadsminne och en utmärkt representant för nordgotländsk byggnadsstil. Foto Riksantikvarieämbetet.

Ladugårdarna byggdes senare i sten, efter det att spåntaken konkurrerat ut agtaken från 1870-talet och framåt. Man byggde stensladugårdar under en intensiv period i slutet av 1800-talet, men samtidigt även en del bulladugårdar med snarlika form och storlek som motsvarigheterna i sten. Alla funktioner samlades i en enda länga med ett vinkelställt tröskhus, vars tak vilade på fyra stycken trekantpelare. Man följde den nordgotländska traditionen med symmetri gällande dörr- och fönsterplacering, ofta välvda fönster och foderloften upptar ungefär 1/3 av vägghöjden.

Gården Gannarve söder om kyrkan är en del av en förtätad bebyggelsemiljö bestående av fyra bevarade gårdsparter, var och en med ett likartat bebyggelsemönster.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur

På en svag åssträckning går vägen förbi Gannarve till kyrkan. I väster ligger odlingsbygden med åkrar och hagar, här finns också många lövskogslundar. Öster om vägen utbreder sig tallhedsskogar med många myrar och våtar. I södra delen finns ett mindre område med åkrar.

Norr och väster om kyrkan finns tämligen stora änges- och lövskogmarker som successivt övergår i mager barrskog mot nordväst fram till vägen på åsen från Hägvards till Häftings. Området mellan denna väg och Hall kyrka är flackt.

Från Hägvards har man en betagande utsikt över den svagt böljande odlingsbygden mot havet. Gårdarna Hägvards, Västerbys och Nors ligger på en grusås som sluttar mot Norsklint i norr. Från denna och ner till stranden sträcker sig ett område av hedmarkstallskog. Stranden har ett välutvecklat strand vallssystem med mindre klapperstensfält.

Parterna är typiska för Halls stenbyggartradition med symmetriska parstugor med tegeltak och pulpetfrontespiser, en eller två brygghusflyglar och tidigare spåntäckta ladugårdar med tröskhus. Gannarve är en typisk nordgotländsk gård och byggnaderna är utmärkta representanter för nordgotländsk byggnadsstil. Manbyggnaderna dessutom representativa för socknens speciella stil, varav den norra mycket oförändrade hyser särskild skönhet. En av parterna, Gannarve 2:3, är skyddad som byggnadsminne och innehåller totalt nio byggnader.

Hallshuk fiskeläge

Söder om kyrkan ligger sockenstugan, en enkelstuga från 1700-talet med tegeltak. På östra sidan av vägen står före detta skolan, en välbevarad byggnad från 1800-talets andra hälft och tillbyggd 1934. Skolhuset är nu bygdegård och samlingslokal. Väster om kyrkan ligger ett båtsmanstorp från 1700-talet och norr om en liten parstuga och ladugård från 1800-talet i bulteknik.

Gården Hägvards består av 3 parter, numera sammanslagna. Alla har sockentypiska parstugor, varav den nordligaste kan vara äldre än de övriga två, som båda har köksbakbyggen. Den sydligaste parten har en bulladugård med lada och tröskhus och ett bulmagasin. Västerbys har en något förändrad parstuga med köksbakbygge. Nors har två parter med något bredare parstugor än socknen i övrigt. Södra parten har en flygel i bulteknik, liksom en bulladugård med tröskhus. Norra parten har en ladugård med portlider. På stranden vid Grönbjärs står ett inpanelat bulhus från ca 1800. Medebys hyser 2 parstugor varav den södra, något större med pulpetfrontespiser uppvisar socknens tidstypiska stildrag. Även på Norrbys finns en parstuga med pulpetfrontespiser, men huset är troligen

äldre än de övriga. Söder om Norrbys ligger en mindre gård med en inpanelad bulparstuga med köksbakbygge, samt ett brygghus i sten i enkelstugeform.

Vid Hallshuk har fiskarbebyggelsen, ofta kompletterad med mindre jordbruk, varierad och något förändrad bebyggelse från 1700- till 1900-talen. Fiskeläget har haft stor betydelse för det gotländska kustfisket även utöver socknens egna behov. Vid perioder med rik tillgång till bl a strömming har fiskare även från Visby och andra socknar fiskat med Hall som utgångspunkt. Detta har bidragit till behovet av ett kapell i anslutning till Hallshuks fiskeläge. Kapellet tillkom på 1600-talet.

Vid Norsstadar står en ålderdomlig strandbod i bulteknik med båthus, en sällsynthet på Gotland. Inom området finns ett flertal kalkugnar och sojden (tjärdalar)

Historiska skikt

Bygdens fornlämningsbestånd pekar på ett kontinuerligt boende i området alltsedan stenålder.

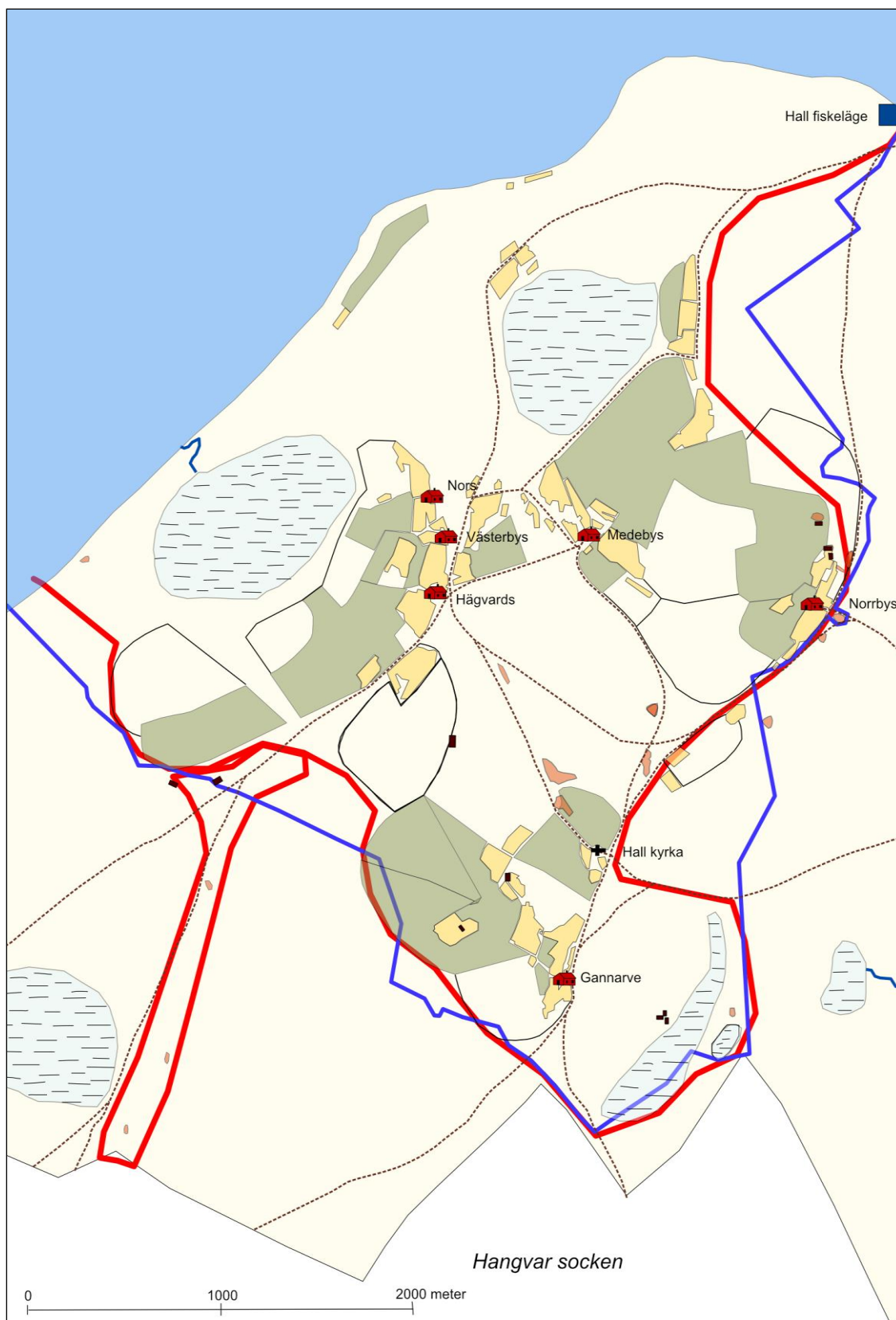
Tvåhundra meter norr om den nuvarande gården vid Norrbys finns en senneolitisk jägar- och samlarboplatz i anslutning till Litorinagränsen, där ett stort fynd av grönstensyxor gjorts. Brons- och järnålderslämningar finns vid Gannarve, ca 500 m väster om dagens gård. Här finns rösen, en skeppssättning, stensättningar, boplatslämningar, hägnadsrester och vägar. I områdets periferi i sydväst och i öster finns mindre gravfält samt några husgrunder från järnåldern. Öster om Gannarve ligger en fornborg, den s k Hednakyrkogården.

Hall f d skola

1983 blev Gannarve den första vikingatida silverdepå som vetenskapligt undersökts. Gårdens bebyggelsehistoria kan följas från 200-talet e Kr till 1100-talet, då gården flyttades till sitt nuvarande läge. Fynd tyder på även äldre bosättning. Järnåldersgården Gannarve var en traditionell bondgård med kreatursskötsel. Fynd, som bl a fyra silverdepåer, vittnar om långväga kontakter och hög standard.

Två ödegårdar från medeltid- nyare tid är kända inom området, vid kyrkan i områdets mellersta del och vid Jännklinten längre norrut. Tidiga medeltida bebyggelselämningar finns också vid gamla Gannarve. Kyrkan, kyrkogårdsmur och stigluckor härstammar från 1200-talets mitt.

Landskapet vid Hall år 1696. Bebyggelsen utgörs av två ensamliggande gårdar; Gannarve i söder och Norrbys i nordöst. I nordväst bildar fyra gårdar en mer eller mindre sammanhängande bygd, bestående av Medebys, Hägwards, Västerbys och Nors. Längst upp i norr finns fiskeläget Hallshuk, med rötter åtminstone i medeltid. Centralt i socknen ligger den medeltida kyrkan. I sydväst finns en förhistorisk väg ner till Häftingsgårdarna i Hangvar, kantad av gravar. Röd linje riksintresseavgränsningen utifrån kärnvårderna. Blå linje 1987 års avgränsning.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse bör inte tillåtas annat än som komplettering till befintlig bebyggelse.
- Eventuell ny bebyggelse bör utformas med stor hänsyn till miljön vad gäller volym, skala och placering.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Fortsatt brukande av jordbruksmarken är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Ett fortsatt eller utökat bete i hag- och skogsmarken är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Hall [I 14]

Socken: Hall

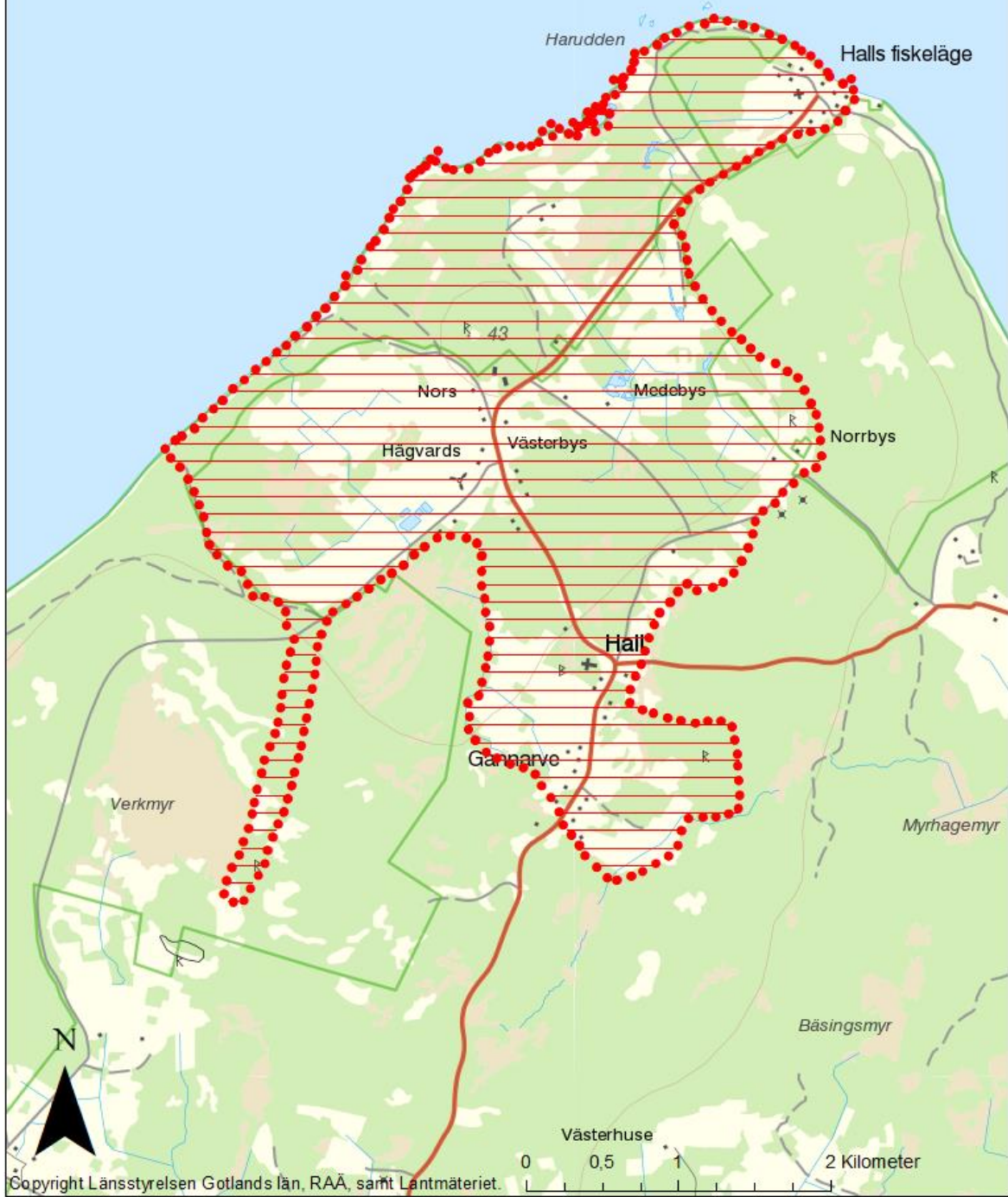
Kommun: Gotland

Län: Gotlands län

Källor och lästips

1. Fornminnesregistret (www.fmis.raa.se)
2. Lantmäteriverkets historiska kartor (www.lantmateriet.se)
3. Sveriges Kyrkor (<http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/7>)
4. Kulturminnesvårdsprogrammet (<http://gotland.se/KMPGotland>)
5. Riksintressebeskrivningarna från 1987 (Länsstyrelsen i Gotlands län).
6. Arkeologiska rapporter, artiklar (<http://samla.raa.se/xmlui/>)
7. Östergren, M. 1989. Mellan stengrund och stenhus.

 Riksintresse för kulturmiljövården

Bro Stainkalm [I 15] (Bro sn)

Riksintressebeskrivning

Motivering:

Fornlämningsmiljö som speglar en komplett landskapsmiljö från bronsålder fram till äldre järnålder.
Fornlämningsmiljö.

Uttryck:

Röset Bro Stainkalm med intilliggande stensättningar på södra sidan om landsvägen. På norra sidan vägen de resta stenarna Bro Oikar tillsammans med markanta stensättningar och ett par gravfält. Ett fossilt åkersystem i norra delen från bronsålder i form av stenfyllda åkervallar inom ett ca 2 ha stort område och intill detta en skeppssättning, flera rösen och många stensättningar. Den rumsliga lokaliseringen av gravar till håll- och utmarker.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild

Området består av betad hållmark, beväxt med gles barrskog och enbuskar. Miljön omfattar ett område på bägge sidorna av landsvägen. Landskapet är till större delen betat på norra sidan av vägen och skött med landskapsvård på södra sidan av vägen omkring Bro Stainkalm

Landskapet är överblickbart och lättillgängligt. Vid Bro Stainkalm finns en parkeringsplats och en informationsskylt. En stätta leder in till området på norra sidan av vägen.

En historisk sägen är knuten till stenarna Bro Oikar, som handlar om bygget av kyrkan.

Historisk landskapskaraktärisering

Landskapet har, så långt man kan följa det i kartmaterialet utgjort hållmark med gles skog i den södra delen och mer skogsbetonat i norr, där jordlagren är tjockare. Det är också här som det finns omfattande spår av bronsålderns odlingsmarker.

Som en krans kring dessa bättre jordar finns ett flertal fornlämningar som speglar nyttjande av området under bronsåldern.

Äldst i miljön torde Bro stainkalm och andra rösen vara. Bro stainkalm är 38 meter i diameter och 3,5 meter högt, väl synligt i landskapet. På norra sidan finns ett par rösen som är omkring 24 meter i diameter. Spåren av tidens bosättning är svaga, men en skärvstenshöj i norr, nära området för åkermarken, pekar på att boplatsen till den komplexa miljön torde stå att finna här.

Utöver lämningarna från bronsåldern finns centralt i det norra området en kalkugn, som vittnar om att området även har nyttjats under historisk tid.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur

Landskapet idag är obebyggt, beväxt med skog i norra delen och av hållmarksbetonad vegetation i söder. Landsvägen skär tvärs igenom miljön. Området är livligt besökt av såväl fastboende som turister och har bra information och möjlighet till parkering. Miljön är vårdad, lättillgänglig och illustrativ.

Historiska skikt

En komplett landskapsmiljö från bronsålder-äldsta järnålder med gravar, åkersystem och spår av boplats.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Ingen ny bebyggelse bör tillåtas i området.
- Skogsbruksåtgärder ska ske i former som bedöms förenliga med kulturmiljövårdens intressen.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.
- I området kring Bro stinkalm och Bro Oikar bör igenväxning motverkas.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Bro Stinkalm [I 15] (Bro sn)

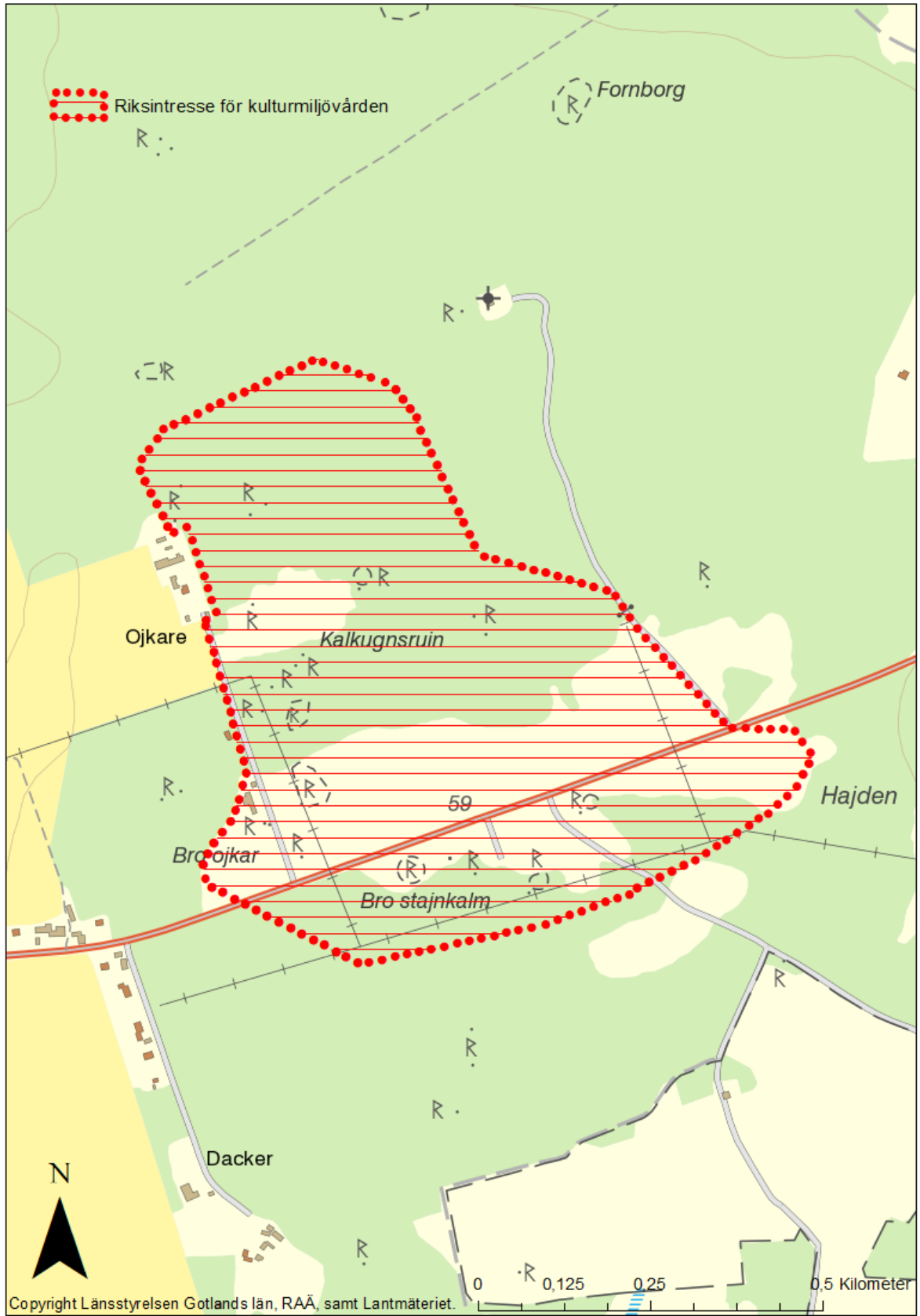
Socken: Bro

Kommun: Gotland

Län: Gotlands län

Källor och lästips

1. Fornminnesregistret (www.fmis.raa.se)
  2. Lantmäteriverkets historiska kartor (www.lantmateriet.se)
  3. Sveriges Kyrkor (<http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/7>)
  4. Kulturminnesvårdsprogrammet (<http://gotland.se/KMPGotland>)
  5. Riksintressebeskrivningarna från 1987 (Länsstyrelsen i Gotlands län).
  6. Arkeologiska rapporter, artiklar (<http://samla.raa.se/xmlui/>).
- Arkeologi på Gotland. 1979. Visby.

Sigsarve-Suderbys [I 16] (Hangvars sn)

Riksintressebeskrivning

Motivering:

Ensamgård i två parter med gårdsbebyggelse och odlingslandskap, samt fornlämningar i form av förhistoriska bosättningar som tillsammans speglar hur markanvändning och bebyggelse utvecklats på norra Gotland från järnålder till 1800-tal. *Ensamgård, odlingslandskap, fornlämningsmiljö.*

Uttryck:

Husgrunder, hägnader, gravar från den äldre järnåldern. Manbyggnader och uthus för olika behov i sten och bulhusteknik från 1700- och 1800-talet. Småskaligt betes- och åkerlandskap. Bebyggelsens och vägarnas karaktäristiska läge och placering mellan inägorna i öster och utmarken i väster. Betes- och åkermarkens anpassning till de naturgeografiska förutsättningarna med få strukturella förändringar under 1900-talet.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild

Landskapet karaktäriseras av en tydlig gräns mellan hållmarker i västra delen, beväxt med gles skog på tunna jordar, och ett mer låglänt åker- och ängslandskap i öster. I övergångszonen till den bördigare jorden i östra delen löper en väg, längs vilken bebyggelsen är lokaliserad. Längst i sydöst övergår odlingslandskapet i en numera utdikad myr.

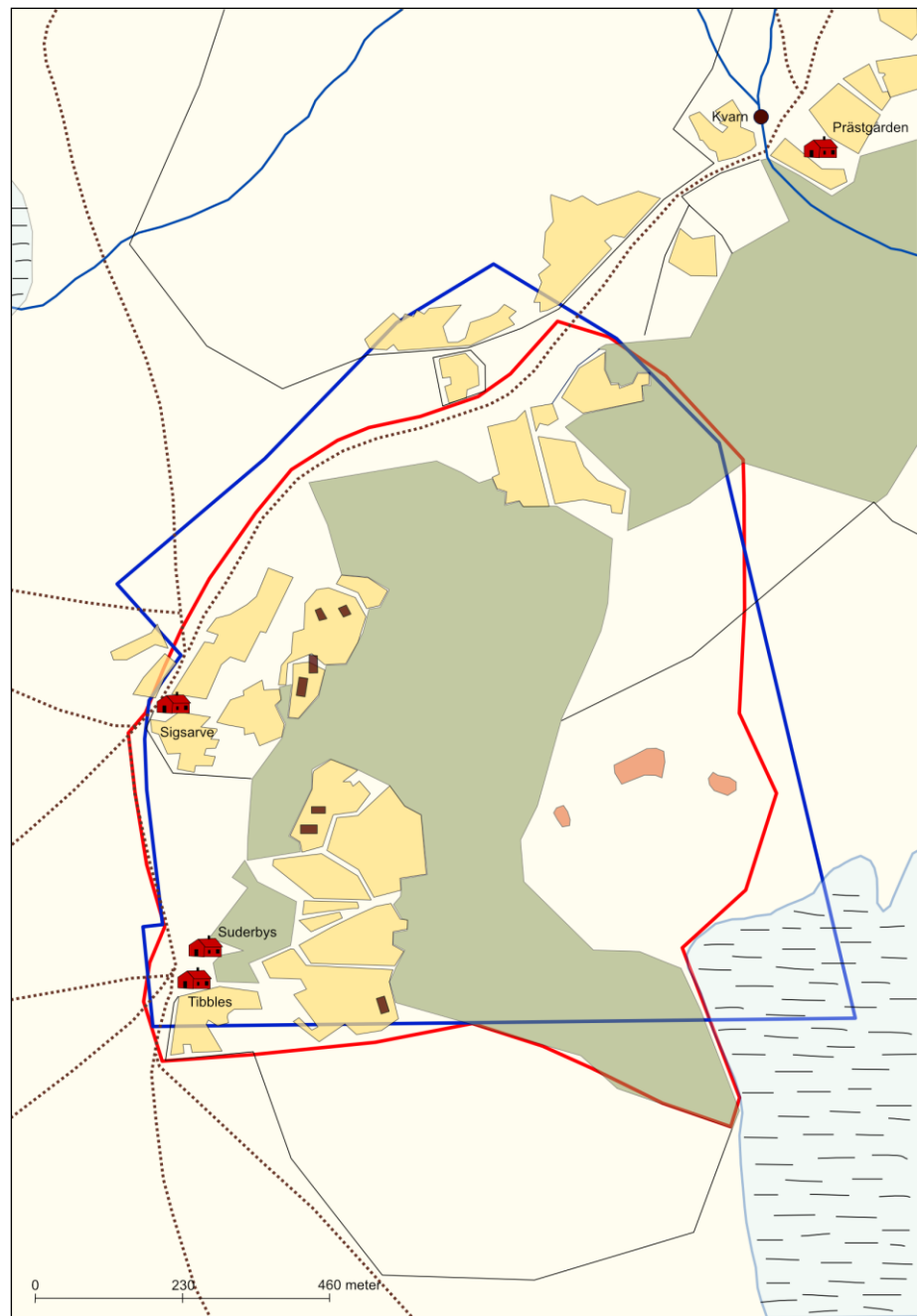
Historisk landskapskaraktärisering

Hangvar socken, utom Elinghem före detta socken, utgörs av 20 gårdar, fördelade på flera skilda grupperingar. Inom riksintresset Sigsarve-Suderbys finns gårdarna Sigsarve, Suderbys och Tibble, belägna i ett väl sammanhållet område i den sydvästra delen av socknen, tämligen avskilt från resten av bebyggelsen i Hangvar. De är alla, liksom övriga gårdar i socknen, skattegårdar, och bebos av vardera en brukare i samband med upprättandet av jordeboken 1653. De är alla tämligen ordinära, på gränsen till små, gårdar, där Sigsarve räknas som ett 3/4 hemman om 7 marckeleij och Tibble och Suderbys som ett 1/2 hemman, där Tibble betecknas som 6 marckeleij och Suderbys som 5 marckeleij. De är samtliga med andra ord tämligen ordinära gårdar vilka brukar mellan 10 och 14 tunnland åker.

Bebyggelsen till gårdarna ligger i direkt anslutning till en väg som löper i gränszonen mellan skogs- och hållmarker i väster och ängs- och åkermarker i öster. I åkermarken, liksom i ängsmarken, finns spår i kartorna eller av konkreta lämningar i landskapet av flera järnåldersgårdar (kämpgravar), vilket visar på den historiska kontinuiteten i landskapet, där i stort sett samma marker nyttjats under 2000 år, men där bebyggelsen flyttats ut från ett mer centralt läge i inägorna ut mot kanten av hållmarken, helt i linje med den generella tendens som finns i det gotländska landskapet. Denna flyttning av bebyggelsen sker troligen i övergången mellan vikingatid och medeltid, omkring ca år 1000.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur Sigsarvebygden består av ett flackt småskaligt jordbrukslandskap av ålderdomlig karaktär med små åkrar, beteshagar och lövskogslundar omgivna av stora barrskogsmarker i norr, väster och söder. Från landsvägen är landskapet österut tämligen öppet, visuellt tillgängligt och väl sammanhållet genom skogsmarker i väster, norr och öder. Bebyggelsen domineras av två typiska nordgutniska gårdar; Sigsarve och Suderbys. Sigsarve består av två parter med bebyggelse i sten och bulteknik från 1700- och 1800-talen av högt kulturhistoriskt värde, där båda parterna är skyddade som byggnadsminnen. Varje part har ca tio byggnader, vilka är utmärkta representanter för nordgutnisk byggnadstradition. Båda gårdsparterna har vardera en flygel, som ger ett medeltida

intryck. Flyglarna är korta och höga. Huggna stentrappor leder ner till en källarvåning respektive upp till en bostadsvåning. Källarvåningarna har vardera två rum som troligen haft eldstäder. Golven är flistäckta och taken mellan våningarna består av huggna stockar som ligger tätt samman och täcker hela ytan. Bostadsvåningen består av två rum bakom en liten farstu. Båda husen har åtminstone under senare tid haft tegeltak.

Riksintressets avgränsning innebär en koppling till gårdarnas inägor och järnåldersbebyggelsens utbredning med hus och gravfält. Blå linje 1987 års avgränsning, röd linje byggd på landskapets karaktär 1700.

Södra partens ladugård och vagnslider ingår i byggnadsminnesskyddet.

Norra parten på Sigsarve (Hangvar, Sigsarve 1:10) hyser en lång parstuga från slutet av 1700-talet, tillhörande den ovanliga parstugetyp som har extra köskammare bakom den breda farstun. Huset moderniserades vid 1800-talets mitt med större fönster och ytterdörr, samt överkalkning av den rosa putsen. Förutom tidigare nämnd flygel finns i norr ytterligare en brygghusflygel bestående av ett enda stort flistäckt rum med stor bakugn som sticker ut genom bakväggen.

Norr om brygghusflygeln står en bodlänga under faltak från 1700- och 1800-talen. Den innehåller smedja, snickarbod, grishus och hemligt hus. Bredvid bodlängan står ett tvåvånings magasin i resvirke med liggande panel, byggd vid sekelskiftet 1900. Intill magasinet finns en sammanbyggd vagnbod och lammhus under spåntak från 1800-talets senare del. Vagnboden är byggd i bulsteknik och har fyra portar. Lammhuset är i sten med låg nedervåning och ovanliggande foderloft.

Parallellt med manbyggnaden ligger ladugårdslängan i sten under spåntak, troligen byggd 1878 i en karaktäristisk nordgutnisk stil. Den innehåller stall och lada med dubbla ladportar, oxhus och kohus. Bakom laddelen står ett tröskhus som en tillbyggnad. Till gården hör dessutom ett par bodar.

Södra parten (Hangvar, Sigsarve 1:7) har en tvåvånings manbyggnad med nedervåning från tidigt 1600-tal och övervåning från 1700-tal. Det stora huset har gul spritputs och tegeltak. Förutom den tidigare nämnda flygeln står i söder en stor brygghusflygel från 1800-talet innehållande flera rum. Brygghusdelen har såväl invändig bakugn som invändig brunn. Som ett bakbygge står en smedja i bulsteknik.

Framför manbyggnaden ligger en stor U-formad ladugård i både sten- och bulkonstruktion under spåntak. Intill ladugårdens vagnhusdel står ett tvåvånings bulmagasin med spåntak. Till parten hör ytterligare bodar.

Suderbys har bl a en stor rosaputsad manbyggnad med sadeltaksfrontespis från tidigt 1800-tal. Huset har flerdelad plan och välbevarad interiör. Invid manbyggnaden står en stor brygghusflygel med drängkammare. Intill finns en 1700-tals smedja med faltak. Flera uthus tillhör, bl a ett stort magasin i två våningar byggd i en sällsynt skiftesverkkonstruktion med timmer i stället för väggplank. Intill gården ligger ruinen av ett brännvinsbränneri från tidigt 1700-tal med invändig brunn. På kullen bredvid står en kvarnruin i form av ett högt koniskt torn. Väster om Sigsarve finns ett torp från 1800-talet uppfört i pinnmursteknik.

Sigsarvebygden är rik på kulturhistoriskt intressant bebyggelse, belägen i ett ålderdomligt odlingslandskap som väl speglar hur de naturgivna förutsättningarna lade grunden för gårdarnas lokalisering och markernas brukande.

Norra parten vid Sigsarve i Hangvar är skyddad som byggnadsminne.

Historiska skikt

Det förhistoriska landskapet karaktäriseras av en fornlämningsmiljö i form av framför allt husgrunder och hägnader som visar på det kontinuerligt nyttjade landskapet. I utkanten av markerna ligger gravfält, ensamliggande gravar och rösen vilka markerar territoriets avgränsning och speglar den långvariga brukningen av området.

Historisk ensamgårdsbebyggelse med odlingslandskap med små åkrar, beteshagar, ängsmark omgivet av stora tallskogar i norr, väster och söder och med en tydlig zonering med inägor i öster och utmark i väster och däremellan den historiska bebyggelsen längs den ålderdomliga väg som löper från söder mot norr.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse ska behandlas restriktivt och i förekommande fall lokaliseras intill väg och som komplettering till befintlig bebyggelse.
- Ingen ny bebyggelse bör tillåtas i sedan tidigare obebyggda områden.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Fortsatt brukande av jordbruksmarken är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Ett utökat skogsbete främjar riksintressets värden.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Även vid bygglövsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Sigsarve - Suderbys [I 16]

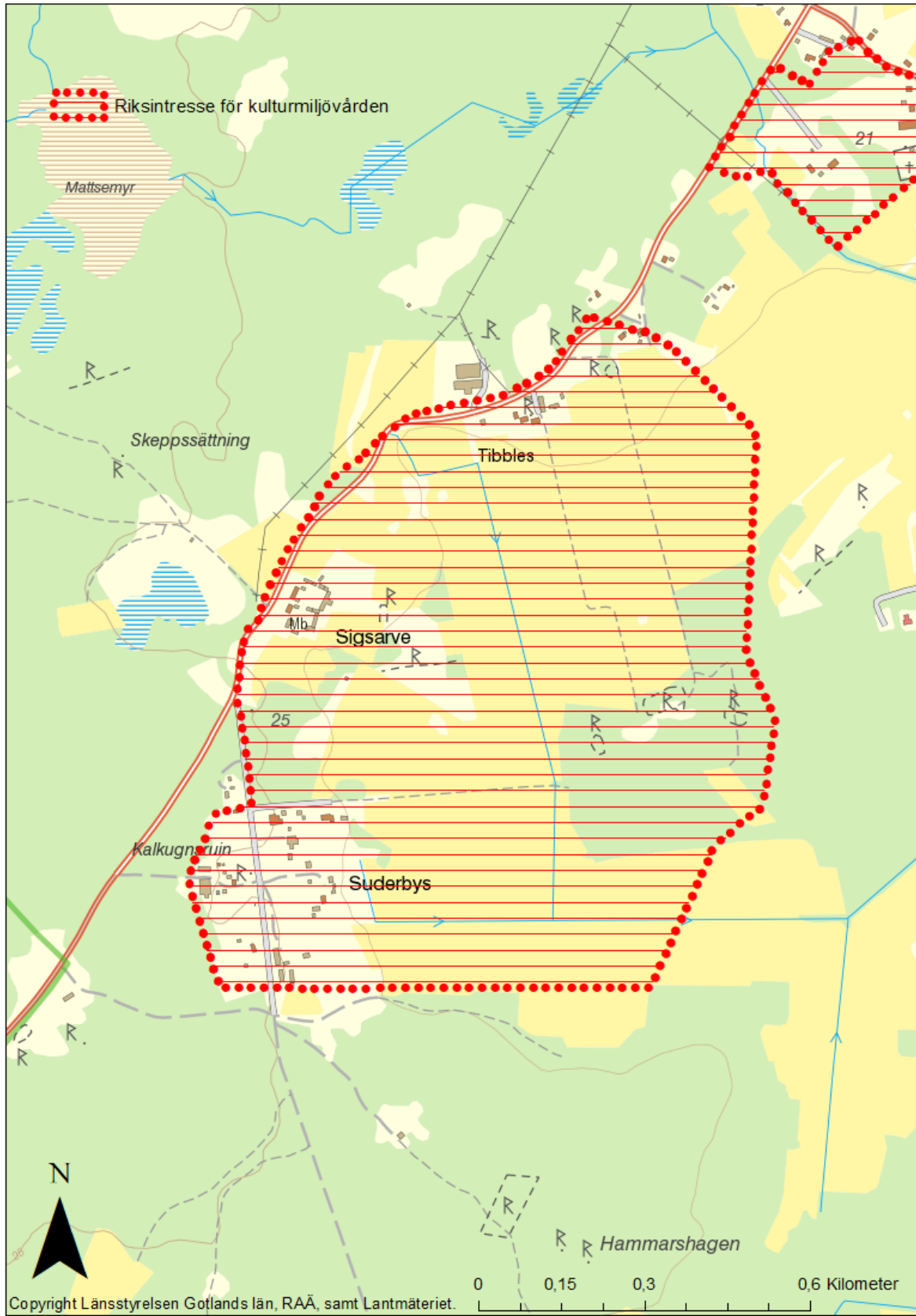
Socken: Hangvar

Kommun: Gotland

Län: Gotlands län

Källor och lästips

1. Fornminnesregistret (www.fmis.raa.se)
2. Lantmäteriverkets historiska kartor (www.lantmateriet.se)
3. Sveriges Kyrkor (<http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/7>)
4. Kulturminnesvårdsprogrammet (<http://gotland.se/KMPGotland>)
5. Riksintressebeskrivningarna från 1987 (Länsstyrelsen i Gotlands län).
6. Arkeologiska rapporter, artiklar (<http://samla.raa.se/xmlui/>)

Hejnum [I 17] (Hejnums och Bäls socknar)

Riksintressebeskrivning

Motivering:

Dalgångsbygd med fornlämningsmiljöer och odlingslandskap. Bebyggelsens placering på gränsen mellan inägor och utmark illustrerar väl landskapets rumsliga struktur och området återspeglar tydligt odlingslandskapets utveckling på norra Gotland från järnålder till 1800-talet. Utifrån gotländska förhållanden ovanligt liten påverkan på bebyggelsemönstret sedan 1600-talet. *Dalgångsbygd, fornlämningsmiljö, odlingslandskap.*

Uttryck:

Ett 30-tal husgrunder, 17 gravfält och ett 50-tal ensamliggande gravanläggningar, stensträngssystem och sliprännor samt flera kända vikingatida boplatser. Bildstenar, bl.a. en på ursprunglig plats. Gården Riddare med en medeltida gårdsport. Medeltida kyrkor i Hejnum och Bäl. Bebyggelse från 1700- och 1800-talet med mangårdsbyggnader och flyglar som är avfärgade och putsade, branta takfall, tegeltak, inget gavelutsprång. Gårdarnas placering längs dalgångens sidor i Hejnum, med åker- och ängsmarker ner mot dalgångens mitt, bebyggelsen på gränsen mellan inägorna (åker och äng) och utmarken.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild

Hejnums centrala del består av en dalgång i nord-sydlig riktning, till vilken odlingsbygden är koncentrerad. Den begränsas i öster och väster av omfattande skogs- och hällmarksområden med mycket höga naturvärden och i norr av Tingståde träsk. Mindre lövmarker och ängesrester finns i odlingsbygdens östra och norra delar. Bäl sockens centrala del med nordligaste Vallstena, består av ett svagt kuperat jordbrukslandskap med lövdungar och ängsmark i öster och öppna åkrar i väster.

Hejnumdalen sedd från sydöst. Bilden illustrerar den öppna, idag helt uppodlade, dalgång som löper i nordsydlig riktning genom Hejnum socken. På andra sidan dalgången skymtar bebyggelsen på västra sidan av dalgången.

Historisk landskapskaraktärisering

Området, sett i kartan från 1700, utgör ett mycket illustrativt exempel på landskapets arrondering under medeltid och framåt till våra dagar. Det täcker de centrala delarna av Hejnum och Bäl socknar. Genom området löper en dalgång som under äldre tid var delvis vattenfylld, men i huvudsak bestående av ängsmarker och våtmarker, som framgår av kartan från år 1700. På båda sidor om dalgången återfinns gårdarna. De bildar ett antal väl avgränsade bygder. I Bäl socken ligger gårdarna väl samlade runt kyrkan och bildar ett slutet och sammanhållet kulturlandskap. Bebyggelsen i Hejnum är uppdelad på två större bygder belägna på var sida av dalgången. På den västra sidan bildar gårdarna Rote, Mallgårds och Suderbys ett väl sammanhållet grannlag, troligen med ett gemensamt ursprung i förhistorisk tid. Norr om ligger gårdarna Riddare och Nygårds, vilka även de troligen går tillbaka på en gemensam gård under förhistorisk tid.

På östra sidan av dalgången, i direkt anslutning till kyrkan, finns gårdarna Lilla och Stora Kyrkebys och gården Hemsarve, som vid upprättandet av skattdokument kartan ligger öde och brukas under prästgården.

Utöver dessa gårdsgrupper finns några ensamgårdar, belägna tämligen långt från socknens centrum. I norr finns gården Rings, med en välbevarad och undersökt järnåldersgård strax intill. Något längre söderöver ligger Bjärs gård med ett omfattande förhistoriskt gravfält intill. Längst i söder, väl avgränsat från gårdarna i övrigt i Hejnum, ligger Graute gård.

Revisionsboken 1653 visar att alla gårdarna i Hejnum är vid den här tiden skattegårdar, och betecknas som ett fullt hem

man (Rings, Graute, Lilla och Stora Kyrkebys, Suderbys, Mallgårds), utom fyra gårdar som är upptagna som ½ hemman (Bjärs, Hemsarve, Roter och Nygårds). Två gårdar, Riddare och Norrbys, är kronohemman. Båda är upptagna av öde, dvs att de en lägre tid legat öde innan de av staten överläts på någon brukare. Gården Riddare brukades av en Olof Persson, "hwilcken för 6 åhr sådan upton gården". Om gården Norrbys förtäljer Jordeboken att denna "Hafuer warit ödhe i 6 åhrs tijdh och ähre husen sampt giärdesgårdarne alldeles fördärfwadhe och nederrötte, nu omsijder 1654 uptagen af Hans Pedersson, hwilcken skall begynna skatta 1675". Den klart största gården i Hejnum är Riddare, med sina 18 marckeleij. och med åker till 16 tunnland är den att betrakta som över genomsnittet. Det kan då synas märkligt att gården har legat öde, men 1600-talet, och tiden innan dess var en ur många aspekter svår tid på Gotland, som innebar att många gårdar till och från låg öde, inte enbart de små gårdarna utan även större gårdar.

Hejnum kyrka ligger centralt i socknen, syns på långt håll och bildar tillsammans med Lilla och Stora Kyrkebys en intressant och sammanhållen miljö. Kyrkan är uppförd på 1200-talet. Den består av långhus, rakslutet kor, västtorn samt en sakristia på korets nordsida. I kor och långhus finns ornamentala kalkmålningar från omkring 1250, samt rester av 1400-talsmålningar av "Passionsmästaren".

Hejnum socken är märklig såtillvida att den inte kom att skiftas förrän på 1950-talet, som ett av de sista större laga skiftena på Gotland. Trots en viss utflyttning av parter i samband med skiftet är gårdarna ännu idag väl samlade kring sina ursprungliga platser och ger en mycket belysande bild av ett kontinuerligt nyttjat landskap.

Vänder vi oss mot Bäl socken, utgör riksintresset den centrala delen av socknen, med gårdarna Uppuse, Ösarve, Gute, Sudergårde, Stenstugu och Lillbäls. Gårdarna är väl samlade kring kyrkan, belägna i direkt anslutning till sina åker- och ängsmarker. Även här kan man notera att gårdarna är samlade i mindre grupper. I norr, intill ett stort förhistoriskt gravfält, grupperar sig gårdarna Uppuse, Ösarve och Gute. Norr om Uppuse, i ett välhävdad änge, kallat Aränget, och i intilliggande åkermark, finns flera järnåldersgårdar som av allt att döma utgör ursprunget för de historiska gårdarna.

I söder bildar Sudergårde och Stenstugu ett gemensamt gårdsområde med åker och äng. Även här finns det en järnåldersgård. I sydvästra delen av socknen ligger gården Lillbäls, med sin husgrund från den äldre järnåldern. Namnet antyder att det möjligen har funnits ett Storbäl, men några spår efter en sådan gård finns inte i dagsläget.

Man kan notera de mycket omfattande ängsmarker som hörde till gårdarna - ängsmark som till idag till stora delar har lagts om till åker.

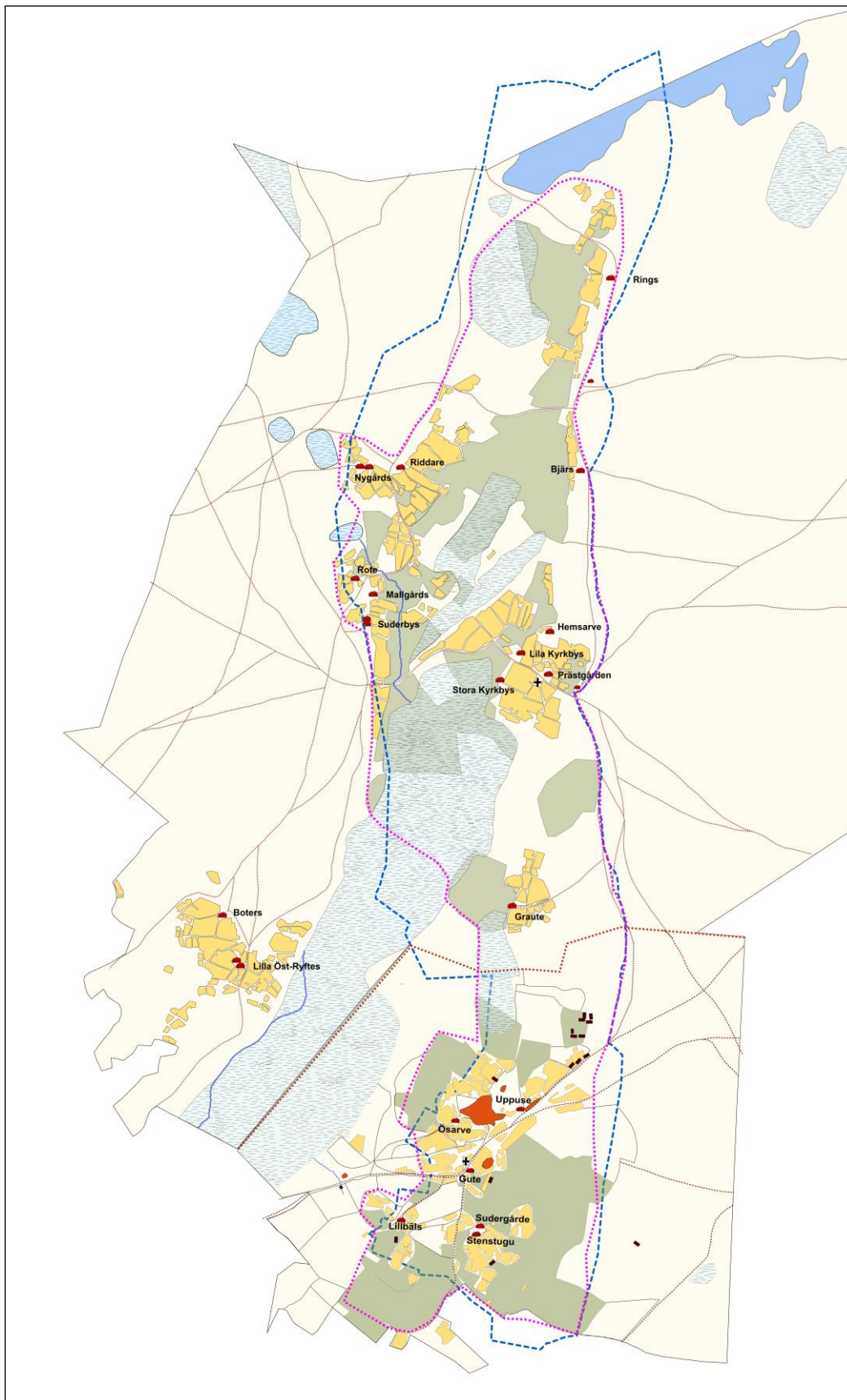
Kyrkebysgårdarna. Till vänster Stora Kyrkebys, och till höger en gårdspart under Lilla Kyrkebys. Byggnaderna är från andra hälften av 1700-talet. Båda är byggnadsminnen. Deras placering intill kyrkan, och deras namn, antyder att de sannolikt har något med kyrkans etablering att göra.

Revisionsboken 1653 visar att vid den här tiden var alla gårdarna i socknen skattegårdar, dvs ägdes av bönderna själva. De är alla skattade som 1 hemman, förutom Uppuse som räknas som ½ hemman och Auråkre (beläget vid Gahne gård) som står upptaget som ⅓ hemman. Det framgår av jordeboken att det tidigare har funnits flera gårdar i socknen. Så nämner man om gårdarna Gahne och Nystugu vilka ”hafwa för detta warit åthskillige hemman”. Som exempel kan nämnas att vid Gahne har funnits ett Lilla Gahne och som ovan konstaterades är det troligt att det även funnits ett Storbäl. Medeltidens ödeläggelse har säkerligen drabbat även Bäl, i likhet med övriga delar av Gotland, och det bör ha funnits fler gårdar än de som redovisas i Jordeboken 1653. Ersson nämner i sin sammanställning av ödegårdar om två ödegårdar i Bäl, Lilla Gahne och Nystugu, båda belägna i marker tillhörande Gahne gård¹.

Kyrkan i Bäl är uppförd på 1200-talet. Det nuvarande koret uppfördes under 1200-talets förra hälft invid en äldre stenkyrka, varav murpartier ingår i triumfbågsmuren. Under 1200-talets senare hälft uppfördes nuvarande långhus och torn. Kyrkogården har stigluckor i söder och öster. I nordost finns ett sockenmagasin.

Bäl socken är ett ovanligt bra exempel på oföränderligheten under laga skifte i det gotländska landskapet. Gårdarna, där de ligger på 1600-talet, finns än idag alla på samma ställe. Förekomsten av järnåldersgårdar intill de flesta av gårdarna visar på den långa kontinuiteten i landskapsutnyttjande

¹ Ersson-P-G. 1985. Förteckning över gotländska ödegårdar. Gotländskt Arkiv

Kulturlandskapet 1700, enligt skattläggningskartan. Åkermark är gult, äng grönt, röda ytor är gravfält och bruna små rektanglar är järnålderns husgrunder. Blå streckad linje 1987 års avgränsning av riksintresset, violett streckad linje visar det historiska landskapets avgränsning.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur

Området innefattar odlingsbygden i Hejnum samt de centrala delarna av Bäl, från Tingstäde träsk i norr ner till odlingsbygden i Bäl. Odlingslandskapet är öppet och avgränsas i öster och väster av skogsklädda höjdsträckningar. De centrala odlingsbygderna är bördig jordbruksmark, där Hejnums lägst liggande delar tidigare varit myr. I östra Bäl finns ängsmarker, i västra delen av socknen flackt, öppet odlingslandskap mot Fole.

Vid Norrbys och Mallgårds finns spår av boplatser från stenålder och tidig bronsålder. öster om Riddare finns ett boplatsoområde från stenålder och norr om ligger bronsåldersrösen. Vid Kajsarve finns en labyrint. Järnåldern är synnerligen rikt företrädd. Främst längs med Hejnums östra väg, på kanten till Kallgateburg, finns flera separata delområden med välbevarade lämningar av ett mycket omfattande kulturlandskap med husgrunder, hägnadssystem, gravar och åkerytor. Här kan man tydligt se de förhistoriska gårdarnas läge i förhållande till dagens gårdar och följa kontinuiteten i utnyttjandet av marken. Den mest kända järnåldersgården är vid Rings, vilken grävdes ut i slutet av 1800-talet. En mängd fynd gjordes, mest av vardagliga redskap. Här finns ett flertal husgrunder, fägator, hägnader m m. Området är i dag betat och överblickbart. Vid Bjärs finns ett stort gravfält med tätt liggande gravar, som delvis undersökts och givit rika fynd. Det har använts under tiden Kr f - 1050 e Kr.

Den medeltida porten vid Riddare är ett bra belägg för att de gotländska gårdarna har legat på samma ställe sedan medeltiden och i många fall säkerligen också ner i vikingatid.

Aränget i nordligaste delen av Bäl hyser rika lämningar efter järnåldersgårdar med husgrunder, fägator och stora hägnadssystem. Även mellan Ösarve och Uppuse i väster ligger rester av järnåldersbebyggelse. Öster om Gute och Sudergårde finns ett boplatsoområde likaledes från järnåldern med husgrunder, vägar, fägator, hägnader och bryor (vattenhål).

Bildstenar från 700-800-talen, på ursprunglig plats, finns vid Riddare och Nygårds. Sydost om Mallgårds och nordväst om Kyrkebys ligger troliga rester efter medeltida bebyggelse. Gården Hemsarve nordost om Kyrkebys övergavs vid medeltidens slut och lämningar finns kvar efter hus, hägnader och odlingar.

Sammantaget hyser området ett mycket omfattande och väl framträdande förhistoriskt landskap, som väl belyser den tidsmässiga djupdimension som speglas i riksintresseområdet.

Hejnum har bevarat ett omfattande byggnadsbestånd från 1700-, 1800- och 1900-talen av stort kulturhistoriskt värde. Mest kända är Kyrkebysgårdarna, fördelade på tre gårdar; Stora och Lilla Kyrkebys samt Graute. Huvudbyggnaden på Stora Kyrkebys är en smal och hög byggnad i två våningar av sten med rosa spritputsad fasad. Huset är byggt i två omgångar, där man daterat övervåningen till 1770. Två flyglar flankerar huvudbyggnaden. Även dessa är daterade till 1770. Den östra flygeln innehåller två drängkammare med farstu och vind. Den västra flygeln innehåller smedja och brygghus med både bakugn och kölna. Byggnaden är skyddad som byggnadsminne.

På Lilla Kyrkebys finns två parter som vardera har en enkelstuga i två våningar med dubbla flyglar. Den ena gården, Lilla Kyrkebys 2:3, är skyddad som byggnadsminne. Mangårdsbyggnadens bottenvåning byggdes under 1700-talet för att sedan byggas på med övervåning under 1800-talet. De hör till öns äldre tvåvånings enkelstugor.

Graute har en ovanligt stor manbyggnad i två våningar byggd i en etapp år 1860. Här kan även nämnas den höga parstugan på Suderbys som är en tvåvåningsbyggnad från 1700-talet, vars vita gavel är synlig över en stor del av bygden. Söder om gården står en välhållen väderkvarn av stenhättetyp.

Riddaregrannlaget består av tre gårdar; Nygårds, Norrbys och Riddare, med byggnader från skilda perioder. Nygårds har en parstuga med brutet tak från 1800-talets början med dubbla flyglar. Norrbys hyser en påbyggd 1700-talsparstuga med brygghusflygel och Riddare en bred parstuga från 1780-talet, där dock den medeltida gårdsporten i första hand tilldrar sig intresset.

Bjärs består av två parter med envåningsparstugor från 1800-talet. Norra parten har en inpanelad brygghusflygel, uppförd i bulsteknik, där fd drängkammaren bredvid det välbevarade brygghuset hyser en fullständig skomakarverkstad från 1800- och 1900-talen. Till gården hör Gotlands primitivaste tröskhus med bevarad tröskvandring och trösk i ladan.

Gute gård, till vänster, är en av socknens största gårdar på 1600-talet. Byggnaden är från 1700-talet, påbyggd 1821. Till höger Bäls välbevarade sockenstuga och i bakgrunden Bäls kyrka

Bäl har en rik stenbyggartradition från främst 1800-talets första hälft, med enstaka äldre och en del yngre inslag. Några rester från den äldre bulhustiden finns också kvar. Ett karaktäristiskt inslag är manbyggnader med branta brutna tak.

Bebyggelsen vid Bäl kyrka domineras av Gute stora mangårdsbyggnad. Nedervåningen stammar från 1700-talet och den höga övervåningen från 1821. Det branta tegeltaket med sin karaktäristiska brytning har varit stilbildande i socknen. Till gården hör bl a ett magasin av sten i två våningar med arbetarbostäder i nedervåningen samt en stor ladugård från 1900-talets början. Södra parten har en manbyggnad från 1800-talets senare del med stenfot och flerdelad plan. Till huset hör ett köksframbygge samt en flygel som kan gå tillbaka till 1700-talet. Ladugården är samtida med manbyggnaden.

Intill kyrkan står den lilla sockenstugan från 1700-talet. Det är en så kallad ofullständig parstuga och innehåller sockenstuga i öster, farstu, skorstensstock och vindstrappa centralt i byggnaden samt ett mindre utrymme med fattigstugefunktion i väster. Byggnaden är skyddad som byggnadsminne.

Vid Lillbäls finns två parstugor. Den ena med brant tegeltak är från 1700-talet och den andra från 1800-talet. Båda har flyglar från det senare århundradets slut. Till norra parten hör en äldre mangårdsbyggnad, som är ett 1700-tals inpanelat bulhus.

Även Sudergårde består av två parter. Den norra har en stor manbyggnad på stenfot med flerdelad plan från ca 1870. En stor flygel är byggd i etapper på 1800-talet. Bland ekonomibyggnaderna märks ett tvåvånings magasin i sten från 1700-talet. Södra parten av Sudergårde hyser socknens mest välbevarade gårdsmiljö som även är skyddad som byggnadsminne. Mangårdsbyggnaden är en parstuga på stenfot från 1839 med karaktäristiskt brutet tak och pulpetfrontespis. Huset har tidstypisk apelsinfärgad spritputs med vita slätputsade omfattningar och gröna snickerier. En vacker snickarglädjeveranda har adderats under 1900-talets början. Den tätt stående brygghusflygeln är från 1700-talets slut, liksom en mindre före detta smedja intill. Ladugården är en god representant för byggnadstypen från 1900-talets början.

Järnåldersgårdarna vid Rings i Hejnum

Stenstugu alldeles bredvid har en parstuga från 1795, senare försedd med brutet tak. Brygghusflygeln är jämnårig, medan ett inpanelat bulhus är äldre. Ladugården i sten stammar från 1880-talet.

Historiska skikt

Förhistorisk landskapsmiljö: Centralt inom Bäl socken, i anslutning till gårdarna finns ett i många stycken välbevarat förhistoriskt landskap, framför allt i form av husgrunder och hägnader från den äldre järnåldern. Till detta knyts även ett par gravfält, framför allt ett stort gravfält intill Ösarve och Uppuse. Även i Hejnum är det förhistoriska landskapet väl framträdande, inte minst vid Bjärs och Rings i norra delen av socknen. I de lägre liggande delarna återfinns flera järnåldersgårdar, där gravfälten och enstaka gravar kantar dalgångens sidor och ut över hållmarkerna längs vägarna, framför allt öster ut.

Historisk landskapsmiljö: Gårdarnas placering längs dalgångens sidor i Hejnum, med åker- och ängsmarker ner mot dalgångens mitt, illustrerar på ett utmärkt sätt landskapets rumsliga struktur under äldre tid, med bebyggelsen på gränsen mellan inägorna (åker och äng) och utmarken. Skiftena som genomförts har i förhållandevis ringa grad förändrat bebyggelsemönstret från 1600-talet, vilket ger landskapet en djupdimension i tid som saknas inom andra delar av Gotland.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse ska behandlas restriktivt och i förekommande fall väl anpassas till miljön vad gäller volym, skala och placering.
- Eventuell ny bebyggelse bör inte tillåtas annat än som komplettering till befintlig bebyggelse.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Fortsatt brukande av jordbruksmarken är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Även vid bygglövsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Hejnum [I 17]

Socken: Hejnum och Bäl

Kommun: Gotland

Län: Gotlands län

Källor och lästips

1. Fornminnesregistret (www.fmis.raa.se)
2. Lantmäteriverkets historiska kartor (www.lantmateriet.se)
3. Sveriges Kyrkor (<http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/7>)
4. Kulturminnesvårdsprogrammet (<http://gotland.se/KMPGotland>)
5. Riksintressebeskrivningarna från 1987 (Länsstyrelsen i Gotlands län).
6. Arkeologiska rapporter, artiklar (<http://samla.raa.se/xmlui/>). Sök på socken.
7. Moberg, I. 1938. Gotland um das Jahr 1700.
8. Carlsson, D. 1979. Det gotländska kulturlandskapet under järnåldern.
9. Östergren, M. 1989. Mellan stengrund och stenhus.

Bro [I 18] (Bro sn)

Riksintressebeskrivning

Motivering:

Centralbygd med fornlämningar, vägnät, odlingslandskap, kyrka och bebyggelse som återspeglar utvecklingen av en centralbygd på mellersta Gotland under järnåldern fram till 1800-talet.

Centralbygd.

Uttryck:

Gravfält med ca 300 gravar, bildstenar från den äldre järnåldern på ursprunglig plats, offerkälla med svärdsliplningsstenar och medeltida stenbrott. Medeltida kyrka med många inmurade bildstenar i murverket. Två stigluckor i kyrkogårdsmuren. Medeltida gårdspört tillhörande den tidigare prästgården. Bebyggelsemiljöer, huvudsakligen från 1700- och 1800-talen men även inslag av medeltida hus och delar av medeltida hus. Medeltida vägnät. Kyrkans centrala placering precis intill den nord-sydgående landsvägen. Två stora gravfälten och offerkälla i nära anslutning till kyrkan. De två bildstenarna Bro Stajnkällingar med sina ursprungliga placeringar intill landsvägen. Gårdarnas ursprungliga placering i gränsen mellan inägor och utmark.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild

Bro socken karaktäriseras av stora utmarksområden med skog på tunna jordar, framför allt i socknens västra del. Centralt genom socknen går en mindre svag dalgång i nordostlig-sydvästlig riktning, som i norr utgörs av tidigare myrmarker, idag uppodlade, och i söder äldre ängsmarker intill en å. I den västra delen av socknen, inom hällmarksområdet, finns talrika stenbrott från medeltid och framåt, som vittnar om ett tämligen intensivt nyttjande av kalkberget som råvara till byggnation, både som sten och som kalk, inte minst i Visby, från medeltid och framåt.

Historisk landskapskaraktärisering

Den naturgeografiska situationen i Bro socken, har i hög grad styrt landskapsutnyttjandet sedan förhistorisk tid till våra dagar. Skattläggningskartan från 1700 ger en belysande bild av denna relation mellan den naturgeografiska bakgrunden och gårdar och produktionsmarkers rumsliga fördelning. Genom socknens centrala del i nordostlig-sydvästlig riktning ligger huvuddelen av socknens gårdar, framför allt placerade på den västra sidan av den forna våtmarken. Ett annat stråk av bebyggelse följer på södra sidan av landsvägen mot nordost.

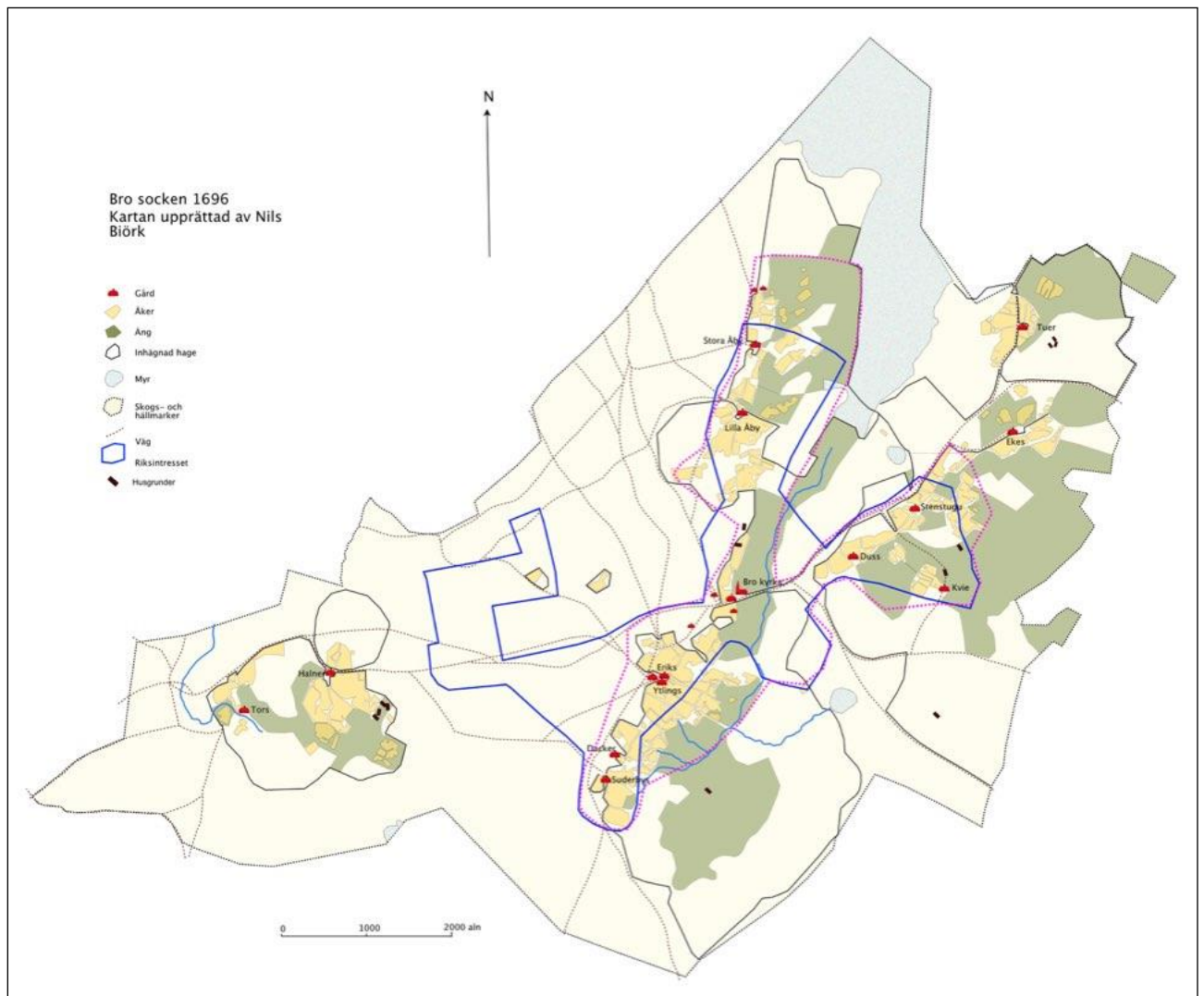
Jordeboken 1653¹ visar på en sammansättning av gårdar som kan ses som tämligen normal för Gotland, dvs en blandning av skattegårdar och kronogårdar. Här finns 10 skattegårdar; Halner, Stora och Lill Åby och, Tuer, Stenstugu, Eriks, Duss, Ytings, Suderbys och Tors, där de sex första är upptagna som 1 hemman och de fyra sista som ½ hemman. Den största av dessa gårdar är Tuer som räknas som 15 marckeleij, vilket är över medeltalet som ligger kring 12 marckeleij. De tre halva hemmanen betecknas som 5, 6 och 6 ½ marckeleij, vilket är normalstort för halva hemman.

Utöver skattegårdarna finns tre kronogårdar; Ekese, Kvie och Ducker. De har kortare eller längre tid legat öde innan jordeboken nedtecknas. Så nämns om Kvie (Qwije) gård en Michell som tillträdde gården ”effter att han hadhe een långh tijdh legat ödhe”. För Ducker nämner man att gården ”hafuer en ganska långh tijdh legat ödhe så att ingen fans som kunde minnas att dhenne gårdh hafwer haft åboo”.

¹ Revisionsbok för Gotland 1653. Nordertredingen. Gotlandica 19.

Gården kan mycket väl ha legat öde sedan medeltiden, som ett resultat av digerdöden och/eller Valdemar Atterdags härjningar på Gotland 1361.

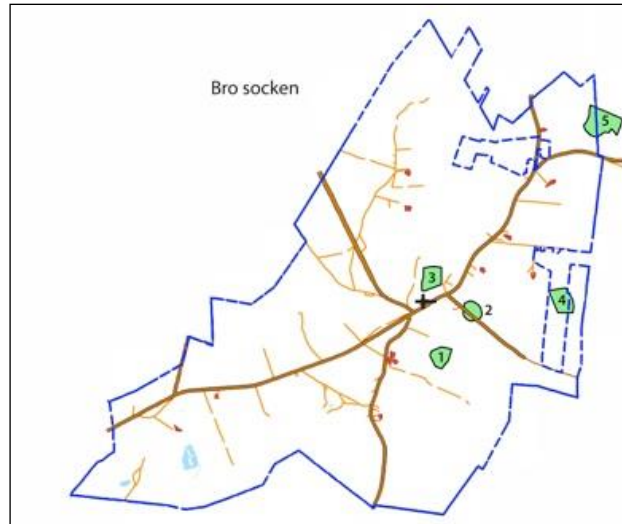
Det finns även uppgifter om att det funnits, helt i linje med övriga Gotland, flera gårdar som troligen lagts öde vid mitten av medeltiden, men som inte finns omnämnda i Jordeboken 1653, eller i ödegårdslistan från 1585. Fyra möjliga gårdar har kunnat identifieras genom ödegårdsprojektet i socknen.² Det handlar om Harbo, som troligen legat strax norr om kyrkan, om Skogby öster om Kvie, om Calmare längs vägen till Fole och om Toståde söder om kyrkan. Dessa utgörs av mer eller mindre säkra uppgifter men ger ändå en vink om den omfattande ödeläggelse som uppenbarligen sker vid mitten av 1300-talet.

Bro socken år 1700. Renritning utifrån skattdokumentet. Gårdarna med sina produktionsmarker koncentreras framför allt till en nord-sydgående dalgång centralt i socknen och i ett stråk längs landsvägen mot nordost. Längst i väster finns Tors och Halner gårdar. Järnålderns bebyggelse sammanfaller i hög grad med senare tidens inägolandskap (åker och äng). 1987 års utbredningen av rikssintresset Bro är markerat med blå linje. Det historiska landskapet och värdebedömningen av rikssintresset är markerat med violett streckad linje.

² Ödegårdsprojektet. Rapport Arendus 2009

Dagens landskap och bebyggelsestruktur Riksintresset omfattar de centrala delarna av Bro socken, med gårdar och åkermarker längs den nordsydliga dalgång som går tvärs genom socknen, där kyrkan utgör en centralpunkt i detta kulturlandskap. Gårdarna ligger i hög grad kvar på ursprungliga platser. Stora delar av den forna ängen, liksom myren i norr, har lagts om till åker, vilket gör att landskapet är öppet med vida utblickar inom vissa delar av riksintresset. Två områden är särskilt framträdande vad gäller att uppleva landskapets djupdimension. Det ena är längs vägen från Bro kyrka mot sydväst, där gårdarna Eriks, Ytings, Ducker etc ligger placerade längs kanten av det öppna landskapet mot sydöst och med utmarken/hällmarken mot nordost. Det andra området är i norra delen av riksintresset, upp mot Duss gård och miljön för de två bildstenarna.

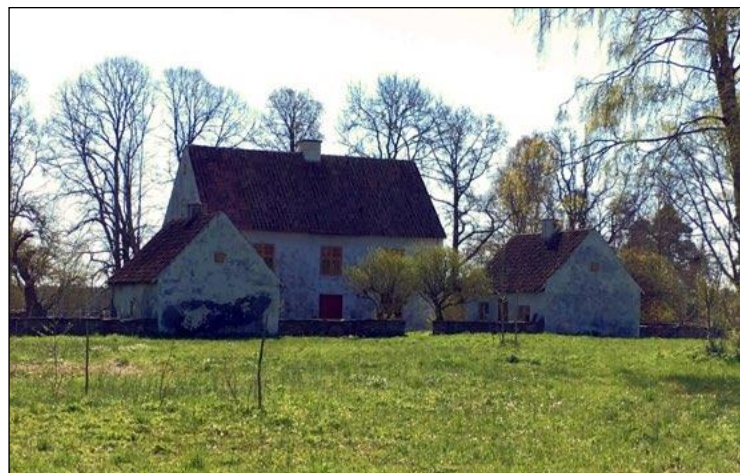
I Bro socken finns det spår av flera ödegårdar, markerade i kartan med gröna ytor. Källa Ödegårdsprojektet

Från medeltiden härstammar kyrkan, en gårdspört, en offerkälla, en bro och flera kalkstensbrott. Kyrkan är uppförd under 1100-talet och har byggts om och utökats på 1200- och 1300-talet. Den är en av Gotlands mest sevärda kyrkor med både romansk och gotisk stil. Kyrkan omges av en mur med två stigluckor. Omkring 100 meter sydväst om kyrkan finns en korskrönt trappgavelsformad port. Det är inkörspporten till den medeltida prästgården.

Ungefär 300 meter sydost om kyrkan ligger Bro offerkälla i en lund. Under vattenytan kan kallmurade partier skönjas. Fyra svärdslipningsstenar finns i anslutning till källan. Invid källan finns en vacker bro, kallmurad av grå- och kalksten. Ovanpå ligger två stora kalkstenshällar.

Flera, troligen medeltida, kalkbrott finns inom området. De är belägna i södra delen av området, vid Ducker och Suderbys.

Den nuvarande bebyggelsen i Bro är mångfasetterad och vittnar om välstånd och rika kontakter. Detta återspeglas i byggnadernas utformning. Här finns flera kulturhistoriskt intressanta byggnader från 1700- och 1800-talet.

Kvie gård byggd under 1700-talet och påbyggd under 1800-talet.

Avskilt i socknens norra del på gränsen mellan skogen och odlingslandskapet ligger gårdarna Stora och Lilla Åby, var och en delad i två parter. Bebyggelsemiljöerna är väl samlade i ett vackert haglandskap. Äldsta parten på Stora Åby är en påbyggd parstuga från 1786 med två flyglar och en äldre ladugård. Den äldsta parten på Lilla Åby är en tvåvånings enkelstuga från 1700-talet, moderniserad på 1950-talet. Den andra parten är från sekelskiftet.

Norr om kyrkan ligger en liten fd gård, Bro Annex, där både manbyggnad och ladugård är uppförda i bulteknik.

Manbyggnaden är en enkelstuga från 1740-talet, senare förlängd till parstuga, reveterad och försedd med tegeltak. Ladugården äldsta delar har daterats till 1720.

Lilla Åby gård

Vid Duss finns en stor tvåvånings manbyggnad från 1700- och 1800-talet av medeltida delar, enligt traditionen har Gotlands första myntprägleri legat i detta hus. Vid gavlarna står två tillbyggda flyglar.

På gården finns en medeltida brunn. Till gården hör magasin med källare, en sammanbyggd smedja och snickarbod och en ladugårdslänga, alla från 1800-talets andra hälft. På gården har man återfunnit Gotlands medeltida sigillstamp.

Kvie i socknens östra del består av två parter. Äldsta parten hyser en mangårdsbyggnad i två våningar med dubbla flyglar, alla med tegeltak. Flyglarna och mangårdsbyggnadens bottenvåning är från 1700-talets mitt, övervåningen från 1800-talets mitt, liksom ladugården. Mangårdsbyggnaden har 4-delad plan i båda våningarna. Den andra parten har byggnader från 1800-talets andra hälft.

Tuer har en stor manbyggnad med oregelbunden rumsindelning från 1800-talets slut, en tidpunkt vid vilken stenhusbyggandet redan upphört.

Söder om kyrkan ligger grannlaget Eriks, Ytlings, Dacker och Suderbys. Eriks består av en parstuga med brutet tegeltak från 1800-talets mitt med dubbla flyglar. Ytlings har en tvåvåningsparstuga från början av 1800-talet, en låg brygghusflygel som kan ha varit en äldre manbyggnad, samt en 1800-tals ladugård med portluder. Södra paren, fd Dacker, hyser en lång 1700-tals parstuga, som numera är förråd. Suderbys består av tre parter, varav den sydligaste hyser en liten tvåvåningsparstuga från 1800-talets början, moderniserad på 1920-talet. Mellanparten har en stor manbyggnad från 1800-talets slut med hög stenfot och flerdelad rumsplan.

En av flera bildstenar från järnåldern inmurad i Bro kyrkas murar. Denna finns på södra långväggen, strax till vänster om porten in i kyrkan.

Historiska skikt

Förhistorisk tid: Knutet till flera av de historiska gårdarna finns husgrunder från den äldre järnåldern som pekar på ett förhistoriskt ursprung för gårdarna. Längs vägen till Fole finns ett större gravfält, som sannolikt utgör en gemensam begravningsplats för flera gårdar i socknen. Man bör här även notera de bildstenar som finns i området, både de som är inmurade i kyrkan och de som ännu står kvar på ursprunglig plats längs vägen mot Fårösund.

Medeltid: Det centrala i riksintresset utgörs av kyrkan och den så kallade Bro offerkälla. Intill Kyrkan finns även en medeltida stiglucka.

Historisk tid: Odlingslandskapet runt kyrkan utgörs av ett flertal gårdar som ännu idag i mycket hög grad återfinns på de ställen de har haft sedan medeltid. Särskilt belysande vad gäller landskapets arrondering under äldre tid, med bebyggelsen i kanten av inägorna, utgör landskapet kring gårdarna Eriks, Ytings och Ducker i sydväst. De två större gravfält som finns i anslutning till kyrkomiljön indikerar platsens centrala betydelse under förhistorisk tid.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse bör behandlas restriktivt och i förekommande fall väl anpassas till miljön vad gäller volym, skala och placering.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Fortsatt brukande av jordbruksmarken är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Ett fortsatt eller utökat bete är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Bro [I 18]

Socken: Bro

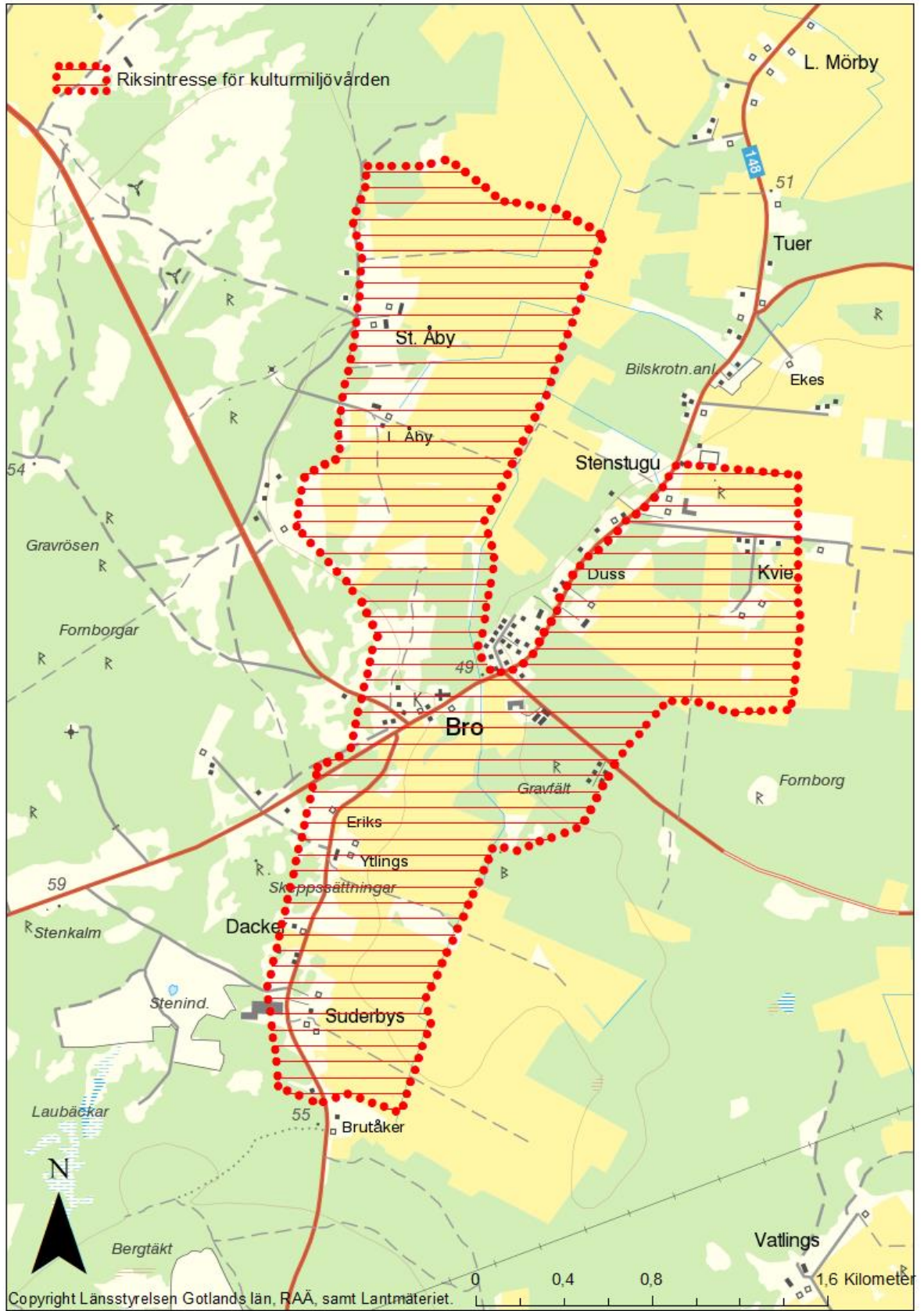
Kommun: Gotland

Län: Gotlands län

Källor och lästips

1. Fornminnesregistret (www.fmis.raa.se)
2. Lantmäteriverkets historiska kartor (www.lantmateriet.se)
3. Sveriges Kyrkor (<http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/7>)
4. Kulturminnesvårdsprogrammet (<http://gotland.se/KMPGotland>)
5. Riksintressebeskrivningarna från 1987 (Länsstyrelsen i Gotlands län).
6. Arkeologiska rapporter, artiklar (<http://samla.raa.se/xmlui/>). Sök på socken.
7. Arkeologi på Gotland. 1979. Visby.
8. Moberg, I. 1938. Gotland um das Jahr 1700.
9. Carlsson, D. 1979. Det gotländska kulturlandskapet under järnåldern.

Sojvide-Gervide [I 22] (Sjonhems och Vänge socknar)

Riksintressebeskrivning

Motivering:

Tät och sammanhållen fornlämningsmiljö i ett förhistoriskt odlingslandskap. Järnåldersgårdarnas placering i områdets centrala delar samt de medeltida gårdslägena längs vägarna i områdets yttre delar avspeglar väl landskapets rumsliga förändringar utifrån hur odling, djurhållning, bosättning och gravhållning utvecklats från yngre bronsålder fram till 1600-talet. *Fornlämningsmiljö*.

Uttryck:

Ett stort antal husgrunder, stensträngar, fossil åkermark, stort gravfält från yngre bronsålder-äldre järnålder samt fornborgar. De förhistoriska gårdslägena i den senare tidens ängsmarker, tämligen lågt och i flera fall intill den stora, idag utdikade, myren centralt i området. De medeltida välbevarade gårdslägena belägna längs vägarna i området yttre delar. De rumsliga sambanden och siktlinjerna mellan de förhistoriska och de medeltida gårdslägena.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild

Den naturgeografiska bakgrunden visar på ett landskap zonerat kring en central sänka med före detta myrmarker, under förhistorisk tid i form av mer eller mindre öppna vattenområden. Från denna centrala dalgång, sänka, höjer sig terrängen mot väster och mot öster för att successivt övergå i utmarksbetonade skogs- och hållmarker. Väster ut rör det sig om tämligen tjocka grusavlagringar, mot öster handlar det om tunna jordlager på hållmarker.

Historisk landskapskaraktärisering

Sojvide-Gervide-området ligger i ett produktivt jordbruksområde, på gränsen mellan jordbrukslandskap, beteslandskap och skogsmark. Områdets mellersta del består av hedliknande betesmarker, medan ängsmark och lövskog dominerar i öster, skogsmark i väster och jordbruksmark i norr och söder.

Den tidiga bebyggelsen, gårdar från äldre järnålder, har legat i områdets mellersta och östra delar. Här finns flera kompletta gårdar med 2-3 husgrunder för varje gård. Omfattande hägnadssystem i form av stenvastar visar på respektive gårds inägomark. Här syns tydliga spår efter odling (fossila åkrar) och boskapsskötsel (fägator). Ett järnåldershus har rekonstruerats i områdets västra del. I väster ligger ett långsträckt gravfält - Sojvidegravfältet - på en låg grusås. Här finns över 200 gravar, huvudsakligen högar och rösen. I samband med vägdragning och grustäkt har gravfältet delvis undersökts.

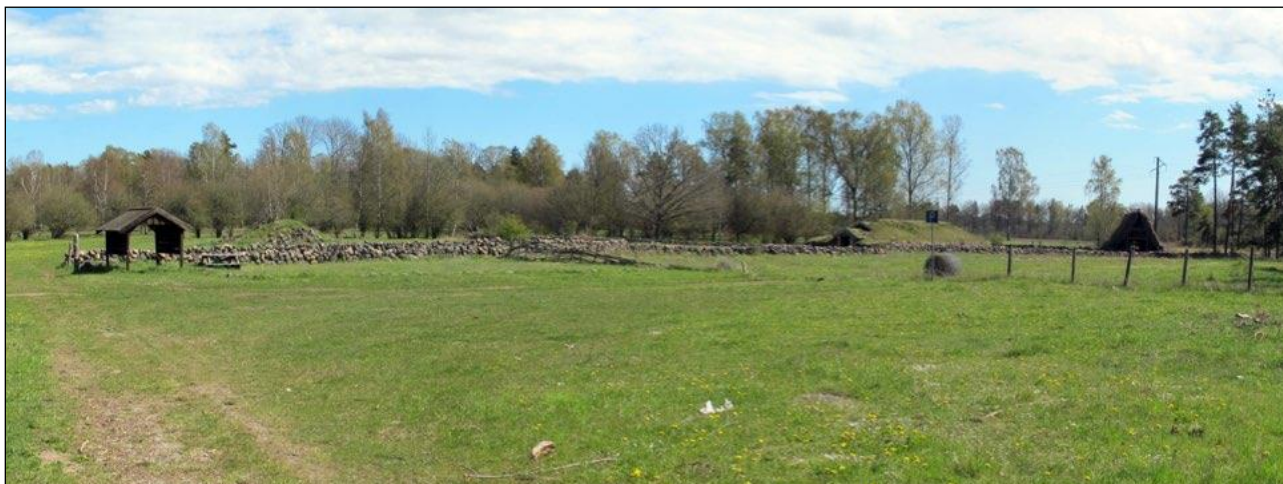
Det historiska landskapet, så som det kan utläsas ur skatläggningsskarta, visar tydligt hur de centrala, lägre delarna av landskapet, utgör de forna inägomarkerna till järnålderns gårdar. De återfinns genomgående i 1600-talets ängsmarker, medan den historiska bebyggelsen återfinns längre ut, upp mot höjderna och vid den forna gränsen mellan inägor och utmark. Eller uttryckt på ett annat sätt, på gränsen mellan produktionsmark och utmark.

Gårdarna under 1600-talet, så som de framträder i jordeboken 1653, består av gårdarna Lilla och Stora Sojvide i norr, Gervide, Åkre, Vinkels och Suderbys i öster och av gården Gandarve i sydöst, som ligger i Vänge socken. De är alla skattegårdar och samtliga, utom Gervide och Åkre i Sjonhem och Gandarve i Vänge är mindre gårdar, upptagna som ½ hemman. De är alla tämligen små, beskrivna

som 6-10 marckelej, med Gervide upptagen som 14 marckelej. Gandarve i Vänge socken avviker här markant, som en stor gård, upptagen som 30 marckelej och med 33 tunnland åker, vilket får ses som en mycket stor gård på den tiden.

Utöver de gårdar som finns 1653 har ödegårdsinventeringen visat på att det av allt att döma har funnits fler gårdar inom riksintresseområdet, vilka troligen försvunnit under loppet av medeltiden. Strax söder om kyrkan i Sjonhem, nära gården Åkre, finns i skattdokumentet en mindre åker med beteckningen *Ansarve*, vilket av allt att döma visar på en ödegård. Längs den västra sidan av riksintresset, strax intill de järnåldersgårdar som finns i ängat, finns ägor med namn som pekar på två tidigare gårdar med namnen *Uggårde* och *Bjärs*.

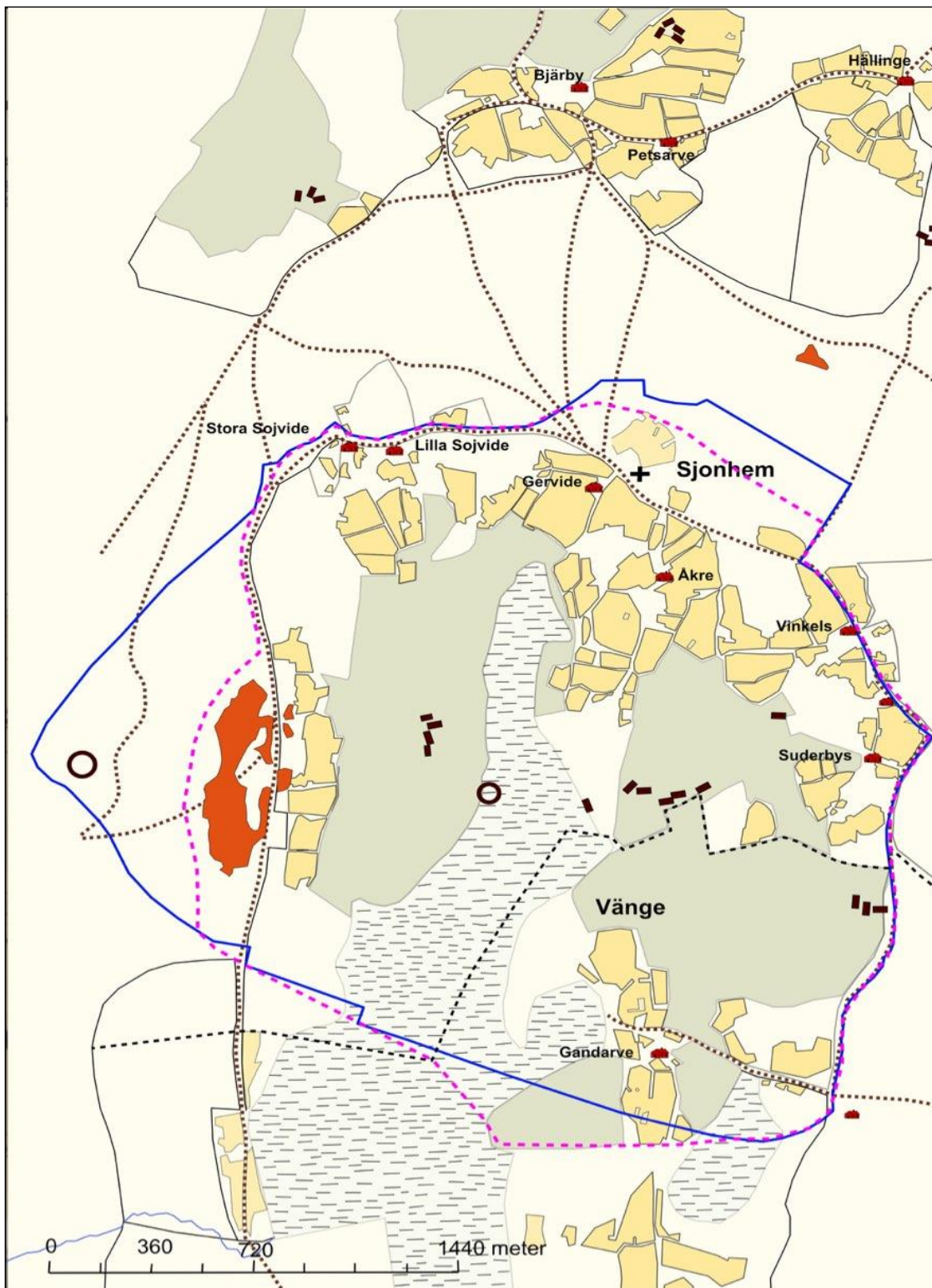

Den rekonstruerade järnåldersbebyggelsen med sina hägnader, belägna i kanten av ett änge som hyser omfattande spår av järnålderns lämningar i form av husgrunder, stenhägnader, stenlagd väg, fossil åker etc. Byggnaderna är idag i dåligt skick, men ger ändå en belysande bild av 500-talets byggnadsteknik. Från den rekonstruerade gården går en kulturstig ner genom ängat. Anläggningen är väl skyltad.

De historiska gårdarna ligger alla längs den ”ringväg” som löper runt myren på tre sidor. Skiftena under 1800-talet kom i ringa grad att förändra bilden av bebyggelsen. Flera av gårdarna ligger ännu kvar på samma ställen som under medeltiden. Hit hör framför allt Lilla och Stora Sojvide och Suderbys i Sjonhem och Gandarve i Vänge.

Det öppna betade landskapet vid Suderbys gård med mangårdsbyggnaden i bildens högra del. Ner till gården leder en välhållen allé.

Det historiska landskapet, sett i skattningskartan från ca 1700. Gårdarna ligger längs ytterkanten av inägomarken (åker och äng) och längs vägarna som löper runt området. Centralt i området finns ett flertal järnåldersgårdar. I väster finns ett större gravfält med gravar från sen bronsålder till den yngre järnåldern. Den blå linjen visar 1987 års avgränsningen av riksintresset, den violetta streckade det sammanhållna landskapsrummet 1700.

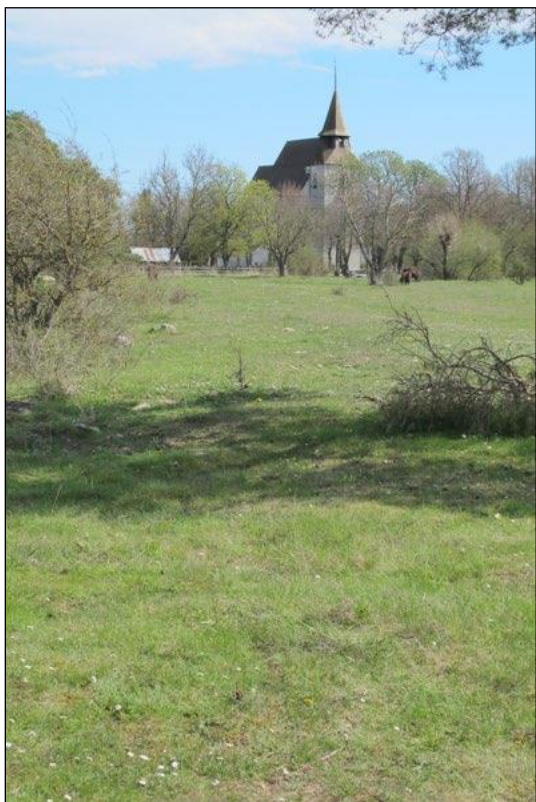
Dagens landskap och bebyggelsestruktur

Omväxlande jordbrukslandskap med åkrar, ängsmarker och beteshagar. I öster finns ett av Gotlands största lövskogsområden, mellan Suderby och Gandarve i Vänge socken. Landskapet vid Gandarve är efter gotländska förhållanden ovanligt kuperat. I väster skär vägen genom området på en låg grusås med gles tallskog. Området ligger på en nivå av ca 35 m ö h.

Landskapet är genomgående öppet och välhävdad och mycket visuellt tillgängligt, särskilt längs vägen mellan Roma och Ljugarn. Den gamla vägslingan förbi gårdarna Lilla och Stora Sojvide i norra delen av området utgör ett illustrativt exempel på äldre tiders kommunikationsstråk, där vägen slingrar fram mellan gårdarna och är kantad av rader av större lövträd.

Sjonhem kyrka ligger i norra delen av socknen och är uppförd i två etapper. Tornet tillkom vid 1200-talets början och kor och långhus vid 1200-talets mitt. Valv- och glasmålningar är samtida. Dopfunten, signerad stenmästaren Hegvald, är märklig med expressiva reliefer. Norr om kyrkan ligger prästgården och sydost om kyrkan ligger gamla skolan, som byggdes om till bygdegård och samlingslokal 1978. Grannlaget runt kyrkan kallas för Gervidegrannlaget och har bebyggelse från 1800-talets mitt och framåt.

I socknens västra del ligger gårdarna Stora och Lilla Sojvide med bl a mangårdsbyggnader av kulturhistoriskt intresse från 1800-talets mitt. Vid Åkre står en enkelstuga med brutet tak från 1850-talet med brygghus tillbyggt på längden. På Vinkels finns två mangårdsbyggnader, den äldre är från 1700-talets mitt och relativt låg, den yngre är ca 100 år yngre och är betydligt högre. Suderbys i söder är byggd i herrgårdsstil med bl a mangårdsbyggnad i två våningar från 1880.

Gandarve, Vänge socken, belägen i områdets södra del består av två storbyggda parter med många byggnader. Västra parten har en parstuga i två våningar. Den är uppförd i omgångar under 1700- och 1800-talen och har en äldre mangårdsbyggnad som flankeras av en inpanelad bulparstuga. Den östra partens höga mangårdsbyggnad är uppförd under 1800-talets andra hälft.

Få områden på Gotland kan så väl belysa de landskapsförändringar som ligger mellan järnåldersgårdarna från 500-talet och 1600-talets kulturlandskap som föreliggande område. Landskapet är till stora delar visuellt mycket öppet och lättillgängligt och förekommande ängar, där järnålderns landskap återfinns är genomgående betade, öppna och läsbara för en besökare.

Sjonhem kyrka och det öppna beteslandskapet norr om. Bilden tagen mot sydost.

Historiska skikt

Förhistorisk tid: Området utgör ett av Gotlands bästa exempel på ett järnålderslandskap, med ett stort antal husgrunder med tillhörande hägnader, åkrar och gravar, belägna i betade ängen med god visibilitet. Gårdarna ligger i den senare tidens ängsmarker, tämligen lågt och i flera fall intill den stora, idag utdikade, myren centralt i området och belyser väl landskapsutnyttjandet under den tiden.

Historisk tid: Det historiska landskapet är väl framträdande, med gårdarna intakta och belägna längs vägarna på ömse sidor om dalgången och illustrerar på ett utmärkt sätt den placering gårdarna kom att få efter flyttningen av bebyggelsen efter 500-talets krisperiod. Få områden på Gotland kan så väl illustrera det kontinuerligt nyttjade landskapet och visa på hur bebyggelsen flyttats över tiden, som riksintresset Sojvide.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse ska behandlas restriktivt och i förekommande fall väl anpassas till miljön vad gäller volym, skala och placering.
- Bebyggelsen bör underhållas med traditionella metoder och material för att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden och för att upprätthålla landskapsbilden.
- Fortsatt brukande av jordbruksmarken är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Ett fortsatt eller utökat bete är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Sojvide-Gervide [I 22]

Socken: Sjonhem och Vänge

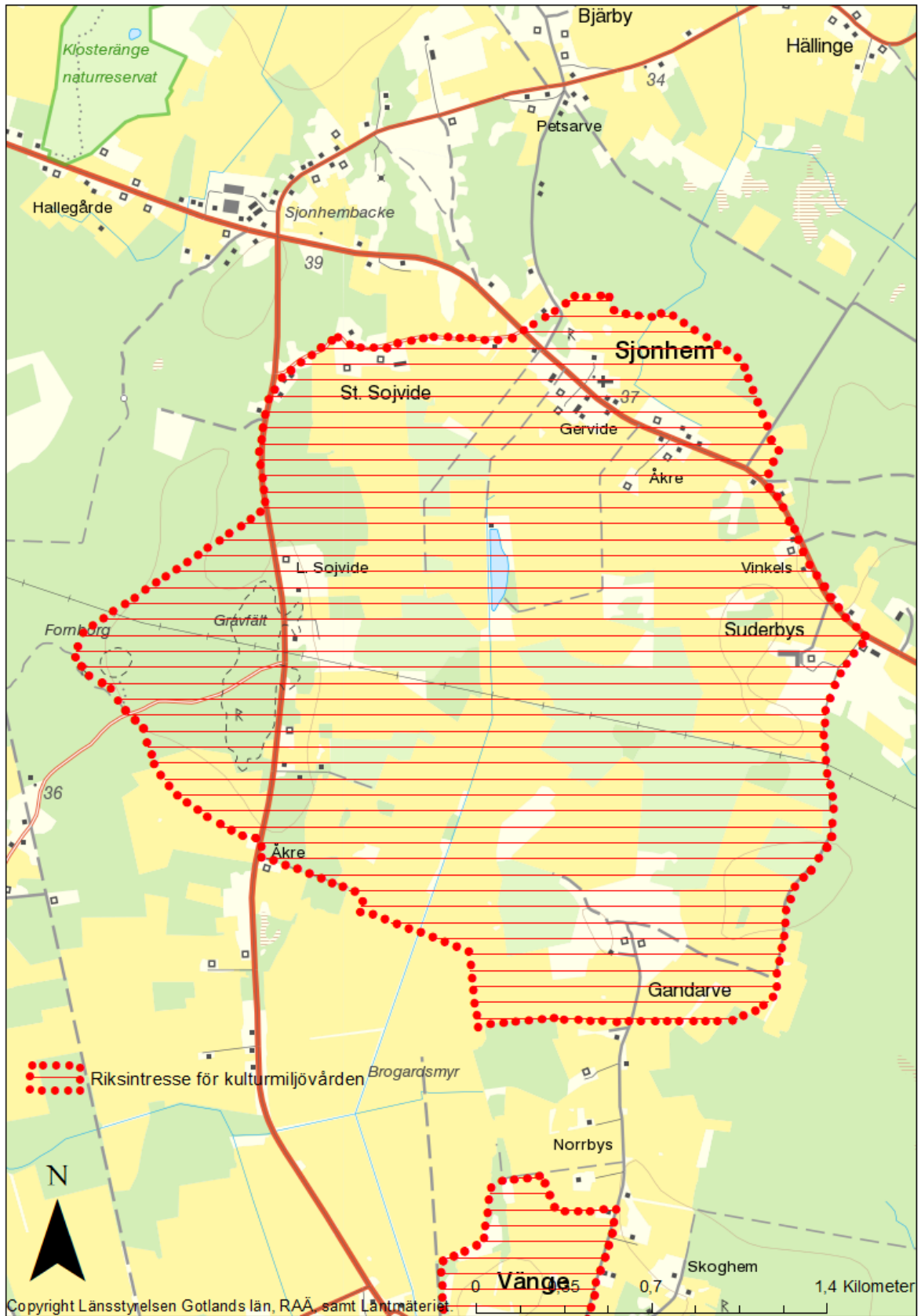
Kommun: Gotland

Län: Gotlands län

Källor och lästips

1. Fornminnesregistret (www.fmis.raa.se)
2. Lantmäteriverkets historiska kartor (www.lantmateriet.se)
3. Sveriges Kyrkor (<http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/7>)
4. Kulturminnesvårdsprogrammet (<http://gotland.se/KMPGotland>)
5. Riksintressebeskrivningarna från 1987 (Länsstyrelsen i Gotlands län).
6. Arkeologiska rapporter, artiklar (<http://samla.raa.se/xmlui/>). Sök på socken och plats.
7. Arkeologi på Gotland. 1979. Visby.
8. Moberg, I. 1938. Gotland um das Jahr 1700.
9. Carlsson, D. 1979. Det gotländska kulturlandskapet under järnåldern.

Paviken-Västergarn [I 23] (Västergarns sn)

Riksintressebeskrivning

Motivering:

Kustnära handelsplats med fornlämningar som visar spår från påbörjad stadsstruktur i Västergarn. Hamnanläggningar på Kronholmen och i den tidigare havsviken Paviken som återspeglar en betydelsefull hamn och handelsplats från vikingatid. Fornlämningsmiljöerna visar på att handelsplatsen utvecklades med försvars- och hamnanläggningar från medeltid och framåt.
Handelsplats, kommunikationsmiljö.

Uttryck:

I anslutning till Västergarnsån spår av hamninlopp, vikingatida pålspärrar och kajanläggningar. Längs stor del av östra stranden av Paviken, upp till utloppet för Idån, omfattande spår av vikingatida hamn- och handelsaktiviteter i form av kulturlager, gravfält och kajanläggningar. Kyrka, kastal, kyrkoruin och halvcirkelformad stadsvall från medeltiden vid Västergarn. Den halvcirkelformade stadsvallen som tydligt avgränsar Västergarns centrala, medeltida delar mot omkringliggande land men med en öppenhet mot kusten. De öppna vyerna över Paviken från väst och söder som bildar grund för förståelsen av Paviken som tidigare havsvik och medeltida hamnplats. Det visuella sambandet mellan Paviken i öster ut mot näset, den skyddande landtungan, samt Kronholmen ut mot havet. Fiskerännor i Pavikens utlopp. Försvarsanläggningar i form av skans och skyttevärn, samt inseglingsanordningar, farled och hamnanläggningar. Fyrplats från 1800-talet.

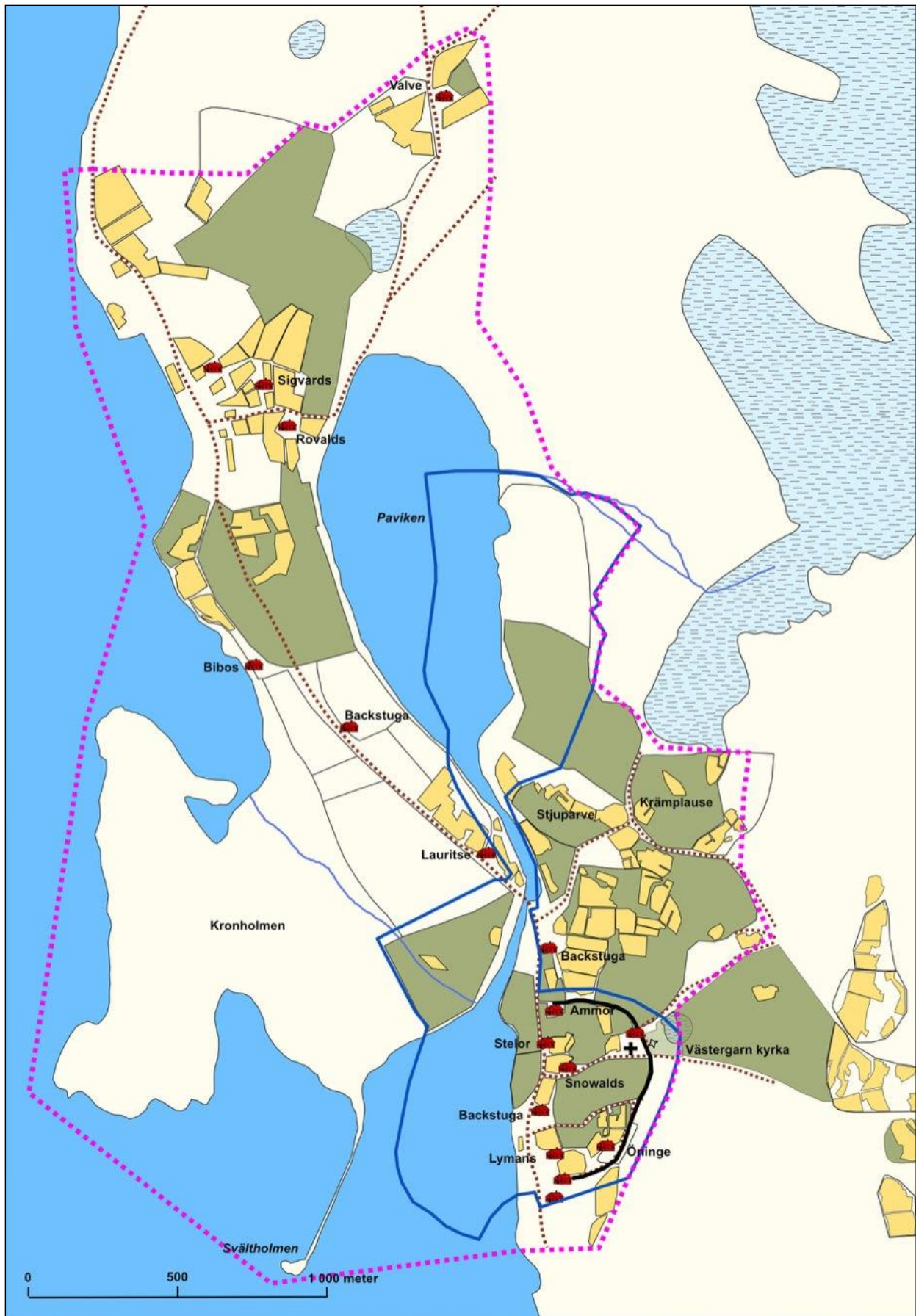
Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild

Området för Västergarn, liksom för delar av Kronholmen utgörs av lättroliga sandjordar i ett flackt landskap. Stranden vid Paviken har mer karaktären av morängrus och sluttar förhållandevis mycket ner mot vattnet. Landskapet inom stadsvallen är relativt tät bebyggt längs kustvägen, men längre in finns ännu ytor som är öppna och betade.

Paviken sedd från landsvägen. Den östra stranden längst bort i bild är sedan några år öppen betesmark med god insyn i landskapet och med förekommande fornlämningar väl framträdande i marken.

Västergarn, Paviken, tomterna på näset mellan Paviken och Östersjön, liksom Valve gård i norr utgör alla delar av en komplex vikingatida och tidigmedeltida historia centrerad kring hamn och handel.

Historisk landskapskaraktärisering

Området hyser en komplicerad historia som tar sin början under sen vendeltid- tidig vikingatid, med anläggandet av en hamn med verkstadsaktiviteter och skeppsbyggeri vid Idåns utlopp i norra delen av Paviken. Vikingatidens senare del hyser verksamheter vid flera ställen inom ett större område. Vid gården Valve, belägen norr om Paviken och riksintresset finns rester av ett större gravfält med ett rikt, och till del fastlandsinfluerat, fyndmaterial. I Kronholmsundet har pålspärrar påträffats i samband med utbyggnaden av golfbanan, daterade till 1000-talets början och på höjden längst i nordväst på Kronholmen finns gravar från vikingatid.

Delar av området innanför stadsvallen är ännu öppna betesmarker, med stadsvallen väl framträdande i landskapet. Vallen syns på avstånd i bilden framför Ammor gård.

Även längs Västergarnsån finns lämningar från vikingatid, i form av välformade och mycket välbevarade träbryggor i ån, dendrokronologiskt daterade till 1008. Ytterligare vikingatida

nedslag, med början under vendeltid, utgörs av det stora gravfältet som ligger på åsen strax sydöst om Paviken, i anslutning till parkeringsplatsen till Paviken. I samband med arkeologiska utgrävningar i Paviken under 2015, visade en undersökning med metalldetektor att gravfältet har haft en utsträckning långt västerut, ut i den nuvarande åkermarken. Här bör också nämnas att även vid hamnplatsen i Paviken, uppe vid Idån, finns gravar från den yngre järnåldern, belägna på båda sidor av vattendraget.

Det är med andra ord ett både omfattande, ytmässigt stort och komplicerat landskap som visas upp utifrån

påträffade fornlämningar, vilka sammantaget pekar på att hela området runt Paviken, inklusive näset mellan Paviken och Kronholmen, plus det forna sundet genom Kronholmen är delar av samma historia.

Omkring år 1000 anläggs av allt att döma den stadsvall som omger själva Västergarn. Någon liknande anläggning finns inte på Gotland och paralleller är närmast stadsvallen runt Birkas Svarta jord. I anslutning till den östra delen av vallen anläggs under tidig medeltid en mycket stor kastal och en stor romansk kyrka. Arkeologiska undersökningar i området innanför stadsvallen, nu senast av Högskolan på Gotland, har påvisat att det finns en tämligen omfattande bebyggelse innanför stadsvallen från 1000-talet och fram i 1500-tal.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur

Landskapet inom den kulturhistoriska miljön kan sägas bestå av ett antal skilda delar. Västergarn inom eller i direkt anslutning till stadsvallen är tämligen tätbebyggt av hus av skilda åldrar. De senaste årens byggnation har medfört flera nya hus inom Västergarn, framför allt norr om stadsvallen.

Västergarn kyrka och i bakgrunden till höger ruinen av en kastal. Bakom kyrkan ligger den äldre romanska kyrkoruinen och på motsatta sida av vägen, sett från kyrkan i bilden, ligger skolan, numera hembygdsföreningens möteslokal. Alla byggnaderna bildar en väl sammanhållen miljö i östra delen av stadsområdet och intill stadsvallen.

Kronholmen är till stor del bestående av en golfbana, medan området runt Paviken är öppet, visuellt mycket tillgängligt och överskådligt, inte minst stranden på östra sidan av själva Paviken. Området på näset mellan Kronholmen och Paviken och upp till Valve gård utgörs av en bebyggelse med rötter i ett antal ”tomter” som fanns här på 1600-talet i form av mindre jordbruksfastigheter och som skall sättas i samband med stadssamhället innanför vällen. Området är i sig tämligen öppet, med goda inblickar i landskapet.

Historiska skikt

Förhistorisk tid: I form av vikingatida hamnplats vid Paviken, flera gravfält i området och spår av pålspärrar och bryggor i Västergarnsån och i sundet genom Kronholmen.

Medeltid: Två kyrkor, kastal och stadsvall samt omfattande spår av bebyggelse innanför stadsvallen. Medeltida skeppsvrak i sundet genom Kronholmen.

Historisk tid: Den täta bebyggelsen innanför stadsvallen i form av så kallade tomter, bebyggelsen på näset mellan Paviken och Kronholmen, Valve gård i norra delen av området utgör en kontinuitet på förhållandena under medeltid. Pavikens utlopp med fiskerännor och stenvalvsbro från 1875. Hamnen i Västergarn och rester av skansanläggningar samt fyrplatsen Skansudde från 1890.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Ingen ny bebyggelse bör tillåtas i området närmast Paviken, längs Västergarnsån eller i området runt stadsvallen och kyrkan.
- Fortsatt brukande av jordbruksmarken är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.
- Ett fortsatt bete främst kring Pavikens östra strand och på stadsvallen är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Paviken-Västergarn [I 23]

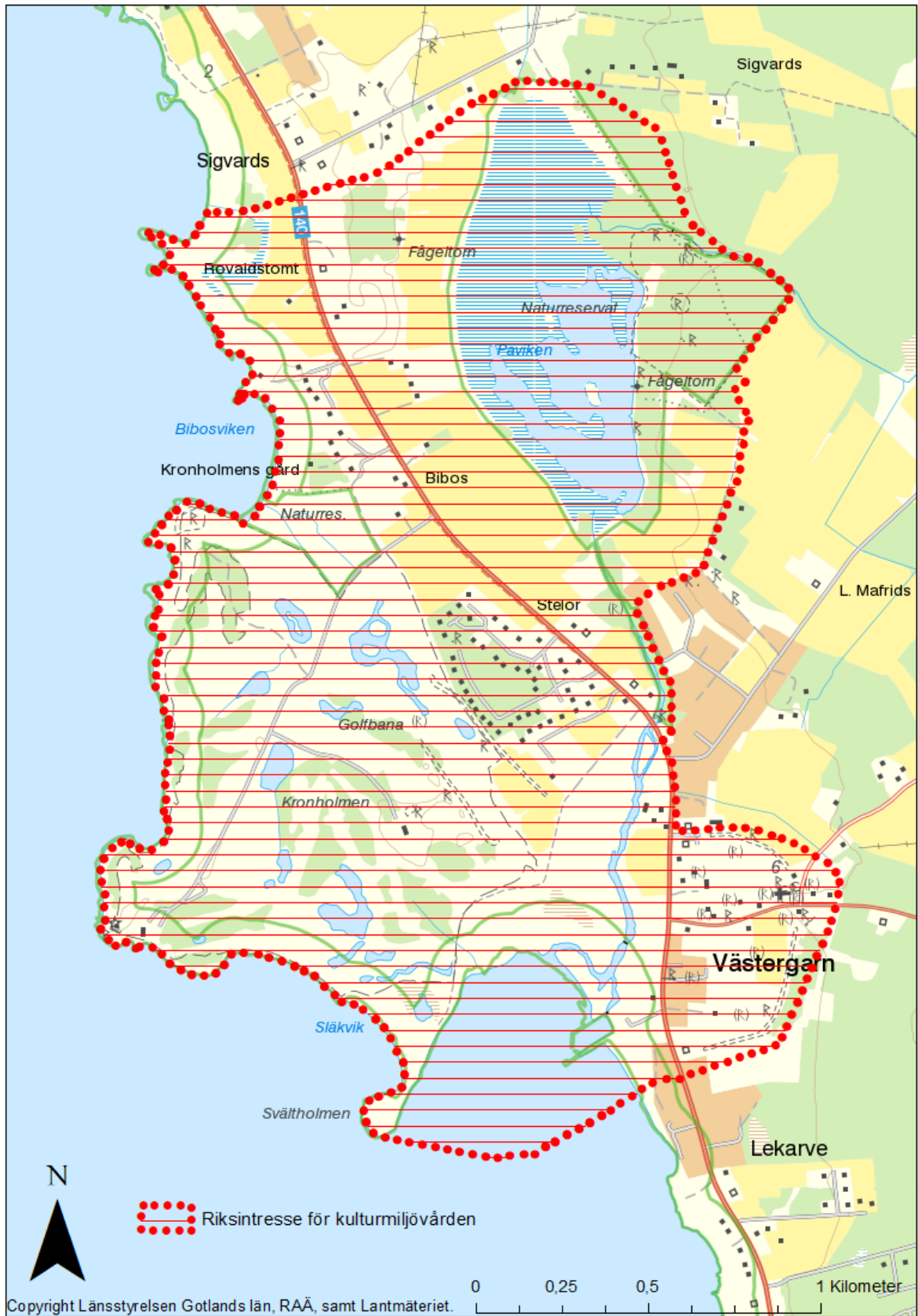
Socken: Västergarn

Kommun: Gotland

Län: Gotlands län

Källor och lästips

1. Fornminnesregistret (www.fmis.raa.se)
2. Lantmäteriverkets historiska kartor (www.lantmateriet.se)
3. Sveriges Kyrkor (<http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/7>)
4. Kulturminnesvårdsprogrammet (<http://gotland.se/KMPGotland>)
5. Riksintressebeskrivningarna från 1987 (Länsstyrelsen i Gotlands län).
6. Arkeologiska rapporter, artiklar (<http://samla.raa.se/xmlui/>).
7. Arkeologi på Gotland. 1979. Visby.
8. Lundström, P. 1981. De kommo vida. Vikingars hamn i Paviken på Gotland.
9. Carlsson, D. 2011. Västergarn - en komplicerad historia.

Vivesholm [I 24] (Sanda sn)

Riksintressebeskrivning

Motivering:

Borg- och skansmiljö med anläggningar för försvar vilket speglar en viktig anläggning för kustförsvarsvarssystemet på Gotland från 1300- till 1700-talet. *Borg- och skansmiljö.*

Uttryck:

Medeltida rektangulär borganläggning från 1300-talet, omgiven av vallgravar. Samtida bebyggelse lämningar i form av bland annat bakstuga och smedja söder om borganläggningen, ytterligare vallgravar längre söderut. Viken mellan Vivesholm och Sågholmen samt Räveln med omkringliggande vattenområde som har varit uppsamlingsplatser för skepp. På den västra vällanläggningen finns spår från 1700-talet i form av avplaningar för uppställning av kanoner.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild

Vivesholm ligger på en revliknande halvö som skjuter ut i havet. Den består av sand, morän och strandvallar på en nivå upp till 5-6 meter. Området är sparsamt beväxt med enbuskar och utanför borgen i öster av lite tätare tallskog. Området utgörs av betade strandängar och är en viktig fågelokal. Idag hopkopplad med Vivesholm ligger Sågholmen något längre ut mot vattnet, under äldre tid en egen ö, som har fungerat som ett skydd för uppsamlade skepp i bukten mellan de två öarna.

Borgen ligger i ett strandnära läge på en udde som under medeltid var omfluten av vatten på alla sidorna. På holmens högre partier, bestående av sand och grus, är borgen anlagd.

Vivesholm utgörs av en flack, strandbetad udde med gles vegetation. Utanför Vivesholm ligger Sågholmen, benämnd efter att det tidigare funnits en vindsåg på ön. Området mellan de två öarna var under äldre tid en skyddad plats för att ankra upp skepp.

Historisk landskapskaraktärisering

På Vivesholm lät Hertig Erik av Mecklenburg (Albrekts son) anlägga ett fäste eller slott. Det kallades för Landescrona. Hertig Erik samarbetade då med de så kallade Vitaliebröderna, vilka var sympatisörer till Albrekt och verkade för att undsätta Stockholm med livsmedel (på lågtyska = vitalier), sedan staden belägrats av drottning Margaretas trupper.

För Vitaliebröderna spelade Gotland en viktig roll som replipunkt i samband med deras kapningar av skepp i Östersjön. Deras kapningar blev till slut till en allvarlig fara för all sjöfart på Östersjön och för att stävja deras verksamhet ingrep Tyska Orden år 1398 med en flotta på 84 fartyg med 4000 man jämte 400 hästar samt livsmedel, kanoner, krut etc. Truppen landsattes i Västergarn och de intog snart Landescrona och brände det till grunden, i likhet med två andra av Vitaliebrödernas slott på ön. Vivesholm har även en senare historia, bland annat i samband med det slutliga övertagandet av Gotland av Sverige från Danmark 1676. I samband med ett krig med Ryssland år 1710 sattes anläggningen åter i stånd. Den gick då under namnet Redutten Stålhatt. Därefter har anläggningen fallit i glömska och spelat ut sin roll.

Kartan från 1700 visar att ännu vid den här tiden var Vivesholm en ö. Utanför Vivesholm ligger Sångholmen, på vilken lantmätaren markerat en vindsåg. Den blå linjen markerar 1987 års avgränsning av riksintresset och violett streckad linje visar en ur historisk synvinkel mer relevant avgränsning.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur

Kopplingen mellan Vivesholm och Sångholmen är viktig för förståelsen av den medeltida situationen. Borgen, rektangulär, ca 110 x 75 meter stor, är mycket väl framträdande i landskapet med en kraftig mur omgivande en inre plan yta. Utanför vallen finns en vallgrav som omger hela anläggningen. Mitt på den östra sidan är en öppning, påträffad i samband med de arkeologiska utgrävningarna. Utanför anläggningen finns flera byggnader, vilka har visat sig vid de arkeologiska undersökningarna hysa såväl en större bakstuga som en smedja. Dessa kan ännu ses som svaga förhöjningar i landskapet.

Historiska skikt

Borgen centralt i anläggningen med klara belegg för en medeltida datering. Från historisk tid Redutten Stålhatt, bestående av skyttevallar mellan borgens västra långsida och havet

Borgen sedd från söder. Vallarna som omger borgen är 3-4 meter höga, har en kärna av sten och ovanpå detta en torvkappa av flera lager. Insidan av borgen är relativt plan och platt, med undantag av en markant stenhög längs västra långsidan (till vänster i bilden) som möjligen utgör rester av en stenbyggnad/torn. På den högra långsidan skymtar man den port som finns i muren.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Ingen ny bebyggelse bör tillåtas i området.
- Området bör kontinuerligt betas för att hålla den öppna och visuellt tillgängliga miljön intakt.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Vivesholm [I 24]

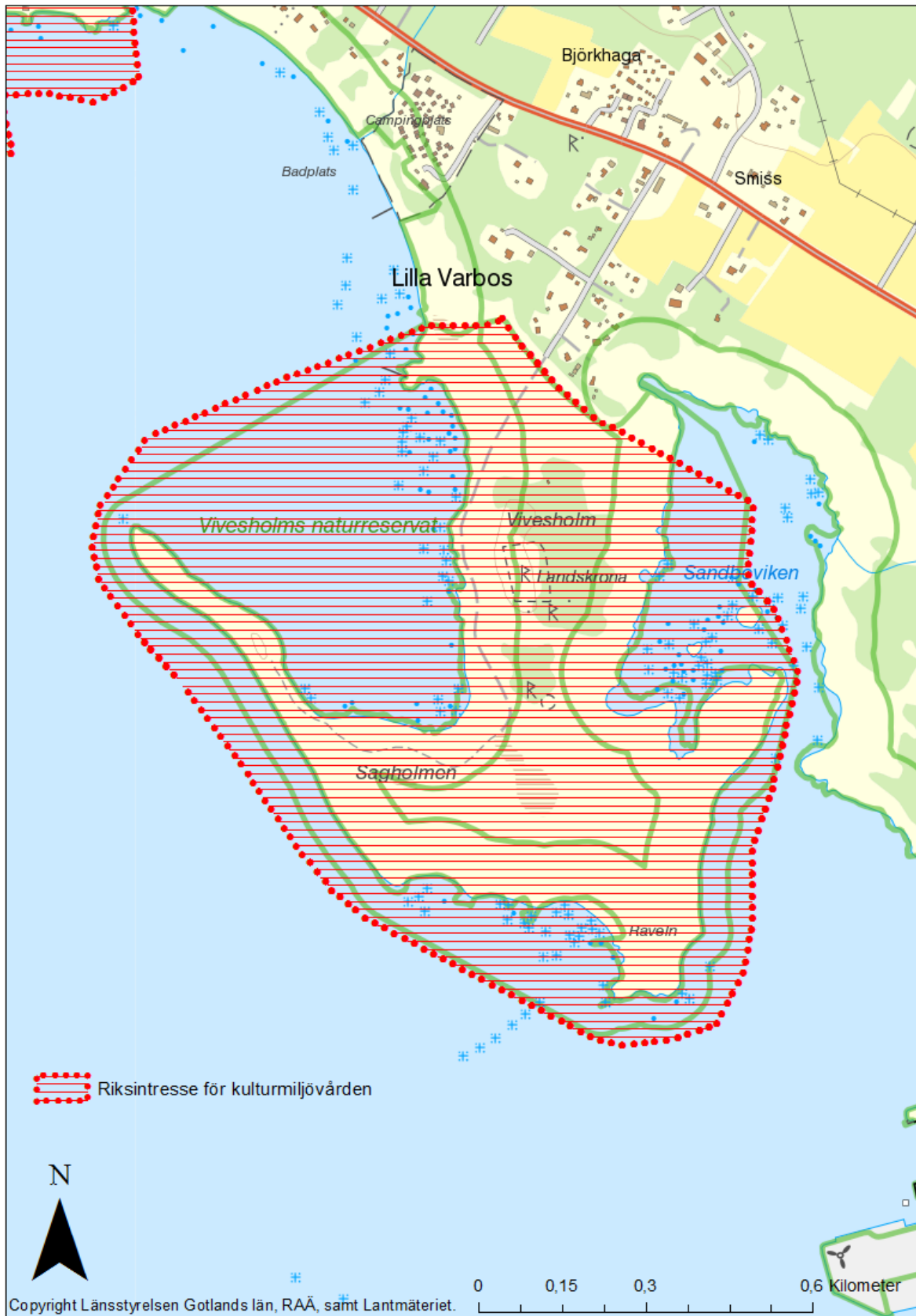
Socken: Sanda

Kommun: Gotland

Län: Gotlands län

Källor och lästips

1. Fornminnesregistret (www.fmis.raa.se)
2. Lantmäteriverkets historiska kartor (www.lantmateriet.se)
3. Sveriges Kyrkor (<http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/7>)
4. Kulturminnesvårdsprogrammet (<http://gotland.se/KMPGotland>)
5. Riksintressebeskrivningarna från 1987 (Länsstyrelsen i Gotlands län).
6. Arkeologiska rapporter, artiklar (<http://samla.raa.se/xmlui/>). Sök på socken och plats.
7. Arkeologi på Gotland. 1979. Visby.
8. Andréen, A. 2011. Medeltidens Gotland.

Digerrojr i Garda [I 34] (Alskog, Garda och Lau socknar)

Riksintressebeskrivning

Motivering:

Fornlämningssmiljö som är ett bra exempel på det territoriella agerandet under bronsålder till äldre järnålder med gravar belägna längs gränser och vägar för att markera ägande. *Fornlämningssmiljö*.

Uttryck:

Storrösen, bland annat gravröset Digerrojr som är ca 35 meter i diameter och 4–5 meter högt och mycket framträdande i landskapet. Stensättningar, skeppssättningar, resta stenar och hägnadsrester. Fornlämningarnas placering längs en ås utmed sockengränsen mellan Garda och Lau.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild

Området utgör gränssområde mellan Lau och Garda socknar och består av ett större barrskogsområde med gammelskog med stort inslag av gran, med tät undervegetation av bl a blåbärsris på relativt jämn sandblandad jord. Fornlämningarna ligger på en svag ås som löper i nordsydlig riktning som också bildar gräns mellan Garda och Lau socknar. Väster om åsen i dess södra del är en uppodlad myr.

Historisk landskapskaraktärisering

I gränssområdet mellan Lau och Garda socknar finns ett pärlband av fornlämningar, med ett större röse central i stråket och med skeppssättningar och stensättningar. De utgör ett markant stråk av revirmarkerande lämningar och följer en tydlig ås i nord-sydlig riktning. Området har så långt man kan följa det i det äldre kartmaterialet varit skogsmark/utmark. Någon mer omfattande bosättning inom området har aldrig förekommit. Gravarna är en form av yttermarkering av territoriet.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur

Området utgörs som helhet av skogsmark, i sydväst gränsande till åkermark (tidigare myr). I området finns en markerad vandringsled, informationsskyltar samt parkering med rastplats.

Historiska skikt

Förhistorisk tid, med betoning på bronsålder-äldre järnålder.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Ingen ny bebyggelse bör tillåtas i området.
- Skogsbruksåtgärder ska ske i former som bedöms förenliga med kulturmiljövårdens intressen.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Även vid bygglövsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Digerrojr sett från sydost.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Digerrojr i Garda [I 34]

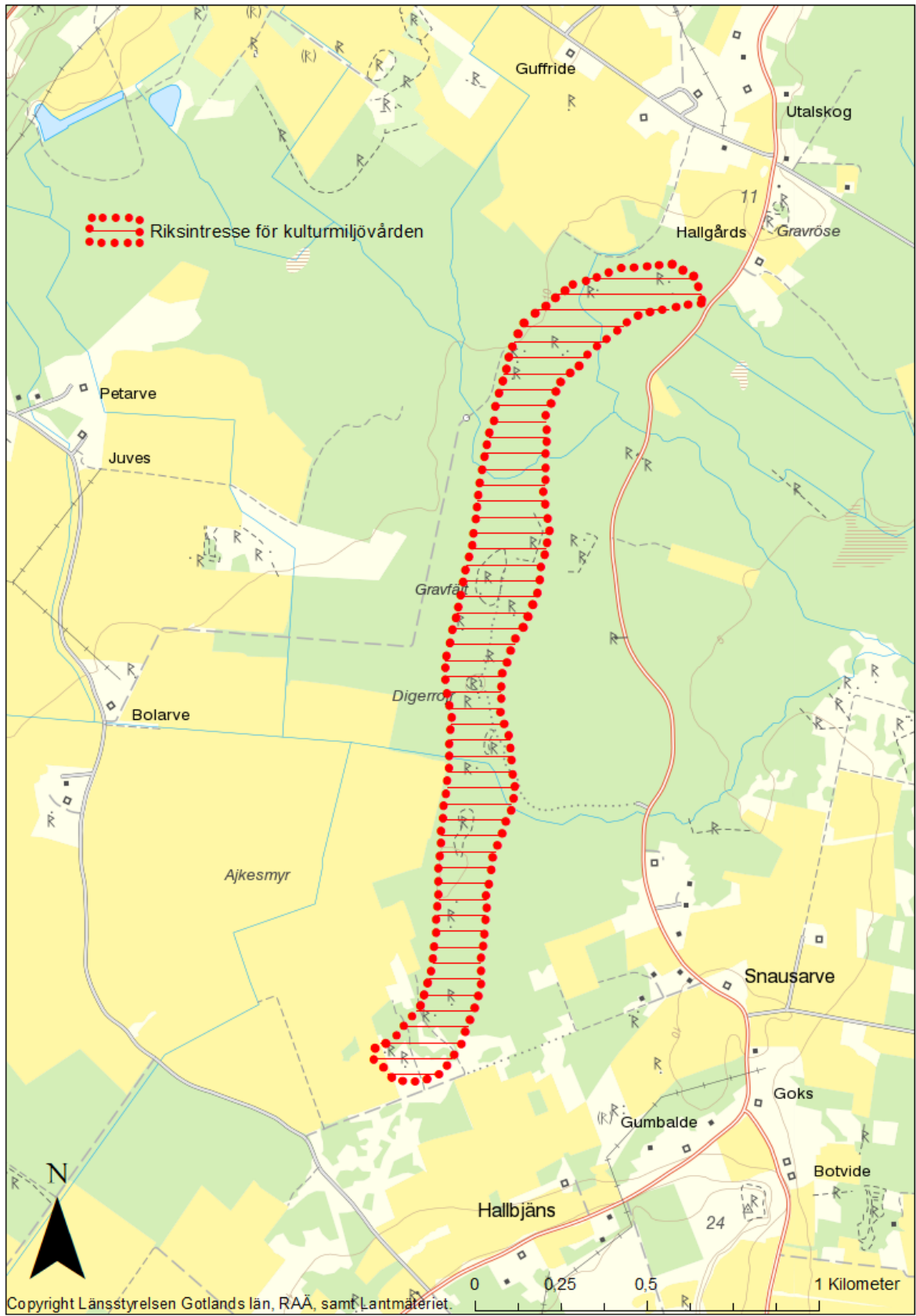
Socken: Alskog, Garda och Lau

Kommun: Gotland

Län: Gotlands län

Källor och lästips

1. Fornminnesregistret (www.fmis.raa.se)
2. Lantmäteriverkets historiska kartor (www.lantmateriet.se)
3. Sveriges Kyrkor (<http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/7>)
4. Kulturminnesvårdsprogrammet (<http://gotland.se/KMPGotland>)
5. Riksintressebeskrivningarna från 1987 (Länsstyrelsen i Gotlands län).
6. Arkeologiska rapporter, artiklar (<http://samla.raa.se/xmlui/>).
7. Arkeologi på Gotland. 1979. Visby.
8. Munthe, H. 1945. Om kalkindustrin på Gotland.

Närkusten [I 36] (När sn)

Riksintressebeskrivning

Motivering:

Kustlandskap med ett stort antal för Gotland traditionella fiskelägesmiljöer. Lämningar från vikingatid och från tidigare fiskelägen, numera belägna på avstånd från kustlinjen, visar tydligt på hur området nyttjats för fiske och handel från vikingatid till 1900-talet och hur dessa aktiviteter har följt strandens förskjutning över tid. *Kustsamhälle, fiskeläge, fornlämningsmiljö.*

Uttryck:

Ett flertal järnåldersgravfält varav ett söder om Rikvide med närmare 800 gravar med förekomst av bildstenar. Vikingatida hamnläge vid Hamngården med gravfält och flertalet svärdsliplingsstenar. Skansanläggningar från 1700-talet på Kapelludden och vid Nårs gamla hamn. Fiskelägen med gistgårdar, båtlänningar, lysstänger (fiskefyror), bryggor och pirar. Strandbodarna uppförda i murad kalksten eller trä. I huvudsak är strandbodarna placerade i klungor invid hamnen, vid Kapellet fiskeläge är bodarna placerade på en lång rad med långsidan mot vattnet. Det flacka och öppna strandlandskapet med vikar och uddar och ofta steniga stränder. Det i långa stycken helt öppna landskapet med visuell överblickbarhet.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild

Området är ett öppet, storskaligt landskap med vida utblickar över en öppen, välbetad och flack strand. Det karga landskapet präglas av gräs och enar, men här finns också mindre dungar med gles tallskog.

Halvön Närsholmen består av ett ödsligt, flackt hedartat beteslandskap med glest förekommande enar och ett fåtal talldungar. Kalkberget går i dagen inom delar av ön. Stränderna är steniga. På det lågt liggande näset mellan den forna ön och fasta landet finns en planterad tallskog med inslag av björk. Jorden utgörs genomgående av sand och grus. Söder om Närsholmen utbreder sig ett svagt kuperat landskap som sakta höjer sig längre in mot land. Området ligger generellt lågt; från havsnivån upp till 5 meter över havet.

Lämningarna längs kusten speglar en 1000-årig historia, där lämningar och aktiviteter har följt strandens förskjutning över tid. Vikingatida lämningar såsom gravfält, slipskårestenar etc ligger numera en bit upp på land. Äldre fiskelägen finns ovanför de sentida fiskelägena vilket tydligt visar på strandförskjutningen.

Historisk landskapskaraktärisering

Kustzonen har med tanke på den låga höjden över havet aldrig varit permanent bebodd under förhistorisk tid. Strandängarna här har dock nyttjats som betesmark och på flera ställen finns *gravfält* från framför allt vikingatid, lågt liggande vid den forna kusten.

Vid gården Smiss, intill Austerviken, finns ett av Gotlands största gravfält med ca 800 gravar. Gravfältet är skadat i sydväst av odling och det har ursprungligen varit större än vad som nu är registrerat. För detta talar att man vid odlingsarbeten påträffat ett stort antal lösfynd, uppenbarligen kommande från förstörda gravar. På gravfältet har även påträffats flera bildstenar. Gravfältet skall troligen knytas till någon form av hamnverksamhet i området.

Kustzonen i När socken under 1600-talet, speglad i skattelägningskartan. Stora delar av kusten utgörs av betesmarker, med mindre inslag av begränsade åkermarker, framför allt i södra och mellersta delen. I norra delen finns två välavgränsade åkerområden som skiljer sig från övrig åkermark i och med att ägorna är fördelade på ett stort antal gårdar inom flera socknar. Längs kusten finns de flesta fiskelägena markerade, ännu idag existerande.

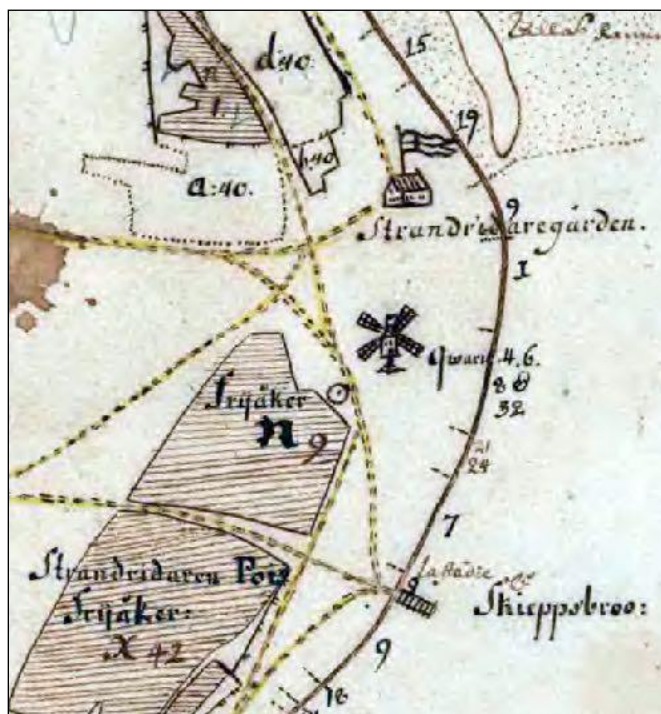
Ett annat mindre gravfält, troligen från samma tid, ligger närmare stranden, norr om Austerviken. Innanför näset till Närsholmen finns ett område med slipskårestenar. På Kapelludden i söder och norr om Närshamn finns rester efter skansar i form av vallar, troligen uppförda åren 1712-13. Vid den norra skansen syns rester efter Näs gamla hamn från 1800-talet, liksom grunden efter ett hus, eventuellt ett handelshus, från samma tid. Spåren i landskapet antyder att det sannolikt redan under vikingatid har legat en hamn här, knuten till ett intilliggande gravfält från vikingatid. Norr om sagda gravfält är platsen för Strandridaregården, utmärkt i skatteläggningsskartan över När från ca 1700.

Kartan 1700 ger en belysande bild av hur kustzonen nyttjades under äldre tid. Närsholmen var vid den här tiden skild från fasta landet och utgjordes som helhet av betesmark. Den norra delen av riksintresseområdet hyser två märkliga åkerområden i direkt anknytning till kusten. Åkermarken inom områdena, både vid Hammaren och vid Nyan, är uppdelade på ett mycket stort antal gårdar, inte bara från När socken utan från flera närliggande socknar. En parallell till dessa splittrade åkerområden finns i södra delen av Sundre socken, där gårdar i såväl Vamlingbo som Sundre och Hamra äger lotter. Förmodligen har dessa områden en historia långt ner i förhistorisk tid som en form av allmänning, vilken under loppet av medeltiden har delats upp mellan skilda gårdar.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur

Dagens landskap är ännu i hög grad öppet och visuellt tillgängligt, med god överblick över strandlandskapet, framför allt i den norra delen och området vid Närsholmen.

Kustområdet saknar i princip permanent bebyggelse och området karaktäriseras av ett flertal kulturhistoriskt värdefulla fiskelägesmiljöer från 1700-, 1800- och 1900-talen. Dessa har i många fall genomgått en förändrad användning från enkla bodar för husbehovsfiske till mer påkostade sådana för fritidsboende och fritidsfiske. Trots denna utveckling kan man få en god bild av strandbodskultur på sydöstra Gotland i svunnen tid.

Flertalet har långsidorna mot sjön och är byggda i sten med fal-, papp- eller plåttak, tidigare hade troligen de flesta tak av stenflis. De flesta bodarna är från 1700- och 1800-talet men några är nybyggda och anpassade till den rådande stilen. De två lysstängerna (gotländska för fiskefyrrar) är kvar, liksom många länningar, (förtöjningsplatser för båtar) även om en del bryggor tillkommit. Namnet Kapellet går sannolikt tillbaka på en medeltida kyrkobyggnad på platsen och gravfältet nordost om Kapellåker (Kapellåker) sägs enligt sägnen tillhöra denna.

Detalj ur skatteläggningsskartan över När, från ca 1700. Strandridaregården är utmärkt i kartan. Söder om denna finns en väderkvarn markerad och något längre söderut en brygga ut i havet, med texten Skippsbroo". Källa akt 09-när-2, Lantmäterimyndighetens arkiv.

På Närsholmen finns ett par enkla bodar i trä från mellankrigstiden nära fyren. På "Stangudden" har funnits en vårdkase.

På Holmrain vid Austerviken ligger Fluntingsbod med några få bodar från skilda tidsåldrar på rad längs stranden. Fiskeläget har kvar karaktären av enkelt husbehovsfiske.

Vid Austervikens norra strand ligger fiskeläget Trådstrand med ett 10-tal bodar i klunga, de flesta byggda i resvirke på 1900-talet. Ett par av bodarna har ett enklare utförande och är, liksom de båda bryggorna, äldre än resterande bodar. Trådstrand är med sitt öppna och utsatta läge, typiskt för äldre gotländska fiskeplatser.

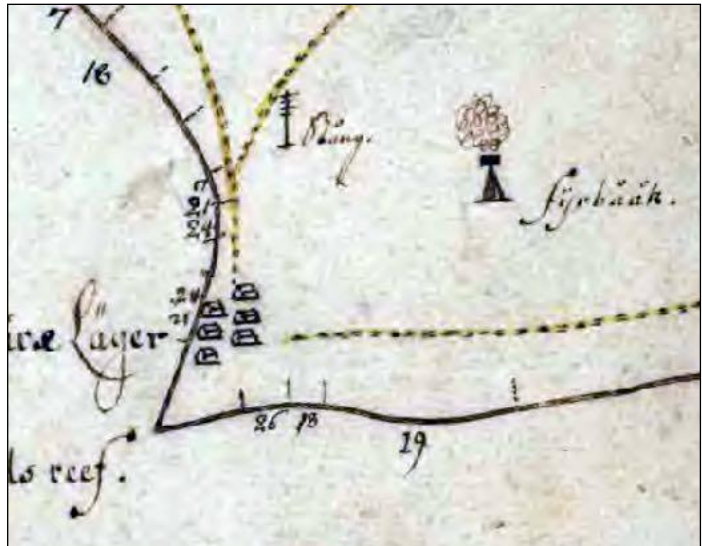
Mellan Trådstrand och Djaupdy ligger flera små fiskeplatser med vardera ett par enkla bodar och länningar.

Djaupdy är ett stort fiskeläge med ett 30-tal bodar i sten och trä från skilda tidsperioder liggande i klungor och rader kring en hamnplan. Många är ombyggda för fritidsboende, men den äldre karaktären är ännu synlig. Hamnen har bryggor och två pirar av sten. Ovanför denna står två lysstänger. Utanför bodarna finns gistgardar för nättorkning.

Vid Lillviks södra strand ligger Hammarnäs fiskeläge med ett 10-tal bodar i trä i en L-formad rad öppet beläget i landskapet.

På udden mellan Lillvik och Prästviken ligger fiskeläget Nabbu, som tidigare var Laubornas fiskeplats. Bodarna ligger något oregelbundet på rad innanför hamnen, som förr var en smal vik. Här finns ett 30-tal bodar, där den norra bodgruppen är äldre än den södra. De flesta av dessa är byggda i sten och flera av dessa har ursprungligen haft flistak. En lysstång och en del av gistgården är kvar.

Vid Nyudden och Hallsarvebod i norr finns flera spridda bodar av senare datum. Fiskeplatsen ligger storslaget vackert i det öppna landskapet vid kanten av Lausviken och med Laus holmar utanför.

Kapellets fiskeläge i kartan från ca 1700. Strax norr om fiskeläget är en vardstång utritad och till höger om denna en "fyrbåk" som skulle lysa vägen in för fiskarna när mörker rådde. Källa akt 09-när-2, Lantmäterimyndighetens arkiv.

Djaupdy fiskeläge, bestående av ett 30-tal bodar i sten och i trä från skilda perioder.

Hammarnäs fiskeläge består av ett tio-tal bodar i trä, liggande i två rader vinklade mot varandra.

Nabbu fiskeläge, bestående av ett 30-tal bodar i två grupper, där den vänstra gruppen i bilden är den äldre.

Historiska skikt

Förhistorisk kustanknuten verksamhet, hamnar, kustnära förhistoriska begravningsställen. Medeltida och historiska fiskelägen och skansar.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse ska behandlas restriktivt och i förekommande fall väl anpassas till miljön vad gäller volym, skala och placering.
- Eventuell ny bebyggelse bör inte tillåtas annat än som komplettering till befintlig bebyggelse.
- Eventuell ny bebyggelse ska anpassas så att den fysiska tillgängligheten till landskapet och strandmarkerna inte påverkas negativt.
- Ett fortsatt eller utökat bete är väsentligt för att bevara och främja riksintressets värden.

Även vid bygglovsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Närkusten [I 36]

Socken: När

Kommun: Gotland

Län: Gotlands län

Källor och lästips

1. Fornminnesregistret (www.fmis.raa.se)
2. Lantmäteriverkets historiska kartor (www.lantmateriet.se)
3. Sveriges Kyrkor (<http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/7>)
4. Kulturminnesvårdsprogrammet (<http://gotland.se/KMPGotland>)
5. Riksintressebeskrivningarna från 1987 (Länsstyrelsen i Gotlands län).
6. Arkeologiska rapporter, artiklar (<http://samla.raa.se/xmlui/>)
7. Fiskelägesinventeringen 1973.

Lickershamn [I 50] (Stenkyrka sn)

Riksintressebeskrivning

Motivering:

Kustmiljö med lång kontinuitet med varierande fornlämningsmiljöer. Platsen har ett isolerat läge i förhållande till socknens övriga bebyggelse. Miljön återspeglar utvecklingen i ett kustlandskap från stenålder fram under 1900-talet där strandnära bosättningar utvecklats till att bli ett mer permanent fiskeläge från 1600-tal till modern tid. *Kustmiljö, fornlämningsmiljö, fiskeläge.*

Uttryck:

Stenåldersbosättningar intill den tidigare kustlinjen. Vikingatida gravfält direkt intill den samtida hamnen. Dalgången är omgiven av markanta klinthöjder där tre fornborgar från järnåldern ligger strategiskt placerade över hamnområdet och omgivande landskap. Hamnen och fiskelägets skyddade lokalisering längst in i viken omgiven av den markanta klinten. Fiskeläge med strandbodnar, salteri och vågbod från 1930-talet.

Kunskapsunderlag

Naturmiljö och landskapsbild

Kusträckan utgörs av en klintkust med den berömda rauken Jungfrun i väster. Upp mot klinten finns öppna åker- och betesmarker, vilka bryts av tydliga klintkanter, särskilt i öster.

Historisk landskapskaraktärisering

Området, som utgjort en väl skyddad dalgång med kontakt till en skyddad havsvik, har varit bebott sedan stenåldern. Två kända stenåldersboplatser finns inom området. Tre fornborgar finns uppe på var sin klint och ligger på rad i SV-NO riktning, längs klintkanten som omger dalgången. Den historiska dimensionen speglas också av ett medelstort och två mindre gravfält från järnåldern.

Området nere vid kusten hyser lämningar efter en hamn/fiskeläge med rötter i vikingatid. Så långt man kan följa området i det äldre kartmaterialet har här varit en hamn och troligen har här funnits hamn sedan den yngre järnåldern, vilket ett större gravfält beläget intill hamnen indikerar.

I anslutning till hamnområdet finns under 1600-talet tre mindre områden med åker och äng som troligen indikerar att det har funnits några mindre gårdar nere i hamnområdet under medeltid, vilka har försvunnit till våra dagar.

Fiskeläget vid Lickershamn, som har anor från åtminstone medeltid.

Dagens landskap och bebyggelsestruktur

Den äldre bebyggelsen i Lickershamn stammar till största del från 1800-talets mitt, uppförd av fiskarbefolkningen, där mindre jordbruk kompletterade inkomsten från fisket.

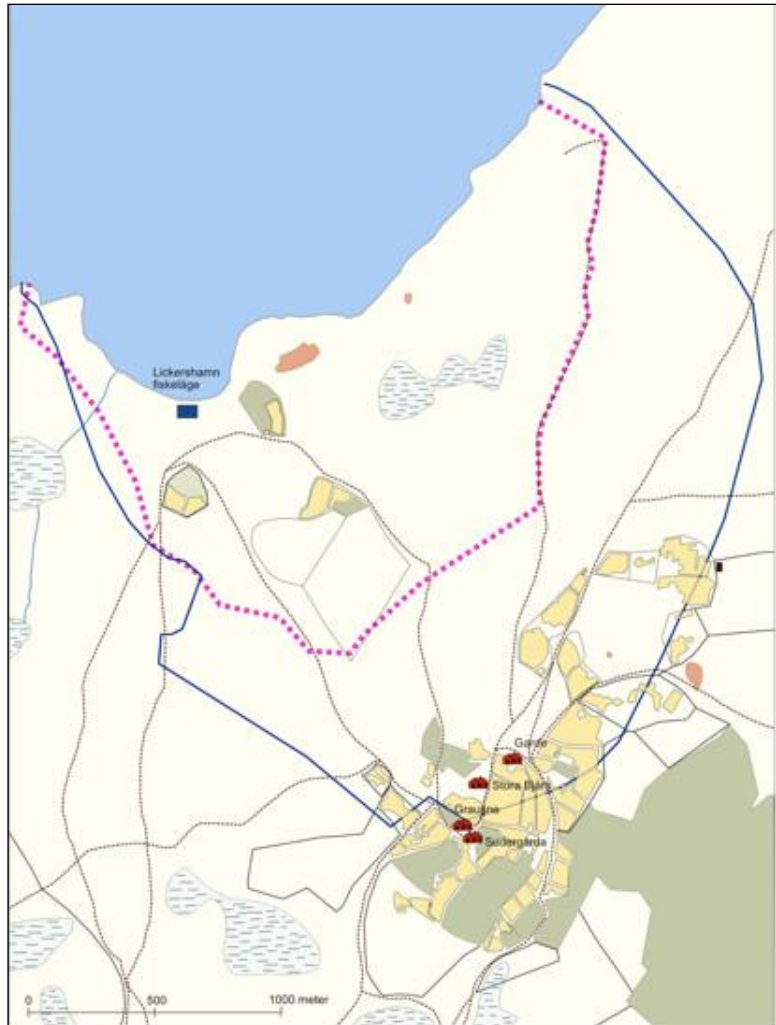
Boningshusen är ofta parstugor i sten, mindre än gårdarna uppe i socknen. Flera flyglar och ladugårdar finns kvar, uppförda i sten, pinnmur eller bulsteknik. Bebyggelsen är moderniserad och därigenom förändrad. Nyare byggnader har tillkommit.

Fiskeläget Lickershamn utgörs av ett tjugotal rödmålade strandbodnar. Nästan alla har byggts i samband med hamnens utbyggnad på 1930-talet, med undantag för två skiftesverksbodnar som härstammar från 1700-talet. Under 1940-talet byggdes ett salteri och i hamnen finns också en vågbod. Fiskeläget och hamnen bildar en välbevarad kulturmiljö från mitten av 1900-talet. Längst i söder mot skogskanten finns en privat samling på ca 10 stycken bulhus samt en stolpkvarn, ditflyttade av konstnären Willy Bolin.

Strax söder om hamnen ligger två gårdsparter, varav den västra har en välbevarad parstuga och flygel i sten med tegeltak samt en bullada från 1800-talets första hälft.

Landskapet är ännu idag öppet och visuellt tillgängligt. Nerfarten från landsvägen ner mot Lickershamn bjuder på en fin överblick över hamnområdet.

De senaste åren har inneburit en tämligen omfattande etablering av aktiviteter inom området förknippade med turism. Här finns, under sommartid, en restaurang nere vid hamnområdet. Längre mot öster finns en stugby och i omgivande skogsområden har en etablering skett av ett flertal fritidshus.

Landskapet 1700 vid Lickershamn. Nere vid kusten finns tre mindre områden med åker och äng och därtill ett större och ett mindre gravfält (markerat med svag röd ton). Långt från hamnområdet finns gårdarna i socknen, här i form av fyra gårdar. 1987 års Nuvarande avgränsning (blå linje) inbegrep ett omfattande skogsområde i söder, och även delar av gårdarnas marker. Det historiska landskapet avgränsas bättre i enlighet med röd streckade linjen.

Riktlinjer för att tillgodose riksintresset

- Eventuell ny bebyggelse bör inte tillåtas annat än som komplettering till befintlig bebyggelse.
- Eventuell ny bebyggelse ska utformas med stor hänsyn till miljön vad gäller volym, skala och placering.
- Fornlämningar bör vårdas och hållas tillgängliga.

Även vid bygglövsbefriade åtgärder eller åtgärder som inte prövas mot bestämmelserna om riksintresset bör stor hänsyn tas till riksintressets värden avseende lokalisering och utformning.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Lickershamn [I 50]

Socken: Stenkyrka

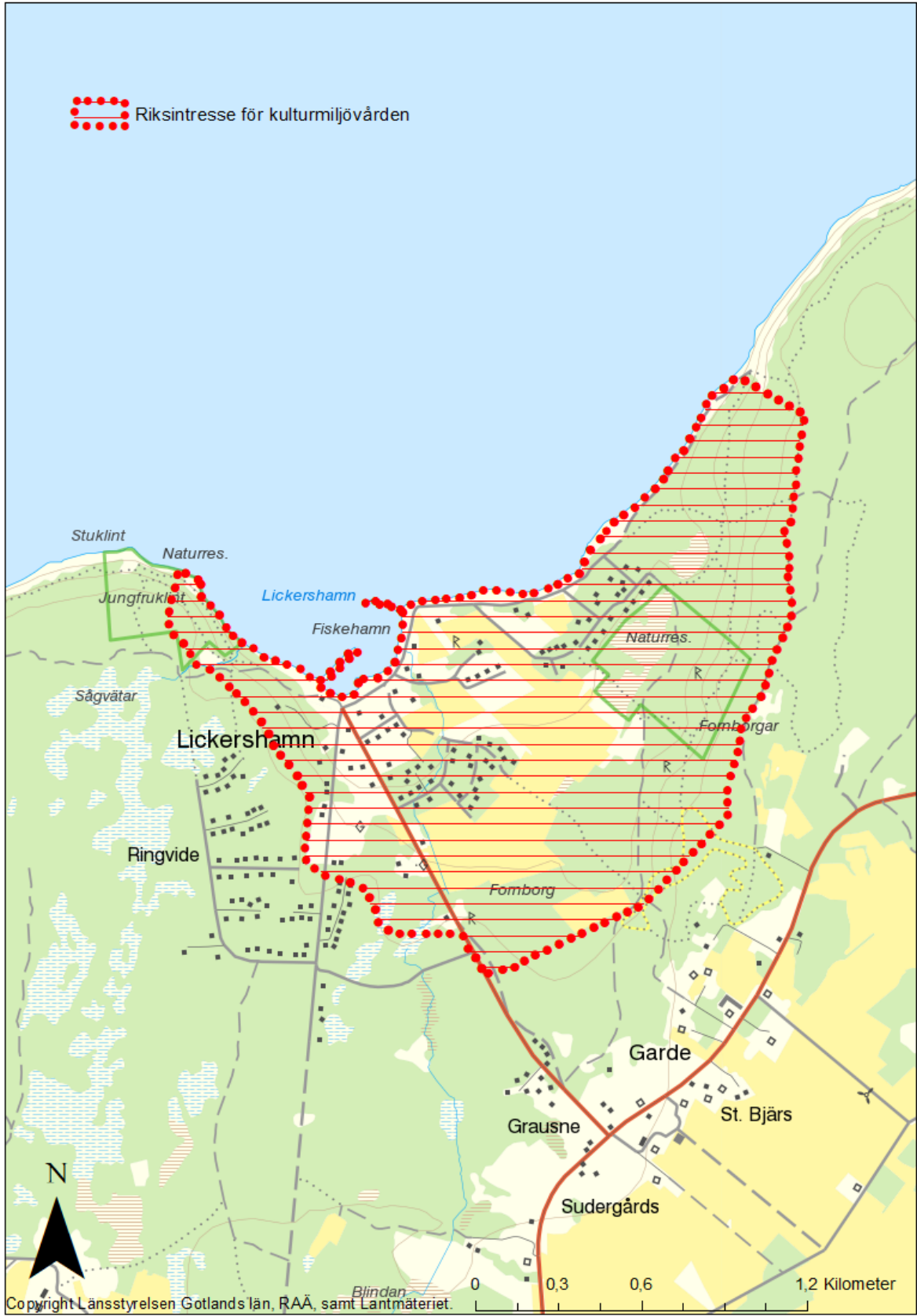
Kommun: Gotland

Län: Gotlands län

Källor och lästips

1. Fornminnesregistret (www.fmis.raa.se)
2. Lantmäteriverkets historiska kartor (www.lantmateriet.se)
3. Sveriges Kyrkor (<http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/7>)
4. Kulturminnesvårdsprogrammet (<http://gotland.se/KMPGotland>)
5. Riksintressebeskrivningarna från 1987 (Länsstyrelsen i Gotlands län).
6. Arkeologiska rapporter, artiklar (<http://samla.raa.se/xmlui/>)

Vi tar Gotland längre

- i dialog och med helhetssyn

Länsstyrelsen ska se till att regeringens och riksdagens beslut, som påverkar länet, får så bra effekt som möjligt. Länsstyrelsen är den mest mångsidiga av Sveriges myndigheter. Våra ansvarsområden och vår kompetens spänner över hela samhällsområdet.

Vi arbetar med:

- att ge råd och information
- att bedriva tillsyn och kontrollera att olika verksamheter följer lagar och riktlinjer
- att ge tillstånd, pröva överklaganden av kommunala beslut och sammanställa information
- att samordna länets krafter genom att ta initiativ till olika möten och aktiviteter
- att ge bidrag till verksamheter av olika slag.

Läs mer på www.lansstyrelsen.se/gotland